

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2016. CXX. évfolyam 4. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Kecskeméti Gábor
főszerkesztő

Csörsz Rumen István
felelős szerkesztő

Balázs Mihály
Bíró Ferenc
Bitskey István
Császtvay Tünde
Dávidházi Péter
Kőszeghy Péter
Szörényi László
Tverdota György
Vizkelety András

*

Bene Sándor
a Szemle rovat szerkesztője

SZERKESZTŐSÉG

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
Internet címünk: <http://itk.iti.mta.hu>
Elektronikus levélcímünk: itk@iti.mta.hu

TARTALOM

<i>Hász-Fehér Katalin</i> : A sajtótér dominanciájának kérdése Kazinczy és Kisfaludy Sándor évtizedes vitáiban	419
<i>Bódi Katalin</i> : Kazinczy Ferenc „görög értelemben” vett epigrammái a neoklasszicista művészet kontextusában	447
Textológia	
<i>Knapp Éva</i> : Sigray Erzsébet Róza <i>Jó illatú rózsáskert</i> -fordításának (1703) keletkezéstörténetéhez	468
<i>Borián Elréd</i> : Faludi Ferenc kötetkompozíciója a kéziratok és a kiadások tükrében	503
Adattár	
<i>Merényi-Metzger Gábor</i> : Batsányi János és Baumberg Gabriella életrajzának anyakönyvi forrásai	528
Párbeszéd	
<i>Veres András</i> : Miért bírálta Kosztolányi Adyt? Megjegyzések Horváth Iván könyvének egyik passzusához	531
Szemle	
Pintér Márta Zsuzsanna: <i>Theatrum és literatúra (Kaposi Krisztina)</i>	536
T. Erdélyi Ilona: Erdélyi János (1814–1868) (<i>Szilágyi Márton</i>)	539
Értelmisségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások (<i>Bíró Csilla</i>)	544

HÁSZ-FEHÉR KATALIN

A sajtótér dominanciájának kérdése Kazinczy és Kisfaludy Sándor vitáiban

Egy kiegészítés Füredi Vida 1818-as értekezésének értelmezéséhez

Az Erneuerte Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat című bécsi lap 1815 és 1820 között jelent meg, folytatásaként az 1808 és 1814 között Johann Michael Armbruster és 1814-től Franz Sartori által szerkesztett Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat című lapnak. Rendszeresen közölt magyarországi vonatkozású írásokat, s 1817-től, amikor a Tudományos Gyűjtemény Pesten megindult, annak lapszámaait is ismertette. A bécsi lap ugyanettől az évtől intenzívebbé óhajtotta tenni a kapcsolatot a magyarokkal. A *Chronik der österreichischen Literatur* című laprészben, az 1817. december 20-ai, 102. számban ismerteti a Tudományos Gyűjtemény VI. füzetének tartalmát, kitér rá, hogy a pesti lap az év folyamán 10 magyar, 6 latin és 5 német könyvről hozott recenziót, majd lábjegyzetben arra kéri a hazai szerzőket, hogy a bécsi újság számára németül is írjanak ismertetőt ugyanezen művekről.¹

Egy szintén 1817 végi lapszámához – feltehetően bekötetlenül – külön hirdetést csatolt a szerkesztő, melyben az 1818-as terveit részletezi.² Továbbra is ismertetni szándékozik többek között a Tudományos Gyűjteményt és vele együtt az egyre gazdagabb, a birodalom területén alig ismert magyar irodalmat, melyből – mint írja – mintegy 60 mű vár recenzeálásra. Némelyekről már készült bírálat, a többit pedig 1818 folyamán fogják sorra venni. Egyes műveket ezután tételesen felsorol.³

Erre a szöveghelyre és a hatvan várákózó munkára céloz 1818-ban a Füredi Vida álnevű szerző, aki *A' recensiókról* címmel a Tudományos Gyűjtemény 1818. júniusi füzetében írt hosszú és polemikus értekezést, s felteszi a kérdést, vajon kik fogják megírni az említett ismertetőket: azok-e, akik eddig is uralták a külföldi sajtó kritikai színterét?⁴ A bécsi lap mondatát Füredi Vida már az első sorokban idézi:

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem BTK Magyar Irodalmi Tanszékének egyetemi docense.

1 „Die Redaction der Vaterl. Blätter wünscht kritische Anzeigen derselben für die Chronik, und fordert dazu Ungerns Gelehrte freundschaftlich auf.” [NÉVTELEN,] *Tudományos Gyűjtemény VI. Heft, Pesth, Trattner, 1817*, *Chronik der österreichischen Literatur*, Samstag, den 20. December 1817, [Nr.] 102, 405–406.

2 A mellékletet a lap digitalizált változatai közül egyedül a GoogleBooks által közzétett példány tartalmazza, a beszkennelt anyagból azonban nem lehet megállapítani, hogy mely lapszámhoz fűződött: https://books.google.hu/books?id=IIRTAAACAAJ&dq=editions%3A3AzF4yfP0E_IgC&hl=hu&pg=PA613#v=onepage&q=60&f=false (letöltés: 2016. 01. 07).

3 „[...] Tudományos Gyűjtemény, die folgenden Hefte und dann die reichhaltige auswärts ganz unbekannte Literatur Ungerns, wovon wir mehr als 60 Werke vor uns haben, die zum Theil schon recensirt in unseren Händen liegen oder noch im Jahre 1818 recensirt werden sollen [...]”

4 FÜREDI Vida, *A recensiókról*, *TudGyűjt*, 1818/6, 3–32.

[...] egy szíves Barátom mutatá, hogy az 1818-dik esztendőben újra, és tovább folytatandó német Hazai levelekben (Vaterländische Blätter) a' Redactio jelenti, hogy azokban mintegy hatvan magyar elmemíveknek recensiója készül megjelenni. Ezen több félről figyelemre méltó jelentés a' magyar Hazafiakat, kiknek nemzeti Literaturájok szíveken fekszik, kétség kívül legközelebből érdeklí [...].

Amikor Czifra Mariann legutóbb doktori értekezést írt Kazinczy Ferencről és az ortológusokról, s Kazinczy kritikai tevékenységét, a dunántúli táborral folytatott vitáit a kéziratári anyag bevonásával újratárgyalta, majd ezt könyvben megjelentette,⁵ a bécsi lap idézett szöveghelyét a 60 beígért recenzióról nem találta meg. Ezért gondolhatta úgy, hogy Viszota Gyula, aki 1907-ben először hozta kapcsolatba a Füredi Vida álnevet Kisfaludy Sándorral, tévedett, amikor komolyan vette a német lapra való utalást.⁶ Ebből kiindulva Czifra Mariann úgy véli, ha Viszota a 60 könyvre való hivatkozás felfejtésében hibázott, akkor az az állítása sem feltétlenül igaz, hogy az értekezés szerzője Kisfaludy Sándor lenne, még akkor sem, ha a kézirat azóta előkerült, hiszen abban számos olyan idegen kezű javítás látható, mely feltehetően a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségétől ered.⁷ Viszota Gyula és az ő tanulmányaira épülő értelmezési vonulat kiiktatásával Czifra Mariann más kontextusba helyezte a Füredi-értekezés egész utalásrendszerét: Kazinczyra így már szerint csupán a nevesített, konkretizált célzások vonatkoznának, míg a magyar irodalom küldföldi recenzenseinek kilétére való rákérdezés kiszakad ebből az összefüggésrendszerből.

Füredi Vida azon panasza, hogy a német és osztrák sajtóban megjelenő, magyar vonatkozású kritikák mögött jól felismerhető hazai szerző vagy szerzőcsoport áll, eszerint nem Kazinczyra és körére való utalás lenne, különösen ha nem is Kisfaludy Sándort tekintjük (egyetlen) szerzőnek, hanem sokkal inkább a frissen indított Tudományos Gyűjtemény szerzőgárdájának vitapartnereire vonatkozna. Az utóbbiak közül Czifra Mariann Schwartner Mártont emelte ki, akinek magyar karakter- és kultúraábrázolása a *Statistik des Königreichs Ungern – ein Versuch* című, először 1798-ban megjelenő művében s annak későbbi kiadásaiban a Tudományos Gyűjteményt több ízben tiltakozásra készítette.⁸

5 CZIFRA Mariann, *Kazinczy Ferenc és az ortológusok: Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*, Bp., Ráció, 2013 (Ligatura), 77–93, különösen: 80.

6 VISZOTA Gyula, *Kisfaludy Sándor a recensiókról*, Akadémiai Értesítő, 1907. febr., 81–100; Uő, *Kisfaludy Sándor és Kazinczy Ferencz irodalmi vitája*, ItK, 21(1911), 385–422.

7 „Füredi Vida személyazonossága máig sem ismert pontosan, Viszota cikke és a megtalált kéziratok ellenére sem [...]. A tényleges szerzőség felderítése helyett most elsősorban az a fontos, hogy Kazinczy különböző időpontokban melyik személyre vonatkoztatta a Füredi Vida nevet.” CZIFRA, *i. m.*, 111–112.

8 Azonban éppen a Czifra Mariann által idézett részlet a Tudományos Gyűjtemény tiltakozásából a rosszindulatú, érvelést nélkülöző külföldi recenziók ellen (1817/6, 155–156; vö. CZIFRA, *i. m.*, 81) nem Schwartner könyvére utal, hanem az Erneuerte Vaterländische Blätter 43. számára (1817. máj. 28., 270), ahol a Tudományos Gyűjtemény II. füzetének ismertetésében a szerző Folnesicset spanyol inkvizitorhoz hasonlítja („nach dem obigen zu urtheilen, so ziemlich die Eigenschaften eines spanischen Großinquisitors hat [...]). A Tudományos Gyűjteményről szóló bírálatok egy részét a Bécsben élő ügyvéd, Csaplovics János írta, akit Kazinczy Rummy Károlyon keresztül buzdított is erre:

Véleményünk szerint azonban Kisfaludy Sándor szerzősége és a magyar irodalom külföldi bírálóinak kérdése nem feltételezi egymást ennyire szorosan. Akár Kisfaludy írta *A' recensiókról* szóló értekezést, akár más szerző – ennek vizsgálata valóban komoly kutatást érdemelne –, éppúgy vonatkozhat Kazinczyra a feltett kérdés, mint más recenziésekre. Elgondolkodtató inkább az, hogy miért adódik a kortársak számára olyan természetesen Kazinczy neve, hiszen, mint alább látható lesz, többen voltak, akik szinte azonnal rá gondoltak. Nem következik ebből az az állítás, hogy a 19. század első két évtizedében a bécsi és németországi lapokba kizárólag ő dolgozott volna, különösen Czifra Mariann azon adatának fényében, hogy Kazinczy személyesen csupán mintegy negyven kritikát írt. Azonban érdemes talán szövegek és szövegpárhuzamok mentén pillantást vetni Kazinczy nyilvánosságstratégiájára, éppen a Kisfaludyval alakuló vitasorozat keretében, melyből az derül ki, hogy külföldi sajtójelenléte a 19. század első két évtizedében ennél sokkal intenzívebb volt, mert számos bírálat gondolatmenetét – szóban vagy levélben – ő fogalmazta meg Rummy Károly György, Kis János, Mailáth János és mások számára. Kazinczy véleményét azután e szerzők szöveggé formálva, de mondatait szó szerint bedolgozva publikálták. Ha nevesíthető szerzőség alapján tehát nem is bizonyítható, hogy Kazinczy irányította volna a 19. század első két évtizedében a hazai irodalom külföldi fogadtatását, a levelezésének és a névtelenül megjelent cikkeknek az összevetése azt mutatja, hogy megvoltak az eszközei a vélemény- és kánonformálás erőteljes befolyásolására.

A Kisfaludy-művekről szóló első sajtókritikák

Bár Kazinczy már a Magyar Museumot is kritikai lapként szerette volna szerkeszteni és első bírálatait a fogsága előtti időszakában írta,⁹ kritikai *stratégiáját* már a fogsága után dolgozta ki, nem függetlenül Kisfaludy Sándor műveinek fogadtatásától. Ezért *A' kesergő szerelem* (1801), a *Himfy' szerelmei* (1807) és a *Regék a' magyar elő-időből* (1807) első sajtórecenzióihoz és Kazinczy bírálatainak keletkezési körülményeihez érdemes néhány olyan kiegészítést fűzni, melyek elsősorban a kötetek német nyelvű kritikátörténeti és sajtókontextusát érintik.¹⁰

„Ich wünschte sehr, dass Csaplovics auch ferner die Hefte des Tud. Gyüjt. vor Augen habe, und sie recensire.“ („Szeretném, ha Csaplovics továbbra is szem előtt tartaná és recenzeálná a Tudományos Gyűjteményt.”) Kazinczy Ferenc Rummy Károly Györgynek, 1817. júl. 15. = KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, kiad. Váczy János, I–XXI, Bp., MTA, 1890–1911 (a továbbiakban: KazLev), XV, 3470. levél, 266.

9 KAZINCZY Ferenc, *Ifjabbik Robinson: Íródott a gyermekeknek gyönyörködtető és hossza magok mulatságokra I. H. Kámpe úr által. Fordítódott Németből Magyarra Gelei József által.* Ny. Pozsonyban, 1787., Magyar Museum, 1788/1, IX. szöveg, 50–55; Uő, *Young első éjszakájának kezdete: Szorossan az ánglus szerint*, Magyar Museum, 1788/2, XIV. szöveg, 98–103; Uő, *Szigvart Klastromi története: Fordítódott Németből Magyarra Bartzafalvi Szabó Dávid által.* Ny. Pozsony. Fűskúti Landerer M., 1787. *Két Darabban*, Magyar Museum, 1788/2, XIX. szöveg, 178–187.

10 Kisfaludy Sándor kötetének keletkezéséhez lásd FENYŐ István, *Kisfaludy Sándor*, Bp., Akadémiai, 1961, 160–167, 279–287. Utóbb Bíró Ferenc rövid fejezetben tárgyalja Kisfaludy Sándor és Kazinczy kapcsolatának alakulását, nem annyira a kritikavita, mint inkább a nyelvújítás kérdéskörébe ágyazva: BÍRÓ Ferenc, *A legnagyobb pennaháború: Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés*, Bp., Argumentum, 2010, 546–553.

Kisfaludy Sándor három műve a korszak hazai kulturális és irodalmi állapotához képest szokatlanul nagy visszhangra talált mind magyar, mind német nyelven. Az olvasói magánreakciókon túl a hazai, osztrák és németországi nyomtatott kritika is nagyszámú és egyöntetűen kedvező volt, a recenziók a témától, a kötet felépítésétől, a szerelmi költészet hagyományaitól, a dalok verselésétől, képanyagától kezdve a magyar irodalom állapotának megítéléséig szinte egyhangúan Kisfaludyt helyezték a megújuló magyar irodalom élére. A német sajtóismertetések közül az első az *Annalen der Oesterreichischen Literatur* című bécsi folyóiratban jelent meg.¹¹ A névtelen recenzius dicséri *A' kesergő szerelmet*, a szerzőt „magyar Petrarcának” nevezi s többek között azt emeli ki erényeként, hogy Petrarcát keleti gyémántokkal díszítette.¹² A recenzius a teljes magyar irodalom védelmében sorolja Kisfaludy költészetének értékeit, azt a vádat utasítva vissza, hogy a magyar nyelv túl harcias a gyengédebb poézis művelésére. A képek gazdagságát, a fantázia tüzét, a lírai hevületet, a hasonlatok, allegóriák, kifejezések választékosságát, a verselés folyékonyágát és tisztaságát, az elavult szavak felélesztését és a szerző által alkotott új kifejezéseket csodálja.¹³ A kötet szerkezetéről elmondja, hogy Kisfaludy 20 könyvbe („Bücher”) osztja be a 200 dalt („Gesänge”), a versformát pedig stanzának nevezi. Mutatványul a XXX. dalt idézi.

Ugyanebben az évben közölte névtelenül Schedius Lajos is német recenzióját *A' kesergő szerelemről*.¹⁴ Kisfaludy munkájában – Ányos Pál érzékeny és szelíd költészetéhez, illetve Virág Benedek tüzes ódáihoz hasonlóan – a magyar irodalom egyértelmű haladását látja.¹⁵ Már önmagában azt a tényt is értékelné tudja, hogy a szerző a „Himfy” nevet használja, mert ezzel felülemelkedik saját becsvágyán, szerzői öné-

11 [NÉVTELEN.] *Himfy' szerelmei. A' Kesergő Szerelem [...]* (*Himfy's Klagen der Liebe. 8. Ofen, 1801*), *Annalen der österreichischen Literatur*, VIII. Stück, 1802, 57–59.

12 „Man hat der ungarischen Literatur oft genug den Vorwurf gemacht, dass sie keinen Dichter von Rang aufzuweisen habe [...] Hat doch mancher Professor der Aesthetik a priori behauptet, die ungarische Sprache sey gar keiner Poësie fähig! Mit welcher Miene wird ein so hochgelehrter Mann unseren ungarischen Petrarca in die Hand nehmen wenn er ihn lesen könnte! Ein ungarischer Petrarca! In wenigen deutschen Köpfen werden diese beyden Ideen sich paaren können [...]”

13 „[...] wir sind nicht im Stande den Reichthum der Bilder, das Feuer der Phantasie, den lyrischen Schwung, die glückliche Wahl der Gleichnisse, der Allegorien, des Ausdrucks, die Schönheit, Richtigkeit und den Wohlklang der Verse, die Kunst, mit welcher der Verf. manches alte längst vergessene Wort aus dem Todesschlummer weckte, und manches neue eben so glücklich selbst sich bildete, wir sind nicht im Stande alle diese Zaubereyen des Verfassers durch andere Worte zu schildern, als durch die seinigen.”

14 [SCHEDIUS Lajos.] *Himfy' szerelmei. – A' kesergő szerelem (d. h. Himfy's Liebesgesänge. – Die traurende [!] Liebe), Ofen, gedr. in der k. Universitätsbuchdruckerey, 1801*, Zeitschrift von und für Ungern, zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur, 1802, I. Band, 2. Heft, 234–239. Schedius szerzőségéről Kazinczy is tudott: „A' ki Himfyt úgy recenseálta, mint az ő Zeit Schriftjében recenseáltatott, nem támaszthatja e azt a' gyanút, hogy ezt is hibásan ítéli meg? Nem tudta mi a' dal, mi az ének; – nem tudta mi a' trocheus láb; – nem látta hogy Himfy Petrarkát követte [...] ’s dalai Sonettek akartak lenni, énekei Canzonettek.” – Kazinczy Kis Jánosnak 1805. júl. 14. = *KazLev.* III, 377–378. Későbbi megerősítése Schedius szerzőségének: BALOGH Piroksa, *Ars scientiae: Közelítések Schedius Lajos János tudományos pályájának dokumentumaihoz*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007 (Csokonai Könyvtár, 38), 334.

15 ÁNYOS Pál' *Munkái*, Bétsben, Özvegy Alberti Ignátné betűjével, 1798 (Magyar Minerva, 1); VIRÁG Benedek' *Poétai Munkái*, Pesten, Trattner Mátyás' betűjével, 1799 (Magyar Minerva, 3).

zetén, és az egyetemes emberi érzések birodalmába helyezkedik.¹⁶ Schedius szerint a cím a szerelmet állítja középpontba, 20 énekben (Lieder) és 200 dalban (Gesänge). Az énekek képezik azt a fonalat, melyre a szerző a dalokban megjelenített érzelme-
ket, helyzeteket felfűzi és esztétikai egységbe foglalja. A verstani sajátosságokról
szólva leírja, hogy az énekek nyolcsoros strófákból, a rövidebb dalok pedig hat-hat
disztichonból [!] állnak. A versek lejtését trochaikusnak mondja, oly módon, hogy
egyik sorban négy, a következőben pedig mindig három trocheust talál.¹⁷ Az egy-
hangúságot eközben a hosszabb-rövidebb sorok váltogatása, a prozódia helyenkénti
szabadsága és a hosszabb-rövidebb szavak cserélgetése oldja fel. Mutatványként közli
a CXXXV. dalt magyarul, továbbá Haliczky András, a pesti egyetem német irodalom
tanára fordításában németül. Az elgondolást, hogy egy egész romántörténet csupán
egymást követő dalokból épüljön fel, Schedius részben Göckingtől, részben egy W-r.
szignójú költőtől eredezteti, aki a Teutsche Merkur 1784. áprilisi számában, a 33–41.
lapon közli ciklusát.¹⁸ A bírálat összegzéséként írja Schedius: „Az erotikus műfajok
terén a szerző hazánkban az, ami Görögországnak Anakreon, ami Itáliának Petrarca.”¹⁹

A harmadik kritika 1802-ben ugyancsak névtelenül, az Allgemeine Literatur-
Zeitung (Jena–Leipzig) júliusi, 189. számában, a 37–38. oszlopban olvasható.²⁰ A recen-
zió, akárcsak a korábbiak, a magyar irodalom felvirradásának jelzésével kezdődik, és
„Kisfalúdi [!]” – ezúttal Péteri Takáts Józseffel együtt – itt is a magyar költészet kor-
szakváltó tehetségeként jelenik meg. Kisfaludy kötetét röviden úgy jellemzi, hogy Pet-
rarca szelleme hatja át.²¹ A húsz ének és kétszáz dal műfaji megnevezését Schediushoz
képest megcseréli: nála az ének a „Gesang”, a dal pedig a „Lied”. A boldogtalan szerel-

16 „[...] und ich stehe dafür, der edle patriotische Jüngling, aus dessen Geist und Herzen diese herrlichen Gedichte flossen, wird gerne Verzicht darauf leisten, sich als Verfasser nennen zu hören. Aber eben diese liberale achtungswürdige Gesinnung, die unsern Vf. charakterisirt, diese Freyheit von jenem schwerfälligen Egoismus, wodurch so mancher zum Verseschmied gekitzelt wird, dieser höhere, wahrhaft humane Standpunkt, auf welchen der Vf. seine Individualität empor gehoben hat, diese sind die Grundlagen seiner dichterischen Vortrefflichkeit.”

17 A Himfy-ciklus verseléséről újabban: HERMANN Zoltán, *A Himfy-strófa műfaji határai = Textológia-filológia-értelmezés: Klasszikus magyar irodalom*, szerk. CZIFRA Mariann, SZILÁGYI Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014 (Csokonai Könyvtár, 55), 373–390.

18 Schedius itt Leopold Friedrich Günther von Goeckingk (1748–1828) 1777-ben megjelent, *Lieder zweier Liebenden* [Két szerelmes dalai] c. líraciklusára utal, mely a korszakban nagy figyelmet és visszhangot keltett.

19 „In dem erotischen Fache ist unser Vf. unstreitig derjenige, den unser Vaterland, wie Griechenland seinen *Anakreon*, wie Italien seinen *Petrarca*, künftig als seinen klassischen Dichter ehren, und dessen Namen es mit Stolz der Nachwelt nennen wird.” [SCHEDIUS.] *i. m.*, 238.

20 [NÉVTELEN.] *Oven, in der königl. Universitätsbuchdruckerey: Himfy Szerelmei Kesergő Szerolem (Himfy's Liebes Empfindungen, Trauernde und ihr Leid klagend Liebe)*, 1801.

21 „So lange nicht für die Literatur in Ungrischer Sprache ein schönerer Tag anbricht, dürften nur jene Ungrisch geschriebene Werke zu einer kurzen Anzeige in der A. L. Z. geeignet seyn, welchen man in Rücksicht auf Inhalt oder auf Ausführung einen vorzüglichen Werth beymessen kann. In die Reihe derselben gehören aber allerdings diese Ungrischen Gedichte eines k. k. Officiers, Hn. von *Kisfalúdi*, welche dessen Freund und ein thätiger Freund der Ungrischen Literatur Hn. von *Takáts*, jetzt Fiscal des Domkapitels von Weszprém, mit redlicher Sorgfalt ans Licht gefordert hat. Rec. kann sein Urtheil nicht besser und bündiger ausdrücken, als so: Petrarca's Geist ruht auf dem unter dem Namen *Himfy* bescheiden versteckten Verfasser.”

mes panaszsorozata a recenziens szerint változatossága révén nem válik fárasztóvá, de reméli, hogy e kötetet hamarosan újabb ciklus követi majd, a boldog szerelem és a Hymen által megáldott frigy változatos rajzával. A magyar költészeti állapotokra visszatérve a recenziens Kisfaludyt a Batsányi, [Baróti] Szabó Dávid, Ányos és Virág alkotta kanonikus sorban helyezi el.²²

Az 1807-es kötetekről a rákövetkező évtől kezdve születnek ismertetőik. Az Allgemeine Literatur-Zeitungban (Jena–Leipzig) közölt cikk szerzője nagy valószínűség szerint ugyanaz, mint aki 1802-ben *A' kesergő szerelmet* ismertette.²³ Emlékezteti az olvasókat a hat évvel korábbi véleményére, miszerint a magyar költészet ígéretes fejlődésnek indult, s úgy véli, az új kötet még inkább megerősíti a kedvező véleményt Kisfaludy tehetségéről. Most is úgy látja, hogy a sajnálatosan korán elhunyt Csokonai, a még élő és alkotó, szorgalmas és zseniális Virág Benedek, illetve a magyar irodalom terén már kevésbé tevékenykedő Batsányi mellett Kisfaludy a hazája legjobbjai között foglal helyet.²⁴

Ezúttal bővebben jellemzi Kisfaludy tehetségét is: megírja róla, hogy a császári sereg katonájaként sokat látott és tapasztalt, hogy behatóan tanulmányozta a francia, olasz és német klasszikusokat, s hogy újabban a világ zajától elvonulva, csendes magányban él vidéki birtokán. E három körülmény szükséges a recenziens szerint, hogy valakiből nagy költő váljék, s Kisfaludynak mindhárom megadatott.

A *Regék a' magyar elő-időből* című kötetéről elmondja, hogy a német irodalomhoz hasonlóan a magyar költészetre is jótékony hatással volt a régi mondák és legendák felfedezése. A három regét (*Csobáncz, Tátika, Somló*) két okból mondja tragikusnak: részben a magyar nemzeti karakterből, részben a magyar múlt jellegéből eredően. A verselésben a magyar népdalok ritmusa érzékelhető, noha a balladákra és regékre jellemző szabad versformát alkalmazza. Végül abban a reményben, hogy a három regének német fordítása is megjelenik majd, a *Somló* cselekményét ismerteti részletesebben.

1809-ben, az *Ergänzungsblätter zur Allgemeine Literaturzeitung* (Halle) című lap rövid cikkében ugyanez a szerző a *Himfy' szerelmeiről* ír. 1802-es vágyát beteljesülve látja, megjelent a kötet folytatása. A boldog szerelem minden árnyalata kirajzolódik itt, bár úgy tűnik számára, kevesebb tüzzel, mint az első kötetre jellemző volt, s ezt onnan eredezteti, hogy a házasság élet nyugodtabb, mint a vágyódó szerelem. Egészében véve azonban Kisfaludy kötetét a magyar irodalom legszebb virágai közé sorolja, és várja a *Regék* folytatását.²⁵

22 „Denjenigen, welche der Ungrischen Sprache die Fähigkeit und Würdigkeit zu einer dauernden gelehrt und Geschäftssprache streitig machen wollten, kann die Nation nun ausser ihren ältern und neuern Dichtern *Batsányi, Szabó David, Ányos, Virág*, auch ihren *Kisfalúdi* kühn entgegenstellen.”

23 [NÉVTELEN.] *Ofen, gedr. in d. k. Univ. Buchdr., und Pesth, b. Eggenberger u. a.: Regék a' Magyar Elő Időből (Sagen der Ung. Vorzeit), 1807*, Allgemeine Literatur-Zeitung, 1808/57, (febr. 24), 449–451. oszlop.

24 „Die hohe Meinung, die *damals* [kiemelés: H. F. K.] Rec. von dem Geiste dieses neuen ungrischen Dichters fasste, wird durch vorliegendes Buch nicht nur gerechtfertigt, sondern auch erhöht; und der Vf. kann, nach dem Urtheil des Rec., dem leider zu früh verstorbenen *Mich. Vitéz Csokona* [...], dem noch lebenden genialischen und fleissigen *Benedict Virág*, und dem zwar auch noch lebenden, aber wie es scheint, nicht mehr für die ungrische Literatur thätigen *Johann Batsányi* zur Seite, einen Platz unter den besten Dichtern seines Vaterlandes einnehmen.” *Uo.*, 449. oszlop.

25 „Zwar findet man hier etwas weniger poetisches Feuer als in den Klagen der trauernden Liebe; indessen

1811-ben a *Morgenblatt für gebildete Stände* című lap (Cotta, Tübingen) névtelen recenzió Kisfaludy Sándort a magyarok leggazdagabb lelkivilágú erotikus költőjének nevezi.²⁶ Kiemeli, hogy *A' Himfy szerelmeinek* mindkét kiadását és kötetét hihetetlenül nagy lelkesedéssel fogadta a közönség, mely Kisfaludynak a „magyar Petrarca” nevet adományozta. Kisfaludy előszavából idézi azt a részt, mely életrajzilag is összefüzi kötetét Petrarca költészetével: a versek francia fogságának idején, azon a vidéken keletkeztek, ahol a nagy előd a maga dalait írta. A Himfy-dalok narratív struktúráját nem a románműfaj felől értelmezi, mint a korábbi recenziók, hanem „lírai eposznak” nevezi, mely rövid, szonettszerű darabokból építkezik.²⁷ A rövidebb verseket – akárcsak az *Allgemeine Literatur-Zeitung* szerzője – „Lied”-nek, a hosszabbakat „Gesang”-nak fordítja, s ez utóbbiakat egyfajta „nyugvópontnak” tekinti a kompozícióban. A 12 soros, négy lábú strófák és a nyolcsoros stanzák véleménye szerint kellő változatosságot nyújtanak. Végül német fordításban közli a 14, 20, 51, 100, 187 és 199. számú dalt.

Nem recenzió ugyan, de a német nyelvű és publikált visszhangok sorába tartozik, hogy 1812-ben irodalomtörténeti előadásaiban Friedrich Schlegel példaként említi Kisfaludy Sándor regéit a magyar hősi epika továbbélésére.²⁸

A magyar nyelvű reakciók közül említeni kell Pápay Sámuel lelkes méltatását irodalomtörténeti munkájában, *A' magyar literatúra' esméretében*, 1808-ban:

[...] a' mi kedves Himfink (Kisfaludi) 21 Énekében és 200 Dalában szüntelen kesereggeti, 7 Énekében pedig 's 200 Dalában folyvást örvendeztet, 's mégis az egygyetlen egy Szerelemnek ezt a' tsupa két érzeménnyét, olly bő elevenséggel, olly ezerféle kellemekekkel énekli, hogy az olvasó unalom nélkül vele érez, vele kesereg, vele örvend. [...] Ám erőlködgyön akárki más Nyelvenn olly természeti elevenséggel képzelgetni velem a' hangnak a' szél által való el-elkapását, mint Kisfaludi' Regéinek eme' homlokverse: Szomorúan hallott kongni / A' Várban egy harangot »Mit jelent ez?« Az erős szél / El-elkapta a' hangot.²⁹

ziemt den Empfindungen des ehelichen Lebens mehr Ruhe und Gelassenheit, als den Gefühlen des ehelustigen, und im Ganzen gehört dieses, auch im äussern zierlich ausgestattete Buch zu den schönsten Blüthen der emporkeimenden Ungr. Literatur. Dem Vernehmen nach dürfen wir auch vom Vf. eine Fortsetzung seiner Sagen der Ungr. Vorzeit hoffen.” [NÉVTELEN.] *Ofen, gedr. in d. Univ. Buchdr.: Himfy Szerelmei etc. Himfys Liebesempfindungen. Zweyter Theil. Die glückliche Liebe. 1807, Ergänzungsblätter zur Allgem. Literatur-Zeitung, 1809/5, (jan. 12.), 39–40. oszlop.*

26 „Herr Alexander von Kisfaludy, der geistreichste erotische Dichter Ungarns, gab im Jahre 1801 und neuerdings 1807 seine Liebesgesänge heraus, die von der Nation mit ungemeinem Enthusiasmus aufgenommen wurden, und dem Dichter den Namen eines ungrischen Petrarca unter seinen Landsleuten erworben haben [...]” [NÉVTELEN.] *Himfy's Klagen der Liebe*, *Morgenblatt für gebildete Stände*, 5(1811)/191 (aug. 10., Sonnabend), 761–762:

27 „Man könnte dieses Meisterwerk des Herrn von Kisfaludy ein kleines lyrisches Epos nennen. Die Geschichte ist darin beynahe durchaus lyrisch durchgeführt, in kleinen sonettartigen Liedern [...]” *Uo.*

28 Friedrich SCHLEGEL *Geschichte der alten und neuen Litteratur*, Vorlesungen gehalten zu Wien im Jahre 1812, Wien, bey Karl Schaumburg und Compagnie, 1815/2, 52.

29 *A' Magyar Literatúra' esmérete*, Irta PÁPAY Sámuel, vármegyei táblabíró 's uradalmi fiskális, Első kötet, I-II. rész, Veszprémben, Számmér Klára betűivel, 1806, 258–259, 287.

Kazinczy figyelmét az 1801-es *Himfy*-kötet iránt elsősorban a német nyelvű ismertetések keltették fel. 1805-ben már tudta, hogy az egyik cikket Schedius Lajos írta, és Kis Jánosnak felsorolja a hibáit: rosszul fordította a műfajok nevét, téves a prozódia megítélése, és nem veszi észre a petrarcai mintát a kötet felépítésében.³⁰ A tájékozódás nemcsak magánjellegű volt: ez év őszén Kazinczy, mint arról Németh Lászlónak beszámolt, munkatársa lett a bécsi *Annalen der Literatur und Kunst in den österreichischen Kaiserthume* című, 1803 és 1805 között ezen a néven megjelenő, magyarul azonban az 1810-es évek közepéig csak „Annálisokként” emlegetett folyóiratnak. Németh László válaszából kiderül, hogy Kazinczy ekkor már maga is recenziót készült írni *A' kesergő szerelemről*:

Hogy az Annalisokban munkás társ leendeszz, azt köszöntettel és nagy örömömre értettem, noha róla, esmérvén erántam való szeretetedet, a' literaturához való buzgóságot, előre sem kételkedtem semmit is. Sopronyi Társaink munkáinak tőled beküldendő recenzióját kívánva várom. Én tudom, hogy TE előtted más színben jelennek azok meg mint a' Debretzeni Professor előtt. Ő igen tudós! – Én már közel 50-et eladtam belőlök. – Himfy Szerelmeinek ugyan már vagyon benne egy nem meg vető recenziója: de a' Tiedből mindenkor sokat fog a' Publicum tanulni. – Szirmay Antal Zemplénje már vagyon recenseálva, a' Korabinszky mappáival együtt. – Vedd amazok után mindjárt Himfynek követőjét, a' szerelem gyötrelmeit – Elisa Testamentomát, – Gáty István Klavirozás mesterségét. – Kis emberi indulatok tüköre, – és másokat, mellyek tájéktokon találtak kijöni 's előttem mind eddig ismételtenek.³¹

Kisfaludy kötete recenzeálandó darabként került tehát Kazinczy látóterébe, s csak később vált a nyelvújítási perek sorozatának központi elemévé. A recenzió ekkor nem készült el, de két évvel később, *A' boldog szerelem* című ciklussal kiegészített új kiadás, a *Himfy' szerelmei* és a *Regék* megjelenésekor újra aktuálissá vált.

1807-től több mozzanat formálta Kazinczy Himfy-recenzióját olyanná, ahogyan az végül 1809 szeptemberében németül megjelent. Először a *Regék* megítélése befolyásolta a dalciklusról való gondolkodását. Ismeretes, hogy a *Regéket* Kazinczy igen indulatosan olvasta. Előbb Kis Jánosnak, majd másoknak is többször kifejtette, hogy nincs bennük semmi kompozíció, a nyomorult német lovagtörténeteket utánozza, sőt olykor „lopbossa”, a metrum nem igazodik a történetek és az elbeszélés jellegéhez, s jobb lett volna az egész kötetet kinyomtatás helyett tűzre vetni.³² A *Himfy' szerelmeit* Kazinczy csak egy évvel később, 1808. április végén kapta meg Kisfaludytól, de a kötet olvasatára ekkor már erős hatással volt a regékről kialakított vélemény, befolyásolták Kisfaludy közbeeső megnyilatkozásai és a róla szóló értékelések. Az utóbbiak közül a legfris-

30 Kazinczy Kis Jánosnak, 1805. júl. 14. = KazLev. III, 784. levél, 377–378.

31 Németh László Kazinczynak, 1805. okt. 14. = *uo.*, 827. levél, 453–454.

32 Kazinczy Kis Jánosnak, 1807. aug. 28. = KazLev. V, 1159. levél, 131–134.

seppet Pápay Sámuel említett irodalomtörténetében, *A' Magyar Literatura' esméretében* olvasta. Pápay 1808. május 8-án küldte meg Kazinczynak az éppen megjelent művét.³³

A német nyelvű bírálatok emellett olyan névsort állítottak össze a magyar irodalomból, melyből Kazinczy neve hiányzott, Batsányi ellenben előkelő helyen szerepelt, s hasonló körkép ismétlődött meg a *Himfy' szerelmei* bevezetőjében: Batsányit és Verseglyt Kisfaludy minden lezajlott és zajló vita ellenére a magyar irodalom élvonalába helyezte. Ily módon látensen a vitákban is állást foglalt, bár a felsorolt nevek sorrendje feltehetően esetleges volt:

De ha Gyöngyösi, Zrínyi, Orczy, Faludi, Ányos, Bacsányi, Virág, Kazinczy, Versegly, és főképpen nyelvünk Adelungja, még a sírnak partyán is buzgó, ősz Szabó Dávid előttem magyarul nem írnak vala; hát, ha három Petrarca laknék is kebelemben, Himfy még sem születhetett volna.³⁴

A felsoroltakra vonatkozó észrevételét, pontosabban sértődöttségét Kazinczy egyedül Döbrenteinek vallotta meg, indulatában még a tényleges szöveget sem ellenőrizve – hiszen Kisfaludynál Virág neve nem Verseglyé és Batsányié között áll, s Kazinczy sem a lista utolsója:

Szerelmeinek Praefatiójában egynehány magyar íróat említ. – Kist kihagyta – Virágot Krisztussá feszítette, az az Versegly és Batsányi közzé, két gonoszok közzé. – Szabó Dávidot Adelungnak nevezi. Ha tudja e Himfy ki és mi volt Adelung? ha tudja e, ki és mi Szabó – nem ő bizony! Csak kolompolni hallott a' Magyar Irók felől. Engem mint a' zsidókat szokták az akasztófán, a' végére akasztott. Nem bánám, – tettetés nélkül mondom azt! – csak Batsányi után ne tett volna. Ha ismeri az Ur Batsányit, érti miért kedvetlen ez nekem. De ezt el kell túrnunk, ha egyszer a' Hír nevünket pengeti.³⁵

A Pápay-féle irodalomtörténet és a *Himfy' szerelmei* előszava olvasása után kezdenek a bíráló megjegyzések intenzívebben megjelenni Kazinczy leveleiben. 1808. április 25-én még Raffael Morghen Petrarca-portréját akarja küldeni Kisfaludynak a következő aláírással: „Himfynek az ötlet csudáló 's szerető Kazinczy”.³⁶ Öt nappal később azonban, már a kötet ismeretében, Dessewffy Józsefnek a leendő kritika alaphangjait szövegezte meg:

Valóban megtetszik, hogy nem Tudós és nem Literator. De még is, még is igen szép! Mi szépek volnának ezek a' darabok, ha Kritikája volna! Nuditásokon az én szemem meg nem botránkozik. De mikor azt látok a' festésen, érzemem kell, miért teszi azt előmbé a' Festő. Az, a' kit én minden Németek közt megvakúlva, megátalkodva leginkább szere-

33 Pápay Sámuel Kazinczy Ferencnek, 1808. máj. 8. = *uo.*, 1289. levél, 437–439.

34 KISFALUDY Sándor *Munkái*, s. a. r., bev. HEINRICH Gusztáv, I, *Himfy*, Bp., Franklin-Társulat, 1903, 38.

35 Döbrenteinek, 1808. máj. 10. = *KazLev.* V, 1291. levél, 442–445.

36 Kis Jánosnak, 1808. ápr. 25. = *uo.*, 1276. levél, 402–405.

tek, Göthe, elég meztelenségeket fest. Und der Barbare beherrscht römischen Busen und Leib! és azt, hogy szeretőjének czombján méri a' hexameter és pentameter lábait. De a' 237d. dalban az egésség Árboczfáját emlegetni Petrarkát imitáló versekben – das ist doch zu arg. – Felét verseinek elégethette volna, 's nyert volna általa. Azonban őbenne sok Originalitás van, azzal pedig (a' mint maga is mondja) ritka dicsekedhetik.³⁷

A Döbrenteinek írott május 10-ei levélben felerősödik, formálódik a bírálóat:

Uncorrect aber originell. Olly dolgokat is mond, a' mellyeket nem előtte senki, és ez magyar Íróban példátlan érdem. Mik volnának dalai, ha felét elégette volna. S néhol durvaság, néhol trágárság is van. Trágárság pajkosság nélkül! ki tűrheti azt?³⁸

Véleménye és szándéka még néhány hónappal később, augusztus 22-én is ingadozó. Kisfaludynak a *Tübingai pályamű* rá vonatkozó részét küldi meg, s ebben megint nincs nyoma az esztétikai idegenkedésnek.³⁹ A levél azonban nemcsak ezért fontos a történetben, hanem Kisfaludy válasza miatt is. Kazinczy azokat az életrajzi adatokat dolgozta be pályairatába, melyeket jóval korábban Németh Lászlótól kapott. Kisfaludy születési helyét Kámnak (!) nevezi; elmondja, hogy Kisfaludy ihletője Petrarca volt; hogy az első kötet első néhány dalát Vaucuse völgyében írta, fogsága idején; kedvese, Szegedy Elise (!) azóta Kisfaludy neje lett, s ebben eltér Petrarca történetétől; hogy a boldog szerelem rajza jobban sikerült, mint a kesergő szerelemé; hogy a verselés és a lírai helyzetek eredetiek, s Kisfaludy nem válik szolgálai utánzóvá; erényei közé tartozik, hogy költeményeit hazafias érzések hevítik, és meleg indulat szövi át minden iránt, ami szép és jó.⁴⁰

37 Dessewffy Józsefnek, 1808. ápr. 30. = *uo.*, 1279. levél, 407–413.

38 1808. május 10. *KazLev.* V, 1291. levél, 442–445.

39 A *Tübingai pályamű* szövege: KAZINCZY Ferenc *Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808*, kiad. HEINRICH Gusztáv, Bp., MTA, 1916 (Régi Magyar Könyvtár, 37). A magyar nyelvű részlet, melyet Kazinczy az Erdélyi Muzéumban tett közzé, s melyet a Kazinczy-válogatások azóta közölni szoktak, nem tartalmazza a Kisfaludyról szóló részt, vö. [KAZINCZY Ferenc,] *A' magyar literatura története: Töredék*, Erdélyi Muzéum, 1814/1, 1–10. A pályamű keletkezéséről és alakulástörténetéről lásd AJKAY Alinka, „Pályairásomnak egész ideája, igen is, csak a' nationalismus, az nekem idolumom, nem holmi apró tekintetek”: Kazinczy Ferenc Tübingai pályaművéről, *ItK*, 111(2007), 520–537; Uő, *Kazinczy Ferenc Tübingai pályaműve irodalmi, politikai előzményei*, PhD értekezés, Kézirat, Bp., 2008.

40 „Alexander v. Kisfaludy, zu Kám bey Simegh, im Szalader Com[itat] gab seine Lieder der Liebe unter dem angenommenen Namen von Himfy in 2. Bändchen heraus, von denen der erstere die Lieder der klagenden, der zweyte die der beglückten Liebe enthält. Sein Ideal war Petrarcha, und die ersten Lieder der ersten Sammlung waren in dem Thale zu Vaucuse, wohin er als Kriegsgefangener geriehet, gedichtet. Seine Laura Fräulein Elise v[on] Szegedy, ist nun die geliebte Gattin des Dichters. Hierin gleicht er also seinem Original nicht, der um seine Laura ewig unerhört klagte. Wir müssen aber auch gestehen, dass uns die Lieder seiner beglückten Liebe noch mehr wie jene der sich sehnenenden anziehe. Versart und Situationen sind bey ihm originell, u[nd] er copiert sein Ideal ohne sein sclavischer Nachahmer zu seyn. Auch gehört es unter seine Vorzüge, dass er seine Gedichte durch viel Nationalsinn erhöht hat, und allenthalben viel Belesenheit u[nd] tiefes Gefühl für alles Wahre u[nd] Gute, wahre Lebensphilosophie verräth. – Da der Platz viele dieser kleinem Epigrammen der Liebe auszuschreiben nicht gestattet, so begnügen wir und die folgenden zweye hieher zu setzen.” – Kazinczy Kisfaludy Sándornak, 1808. aug. 22. *KazLev.* XXIII, 5747. levél, 159–161.

Kisfaludy Sándor 1808. szeptember 15-én válaszolt.⁴¹ Helyesbítette a téves élet-rajzi adatokat, a születési helyet (Kám helyett Sümeg – az előbbi felesége birtoka) és felesége nevét (Eliza helyett Róza). „Ezt azért sietek tudtadra adni – írja –, hogy a pályairásodban történt Geographiai hibát, és név elvéttést megorvosolhasd.”

Kisfaludy ugyanebben a levélben elmondja Kazinczynak, eljutott hozzá a hír, hogy nem kedveli a regéket, de szubjektív véleményként kezeli, s érdekességként hozzáteszi, hogy Batsányi viszont a regéket tartja többre a Himfynél.

A Kazinczy-recenzió keletkezése és megjelenése

Kazinczy a recenzió készülésétől először Kölcsey Ferencnek számolt be 1809. április 8-án, bár nem árulta el neki, hogy pontosan mely kiadvány számára dolgozik. Azt a látszatot keltette, mintha egy német laptól kapott volna felkérést a bírálat elkészítésére, noha valójában, mint korábbi levele igazolja, dolgozótársa volt az osztrák Annalen című folyóiratnak, és saját szándéka szerint látott hozzá a recenzió megírásához. Ekkor már Rummy Károly György volt a közvetítője az időközben elhunyt Németh László helyett. A kritika alap gondolata nem változott a Dessewffynek és Döbrentének írott levél óta:

Én e' napokban a' Himfy' Szerelmeinek két kötetit recenseálám német nyelven, meg lévén kérve reá egy német országi Literatus Zeitungba. Ki eresztik e' levelet az Ausztriai határon, nem tudom. De szeretném, ha kinyomtatathatnák. Himfy elhalhatatlan dísze a' Nemzetnek. Én ötet csak verseiből 's leveleiből ismerem. Sok darab rossz van benne. Kár hogy a két Tómus egygyé nem olvadt. A' poeták nagy kárt tesznek az által magoknak, hogy verseiknek felét el nem égetik.⁴²

Az 1809. április 10-én befejezett és szeptemberben megjelenő kritika szövege valójában vitairat, mely egyszerre száll szembe a korábbi német recenziókkal, a hazai fogadtatással, az utánpótlással, Kisfaludy előszavával és a Kisfaludy-recepcióban kirajzolódó kánonnal.⁴³ Az életrajzi adatok részletezése azt hivatott reprezentálni, hogy a korábbi recenzenseknél a jelenlegi bíráló jóval tájékozottabb: tudja a szerzőnek nemcsak nevét, hanem életrajzát, sőt életkorát is: jelzi például, hogy a második kötet 65. darabjának éneklésekor már 28 éves volt.⁴⁴ Ugyancsak a recenzens hitelesítése lehetett a célja annak az eljárásnak, hogy a kötet címeket más fordításban adja, mint a korábbi

41 Kisfaludy Sándor Kazinczynak, 1808. szept. 15. = KazLev. VI, 1356. levél, 83–86.

42 Kölcsey Ferencnek, 1809. ápr. 8. = KazLev. VI, 1454. levél, 317–319.

43 [KAZINCZY Ferenc.] *Himfy' Szerelmei. (Himfy's Lieder der Liebe.) Ofen, in der Buchdruckerey der königlichen Universität von Pesth, 1807. Erster Theil. (A' kesergő Szerelem. Die sehnsuchtsvolle Liebe.) Zweyte vermehrte und verbesserte Ausgabe [...]. Annalen der Literatur und Kunst in dem österreichischen Kaiserthume, 2(1809), szeptember, 127–136.*

44 Ez az életkorra vonatkozó, s az ifjú szerelmi lángolás hitelességét látens megcáfoló adat a későbbi, 1814-es magyar verzióból kimaradt.

bírálok, és módosítja a darabok műfaji megnevezését: eredeti görög értelemben vett *epigrammáknak* és *erotikus idilleknek* nevezi a dalokat („Epigramme der Liebe, auch erotische Εἰδύλια – beide Namen nicht in der modernen, sondern in der eigentlichen, griechischen Bedeutung”), vagyis kiemeli őket mind a petrarcai, mind a különböző epikus modellekre (lírai román, lírai eposz) épülő értelmezési keretekből. Ezekkel az eltérésekkel vezeti fel az irodalmi kontextus és kanonikus névsor lecserélését, pontosabban törlését: Batsányi, Baróti Szabó, Virág Benedek és Verseghy helyett nála Báránczi Sándor kerül oda mesterként Kisfaludy mögé, később pedig, a recenzió további bekezdéseiben Kazinczy Kis Jánost is megemlíti, mint aki szerencsésen műveli a rímes verset.⁴⁵

A korábbi recenzensekhez képest ott is visszavon Kazinczy a Petrarca-párhuzamból, amikor Kisfaludy előszavát mellőzve állítja, hogy az első kötetnek csupán az első dalai születtek Avignon környékén.⁴⁶ A párhuzamot a későbbiekben még néhány ponton elgyengíti: Kisfaludy kötetének csak tartalommutatóját találja hasonlatosnak az olasz költő művével; Petrarca ciklusát szövegszerűen összevetve a Himfy-dalokkal úgy látja, az olasz költő sokkal nyugodtabb, csendesebb tónusú; tájékoztatatlannak állítja be azokat a kritikusokat, akik Himfyt egyszerre hasonlítják Petrarcához és Anakreónhoz – a kettős viszonyítás szerint nem vehető komolyan, mert kioltja egymást. Az elhiteltelenítés és korrekció vezérli Kazinczyt akkor is, amikor Kisfaludy verseinek nem német, hanem olasz műfaji megfelelőket keres (canzoni, sonette), noha ezzel elmentmond korábbi véleményének az epigrammaszerűségről. Végül erősen lecsökkenti a hazai fogadtatás jelentőségét, amikor tehetségtelen utánzók és őrzöngő rajongók („nympholeptusok”) seregének minősíti az olvasók és követők nagy részét.

Kisfaludy nyelvtani és verselési botlásainak ürügyén Kazinczy visszatér a magyar irodalom állapotrajzához. A korábbi recenzensekkel ellentétben egyetlen szerzőt sem tart említésre méltónak a közelmúltból, Kisfaludy költészetével csupán Dayka Gábor verselését és a kiművelt, nyelvtanilag korrekt, klasszikus tisztaságú nyelveszményt állítja szembe. Kisfaludy hibáiért Péteri Takáts Józsefet mondja felelősnek, aki nem tisz-

45 Érdekes, hogy a német nyelvű recenzióban Kis János neve még csak példaként jelenik meg a rímes verselés nehézségeinek fejtegetésénél: „Sie ist sokaum mehr als schlichte Prosa, und Dichter wie Kis haben ihre ganze Energie nöthig, um ihren Werken durch die äusserste Delikatesse in der Wahl der Wörter einen höhern Glanz geben.” (131.) – Azonban 1814-ben Kazinczy átírja a mondatot; beemeli Berzsenyit, s a *Tövisek és Virágok* című epigrammakötettel összhangban mindkettejüket a korszak legjobb költőjévé avatja, ráadásul csúsztatással, hiszen Berzsenyi verseinek egy részét írta csak rímes formákban: „a’ Haza legelső Íróji is, mint a’ halhatatlan Kis és az ő érdemes ifjú barátja, Berzsenyi, verseiket a’ Zrinyi nemben írják”.

46 Kisfaludy előszava szerint az első kötet, vagyis *A’ boldogtalan szerelem* teljes egészében francia földön született: „Én ama virág-koromban katona s hadi fogoly lévén, éppen azon helyeken, hol hajdan Petrarcának édes kínos énekei minden szívet szerelemmel töltöttek, hol mintegy szerelmet lehell még most is az egész táj, a tüzes, jószívű francziák között, – s éppen olly környülállásokban, melyek csak igen bizonytalanul engedék reménylenem, hogy hazámat és kedveimet valaha megláthassam; – én, ott a szomorú magányban, leírtam életem poézissét, – azt, a mit szívem érzett, vagy Himfy helyén érezhetett volna [...] Így támadtak *Himfy’ Szerelmei* [...]” KISFALUDY, i. m., I, 33–34.

togatta meg a kötetet a grammatikai és szerkezeti tévedésektől, provincializmusoktól.⁴⁷ Ítéletét azzal zárja, hogy Kisfaludynak a versek felét, de legalább harmadát el kellett volna égetnie.

Ismeretes, hogy Kisfaludy Sándor nem óhajtott vitát kezdeményezni és nyílt polémiába keveredni Kazinczyval. Amiért valóban neheztelt, az apróságnak tűnik a kései olvasó számára. A Ruszek Józsefhez írott első levelében többek között a születési helyének eltévesztését és Báróczinak mint mesternek említését hozta fel az elhidegülés okaként.⁴⁸ Ha arra gondolunk, hogy a *Tübingai pályamű* szövege kapcsán maga kérte a téves életrajzi adatok helyesbítését, akkor nyilvánvaló, hogy Kazinczy egyszerűen mellőzte e kérést. Kazinczy 1816-ban azzal védekezett (bár név szerint csak Dessewffy Józsefnek említette forrását), hogy Kis János adataiból dolgozott.⁴⁹ Azonban vagy rosszul emlékezett, vagy rosszul hivatkozott, mert Kis János leveleiben nincsenek ilyen adatok. Mint említettük, Németh László még 1802-ben tájékoztatta Kazinczyt:

Kisfaludy egy Győrvármegyei Téthen lakó Assessornak és birtokos nemesnek fia. A' Frantzia háború végével kilépván a' katonai szolgálatból, saját jószágán lakik már most kedves Annájával Badatsontól nem messze.⁵⁰

Nem a tévedés ténye volt tehát, amit Kisfaludy felemlgetett, hanem a kérés megtagadása. S nemcsak a német nyelvű recenzióban nem javította ezeket Kazinczy, hanem évekkel később, az Erdélyi Múzeum magyar fordításában is csak Szegedy Róza nevét írta át a helyes változatra.

A Kisfaludy hívei és olvasótábora által kirobbantott vitában Kazinczy többször állította (bár csak 1814-től kezdve), hogy a német kritikát megküldte Kisfaludynak, mielőtt publikálta.⁵¹ A Kazinczy-levelezésben azonban ennek nincs nyoma. A *Tübingai pályamű* vonatkozó részét, mint láttuk, valóban lemásolta Kisfaludy számára, de a bírálat jóváhagyatásáról nem esik szó sem köztük, sem a másoknak írott levelekben. A recenzió

47 „Und was würden unseres Kisfaludi's Poesien geworden seyn, wenn diese Zartheit von Gefühlen, diese Leichtigkeit[,] diese Gefühle auszudrücken, dieser durch den schönen Conversationszirkel und durch das Studium der deutschen, französischen und italienischen Dichtersprache gebildete Geschmack mit Dayka's Rádayscher Versification in seinen noch immer nicht gedruckten und nur von wenigen gekannten Liedern vereint worden wäre! denn Kisfaludi's Sprache ist zwar sehr reich, sehr lieblich, in vielen Fällen sogar bewundernswerth, aber nicht gelehrt – nicht classisch rein, nicht grammatisch-correct. Der Herausgeber dieser Lieder der Liebe, Hr. von Takács, selbst Dichter und prosaischer Schriftsteller, hätte Muth haben sollen, die Fehltritte seines edlen Freundes entweder ihm vorzulegen, oder von ihm die Erlaubnis zu erbitten, alles Unrichtige unbarmherzig wegzuschneiden.” *Annalen der Literatur und Kunst in dem österreichischen Kaiserthume*, 2(1809), szeptember, 134–135.

48 Kisfaludy Sándor Ruszek Józsefhez, 1816. ápr. 17. = Kisfaludi KISFALUDY Sándor *Minden munkái*, 8, kiad. ANGAL Dávid, Bp., Franklin-Társulat, 1893, 280–292.

49 Kazinczy Dessewffy Józsefnek = KazLev. XIV, 3288. levél, 343–350, itt: 347.

50 KazLev. II, 553. levél, 526–528.

51 Engel János Keresztélynek, 1814. márc. 19. = KazLev. XI, 2626. levél; Berzsenyi Dánielnek, 1814. jún. 2. = *uo.*, 2670. levél; Pálóczi Horváth Ádámnak, 1814. aug. 14. = KazLev. XII, 2714. levél; Szentmiklóssy Alajosnak, 1815. nov. 15. = KazLev. XXIII, 5808. levél; Dessewffy Józsefnek, 1816. okt. 7. = KazLev. XIV, 3288. levél.

készüléséről, megjelenéséről Kazinczy sokaknak beszámolt, és ha valóban úgy történt volna, feltehetőleg említette volna azt is, hogy Kisfaludynak megküldte a szöveget. Így bár tény, hogy a Kazinczy–Kisfaludy-levelezés hiányos, nagyon valószínű, hogy Kisfaludy Sándornak van igaza, amikor Ruszek apátnak a második levelében azt állítja, semmit sem kapott Kazinczytól.⁵²

A Himfy-recenzióból talán soha nem keletkezett volna vita, ha Kazinczyt nem zavarja, hogy Kisfaludy a bírálat megjelenése után elnémult, válasz nélkül hagyta a leveleit is, cikkét is. Abból, hogy Kisfaludy hallgatását Kazinczy igen sok levelében felelegeti, feltételezni lehet, hogy visszaigazolást várt volna, a Téli Takács József szerkesztői munkáját bíráló mondatai és a kritika egész szövege alapján pedig akár megbízásban is reménykedhetett, hogy egy leendő új kiadást ő maga rendezzen sajtó alá. Egy nyilvános vagy nyilvánosítható diskurzus a recenzió körül, vagy éppen egy általa irányított új kiadás – sajátos piramisjátékként – összefűzte volna a nevét Kisfaludyéval, oly módon, mint Dayka Gábor, Báróczi Sándor, Kis János, később Berzsenyi esetében.

Miután azonban Kisfaludy nem ismerte fel a szándékot, Kazinczy – korábbi terveivel ellentétben – néhány hónap múlva közzétette a *Regék* bírálatát is. Kis Jánosnak 1810. január 19-én még azt írta, hogy a *Regékről* a *Himfy*vel ellentétben keményen kívánt szólni, de lemondott róla.⁵³ Január 28-án azonban már megküldte Rummy Károly Györgynek a kész szöveget németül,⁵⁴ mely májusban, a levéllel csaknem szó szerint azonos formában meg is jelent az *Annalen der Literatur und Kunst des In- und Auslandes* című lapban.⁵⁵ Erről a valóban nagyon negatív kritikáról érdekes módon a későbbi vitákban és a Mondolat-perben egyetlen szó sem esett. Kazinczy sem írta meg senkinek, hogy ő a szerző, nem is hivatkozott rá, és Kisfaludy tábora sem emlegette.

A Himfy-vita

A vitát a *Tövisek és Virágok* 1811. február 24-ei megjelenése robbantotta és élezte ki.⁵⁶ Ismeretes, hogy az epigrammakötetbe Kazinczy beillesztette a *Himfy* című fiktív dialógust Dayka Gábor és Kisfaludy között. Dayka Gábor – mint Kazinczy írja – „Szent Péterként” elégetteti Kisfaludyval verseinek nagy részét, s csak utána engedi fel költőtársát az Olümposzra.

A vitahelyzetet élezte, hogy az epigramma nemcsak a kötetben, hanem a *Tövisek és Virágokról* szóló recenziókban többször is a nyilvánosság elé került.

52 1816. jún. 3. = Kisfaludi KISFALUDY, i. m., 292–309.

53 Kazinczy Kis Jánosnak, 1810. jan. 19. = KazLev. VII, 1645. levél, 211–217.

54 Kazinczy Rummy Károly Györgynek, 1810. jan. 28. = *uo.*, 1655. levél, 244–250.

55 [KAZINCZY Ferenc.] *Regék a' Magyar elő-időből, Budán, a' királyi Magyar Universitas betűivel [...]* (*Sagen aus der ungrischen Vorzeit, Ofen, in der Druckerey der königl. ungrischen Universität*), 1807, *Annalen der Literatur und Kunst des In- und Auslandes*, 2(1810), május, 233–236.

56 Újabb kiadása: *Tövisek és virágok: Széphalom 1811, A Tövisek és Virágok egykorú bírálataival kiadta BALASSA József, Bp., 1902* (Régi Magyar Könyvtár, 20).

Az első bírálatot 1811-ben az a *Neue Leipziger Literatur-Zeitung* hozta, mely Kazinczynak – az ő megfogalmazásában vagy sugallatára – 1810 óta szinte minden írását ismertette.⁵⁷ Ebben a recenzióban is az ő tollára ismerni, sőt szó szerint megvannak egyes bekezdések abban a levélben, melyet Rummy Károly Györgynek küldött 1811. február 21-én (vagyis még mielőtt a kötet elhagyta volna a sajtót). Az epigrammakötetről szóló recenzió egyik szerzőjének így joggal tartható maga Kazinczy, a végleges szöveget pedig nagy valószínűséggel Rummy Károly György alakította ki.⁵⁸ A viszonylag hosszú írás első része műfajelméleti kérdésekkel foglalkozik: Kazinczy darabjai közül nem mind a Lessing-féle epigrammamodell követi, vagyis nem feltétlenül poénra kihegyezett, fordulatra épülő szerkezetéről van szó, inkább a görög epigrammákhoz hasonlítanak, melyek érdekes gondolatot szellemes formában fejeznek ki. Német párhuzamként Klopstock grammatikai és esztétikai darabjait, illetve Goethe xéniáit lehetne említeni, anélkül, hogy Kazinczy epigrammái paszkvillusba hajlanának át.

A műfaji jellemzés után rátér a recensens a magyar kulturális és irodalmi viszonyok rajzára, s itt azután az epigrammák irodalompolitikai jelentőségét bőségesen fejtegeti: hogy a hazai könyvszerzők ostobák, nem olvasnak, nem ismerik a saját nyelvüket, csak hiszik magukról, hogy tisztában vannak a nyelv törvényeivel.⁵⁹ A magyar írók nem tanulnak esztétikát, költőnek hiszik magukat már attól is, ha rímelni és skandálni tudnak. Kazinczy kötetére már azért is szükség volt, mert Magyarországon egyetlen kritikai folyóirat sem létezik, s valakinek ki kellett mozdítani a szerzőket önteltségükből. A recensens azt szeretné, ha minden magyar író asztalán ott lenne a gyűjtemény. A kötet ugyanakkor nemcsak esztétikai jelentőségű, hanem híven tükrözi a magyarok nemzeti karakterét, lélektani sajátosságait is.

A recensens ezután egyenként veszi sorra az epigrammákat, külön-külön magyarázza és fordítja őket németre – a teljes kötetet. A *Himfy* című darabról azt írja, Kisfaludy elvakult rajongóinak nem fog tetszeni, de Kazinczynak igaza van. A magyarok ragyogó költője, Dayka Gábor Szent Péterként állja útját Himfynek, s addig nem engedi

57 [KAZINCZY Ferenc, RUMY Károly György.] *Ungarische Epigrammen Tövisék és Virágok [...]*, *Neue Leipziger Literatur-Zeitung*, 1811/49, április, 778–784. hasáb.

58 Rummy Károly Györgynek, 1811. febr. 21. = *KazLev.* VIII, 1943. levél, 338–343; 1811. szept. 29. = *KazLev.* IX, 2071. levél, 90–95.

59 A *Literatur-Zeitung* szövege: „Viele der magyarischen Büchermacher lesen sehr wenig, und lernen nicht die Grammatik ihrer Sprache und die der allgemeinen und fremden, weil sie nach ihrem Dünkel die letzteren entbehren zu können glauben – die ungarische Sprache ist ja eine orientalische und nicht eine occidentalische wie diese – und weil sie ungarische eben so gut zu wissen meynen, wie diejenigen, die ungarische Grammatiken geschrieben haben.” (779) – Ugyanez Kazinczy idézett levelében Rummy Károly Györgynek: „Ungarns Büchermacher lesen nichts, sie lernen die Grammatik ihrer Sprache, und die der allgemeinen und der fremden, nicht, weil die letzteren entbehrt werden können. Die ungarische Sprache ist ja eine Orientale, nicht occidentale, wie diese – und weil sie ungarisch eben so gut wissen wie die, die ungarische Grammatiken geschrieben haben. Auch Aesthetik lernen sie nicht, denn ihnen ist genug, wenn sie reimen und skandiren können. Um so nöthiger war es also diese Herren aus ihrem Dünkel hervorzuschütteln [...]”.

fel az Olümposzra, míg el nem égeti rossz verseit.⁶⁰ Végül közli a teljes epigrammát magyarul és német fordításban.

A második írás az osztrák *Annalen der Literatur und Kunst in dem österreichischen Kaiserthume* című lapban olvasható két hónappal később, 1811 júniusában.⁶¹ A recensens külön-külön tárgyalja a *Tövises és Virágok* darabjait. A Himfy-epigramma szövegét nem idézi, de bőven szól arról, hogy Kisfaludy Sándornak nem fog tetszeni a Dayka Gábor által kimondott ítélet, meg kell tanulnia azonban követni Voltaire tanácsát, hogy saját szellemi gyermekei iránt a szerzőnek a lehető legszigorúbban kell viseltetnie. A szerző – a Kazinczy-levelezés alapján – Kis János lehetett. Ekkor lett ő is dolgozótársa a bécsi *Annalen* című lapnak. A korábbi szerkesztő, Franz Sartori távozása után ugyanis, akivel Kazinczy munkatársi kapcsolatban állt, a felvilágosult nézeteket valló, s egy korábbi, névtelen művében a magyar viszonyokat erősen bíráló felvidéki lelkész és ifjúsági író, Jakob Glatz lett a lap szerkesztője. 1811 januárjától 1812 végéig, amikor szerkesztői jegyzetben köszönt el olvasóitól, két éven át, módosított címmel (*Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume*) ő adta ki a folyóiratot.⁶² Mielőtt megkezdte munkáját, Kis Jánost, Kazinczyt és a debreceni Budai Ézsaiást kérte fel munkatársul. Kis János is közvetített közöttük:

Hogy folyóírásunk lenne valahára, azt veled együtt én is, a' mint tudod, régen óhajtom: de mikép lehessen magyar nyelven, azt most sem láthatom. [...] Még most nehezen van más mód, hanem hogy a' Német folyómunkákban igyekezzünk a' Magyar literatúrára nézve valamit tenni. Erre nézve engagiroztam magamat a' jövő esztendőre a' Bétsi Annalisoknak magyar könyvek' recenseálásával való gyarapítására. Erre, a' mint Glatz írja, Téged is meghívott vagy meghív, és Te kivülötted Budait Debretzenben. Egyébberánt rám bizta, hogy Ti kivülöttetek én szölliítsak-meg egyebeket, de még eddig semmi lépést sem tettem. Ha Te a' meghívást elfogadod, (a' mire kérlek is) közöld velem szándékodat, hogy ne tsak ne collidáljunk, hanem a' magyar literatúra' jó ügyét, a' mennyire lehet, egy plánum szerént forgassuk. – Én arra kérettem különösen, hogy az utolsó öt esztendőket rajzoljam-le röviden a' Magyar literatúra' történetéből. De melly keveset tudok! Mire mehetek? Jóllehet igen szeretnék, tsak tanulás végett is, próbát tenni.⁶³

Kazinczy azt válaszolta Kisnek, hogy Glatz őt is megkereste, s boldogan vállalja a felhívást, annál inkább, mert Glatzot igen nagyra becsüli (1812 őszén személyesen is fel-

60 A Literatur-Zeitung szövege: „Der treffliche lyrische Poet der Magyaren Dayka, jetzt gleichsam ein Olympischer heiliger Petrus lässt Himfy nicht eher in den Olymp hinein, als bis er die Hälfte, dann wieder die Hälfte, und noch einmal die Hälfte seiner Gedichte verbrannt hat.” (782; kiem. H. F. K.) – Kazinczy levelének szövege Romy Károly Györgyhöz: „Dayka, jetzt ein Olympischer heiliger Petrus lässt Himfy nicht eher hinein, als bis er die Hälfte, dann wieder die Hälfte, und noch einmal die Hälfte verbrannt haben wird.” (342.)

61 2(1811), június, 317–328.

62 Jakob GLATZ 1799-es, Gothában megjelent műve: *Frey müthigen Bemerkungen eines Ungarns über sein Vaterland*.

63 Kis János Kazinczynak, 1810. dec. 3. = KazLev. VIII, 1878. levél, 184–186.

kereste őt Bécsben). Írásait Rummy Károly Györgynek fogja megküldeni, aki továbbítja azokat a szerkesztőségbe. Arról is értesítette Kis Jánost, hogy a prágai Emil André szintén írásokat kért tőle az *Oeconomische Verhandlungen* című lapba.⁶⁴ Kazinczy külföldi kapcsolatrendszere így egyre bővült, bár érdekes módon erről a hazai levelezőkkel igen keveset tudatott.

Kazinczy már 1811. február végén tudta, hogy Kis János készül ismertetni az epigrammakötetet. Február 25-én írta Kölcseynek, hogy ha ez mégsem sikerül, akkor „egy közös barát” megteszi.⁶⁵ Május 1-jén tájékoztatta Kis János Kazinczyt: „Töviseid és Virágaid annyira ragadtak, hogy feltétem ellen is recenseáltam őket [...]”.⁶⁶ Majd július 18-án meg is erősíti a szerzőségét:

A' magyar literatura utolsó Quinquenniumának rövid és hijános synopsisát, a' Te Töviseidnek és ró'sáidnak, két episztoládnak, Szemere' episztolájának, és még néhány eszembe nem jutó rövid munkátskáknak recensióját már Áprilisban megküldtem Glatznak. Azt írta, hogy talán a' Júniusi tsomóban valami megjelenik belőlek: még mi azt a' tsomót nem kaptuk-meg. Töviseidet alkalmas hosszasan recenseáltam.⁶⁷

A sajtónyilvánosság ellenőrzésének fontosságát felismerő Kazinczy feltehetően a további ismertetők háttérében is ott állt, hiszen a külföldi és publikált bírálat jelentette számára a legitimációt a dunántúli táborral vívott kánonvitában. Kazinczy azt nyilatkozta 1817-ben Kis Jánosnak, hogy ő a „Bécsi Liter. Ujságokat nem is ismeri a' Glatz ideje olta”, vagyis az ő cikkei ott nem jelentek meg, s így maga ártatlan abban, amit bármely bécsi lap a keszthelyi helikoni ünnepségről írt.⁶⁸ Ez azért furcsa, mert 1814-ben ismét Kis János volt az, aki az *Annalen* folytatásába, az *Allgemeine Literatur-Zeitung* új szerkesztőségébe, amelyet Sartori vett át, majd C. F. A. Hartmann és Matthäus Casimir von Collins vezette (*Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung*, 1813–1816) – akkor éppen Hartmann megbízásából – beszervezte Kazinczyt, és saját német fordításában meg is jelentette tőle a magyar irodalomról szóló összefoglalóját.

Ugyanazt az állítást ugyanazon a napon Kazinczy Döbrentéinek is megismétli, még határozottabban: „miolta Glatz letette a' Bécsi Tud. Ujs. írását, azolta azt nem csak nem tartom, de nem is olvastam, sőt nem is láttam soha, annyival inkább belé sem egyenesen, sem más által semmit nem küldöttem”.⁶⁹ E nyilatkozat különössége megintcsak az, hogy nem igaz. 1814. június 14-én Döbrentéit maga tájékoztatta Kazinczy, hogy az Erdélyi Múzeum első számát ő fogja recenzeálni a bécsi lapban is, a lipcsei irodalmi folyóiratban is:

64 Kis Jánosnak, 1810. dec. 27. = *uo.*, 1896. levél, 219–223.

65 *Uo.*, 1950. levél, 350.

66 *Uo.*, 1992. levél, 469–472.

67 Kis János Kazinczynak, 1811. júl. 18. = *KazLev.* IX, 2042. levél, 18–21.

68 Kazinczy Kis Jánosnak, 1817. márc. 19. = *KazLev.* XV, 3401. levél, 120–122.

69 *Uo.*, ill. Döbrentei Gábornak, 1817. márc. 19., *uo.*, 3402. levél.

Én az Erdélyi Museumot recenseálni fogom, 's felküldöm a' Bécsi Annalistáknak 's a' Lipsiai Tudom. Ujságlevelek' kiadójának; de Superint. Kisnek és Prof. Ruminak, Keszthelyen, intést adok, hogy mondják ők a' mit nekem mondanom nem illik; mert a' Bécsi Annalisok kiadója Hartmann az egész Magyar Országi Literatura produktjainak recenseálását Kisre bízta, szabadságot adván neki, hogy azt válassza Mitarbeiternek a' kit jónak itél. – Hartmann Úr, dühös becsülője a' Sándor Császár' birodalma' nyelvének, a' Magyar Literaturát, 's nyelvet méltóztatik *semminek* venni; a' Lipsiai Redactor pedig Rumitól szokta venni a' tudósításokat.⁷⁰

Mindennek fényében óvatosan kezelendő az 1817-es kijelentése a megelőző évek sajtóbeli tevékenységéről.

Új recenzió a *Tövisek és Virágokról* a következő évben, 1812-ben, az Allgemeine Literatur-Zeitungban (Halle–Leipzig) jelent meg.⁷¹ A névtelen szerző Kazinczy kötetét „zseniális teljesítménynak” nevezi („dieses genialen Product”), s a kötet célját a *Herculeshez* című nyitó epigrammában véli felfedezni, melyben a magyar irodalom megtisztítását Augiász istállójának kitakarításához hasonlítja. Kazinczy géniuszát dicsérve egyben a pártatlanságát is kiemeli, úgy látja, az újabb magyar irodalomban a hagyományokhoz való ragaszkodást éppúgy elítéli, mint a gátlás nélküli újítást, s a jó ízlés mércéjét veszi vezérfonalul. A kötet másik vonulatát a kortárs szerzők feletti ítélkezésben látja. Közben kitér a körülmények magyarázatára, kiemeli, hogy a debreceni írók a purizmus szélsőséges követői; felsorolja a Kazinczy által értékelt írókat, külön méltatva Berzsenyit. A Kisfaludyról szóló ítéletét a recenzió szerint Kazinczy Daykával mondatja ki, majd teljes egészében közli a *Himfy* című epigramma német fordítását. Ohajtana a recenzens, hogy egy ilyen megbízható ízlésű irodalmár, mint Kazinczy, az esztétikai nevelés céljából szabályokat és példákat egybefoglaló tankönyvet írna. Ezen a ponton a recenzens már nemcsak a Kisfaludy-kultusz leépítését és az irodalmi kánon újrakonstruálását célozza meg, hanem rejtetten Pápay Sámuel kötetének, *A' magyar literatura' esméretének* jelentőségét is tagadja. Előszavában ugyanis Pápay éppen művének tankönyv-jellegét hangsúlyozta. A recenzió végén még német fordításban adja a szerző *A nagy titok*, a *Fenntebb stylus* és *A legfőbb leczke* című epigrammákat.

Kisfaludy és a dunántúli kör nem a korábbi recenzió, hanem az epigramma miatt zúdult fel. Pápay Sámuel írta Kazinczynak 1811. szeptember 18-án: „Himfy nem vehette neheztelés nélkül, hogy 7/8adát verseinek tűzrakásra ítéltetted, és pedig egy még esméretlen Dayka által.”⁷² Kazinczy baráti körén, levelezőtáborán belül is bíráló reakciók érkeztek az epigrammára, különösen arra a helyzetteremtésre, hogy a fiktív dialóguson belül az ismeretlen és sokak szerint közepszerű költő, Dayka Gábor válik Kisfaludy Sándor kritikusaként.

70 Döbrentei Gábornak, 1814. jún. 14. = KazLev. XI, 2680. levél, 431–434.

71 [NÉVTELEN.] *Szephalom* [!], (*Patak, b. Nádaskai*): *Tövisek és Virágok (Dornen und Blumen) 1811, 1812/110, máj. 5., csütörtök, 31–32. oszlop.*

72 KazLev. IX, 2068. levél, 82–85.

Kazinczy észlelte az erős ellenérzést, és innentől kezdve folyamatosan mentegetőzött. Esztétikai, sőt erkölcsi igazáról igyekezett meggyőzni legközelebbi híveit és a dunántúli írói kör egyes tagjait. Egyik stratégiája az volt, hogy Kisfaludyt a legnagyobb költők közé sorolta, és bírálatát, epigrammáját dicséretként tüntette fel.⁷³ Másutt Kisfaludyra hárította a felelősséget, sértődöttségére hivatkozott, arra a tényre, hogy leveleit válaszolatlanul hagyta, hogy nem reagált a recenzióra, nem méltatta a szerinte korrekt, sőt melegszívű, magasztaló értékelést. Ismét más leveleiben az indulat termékének nevezte az epigrammát: „A’ Himfyre irt Epigr[amma] mellyet az Ur szörnyü keménynek nevez, az ő képzelhetetlen *dölyfe* miatt esett, nem szintén csendes vérből”.⁷⁴ A védekező stratégiához tartozik az is, hogy az epigrammát visszakapcsolta a recenzióhoz, amely kevésbé heves reakciókat váltott ki, nehezebben volt hozzáférhető, kevesebben ismerték szövegszerűen, legfeljebb Kazinczy interpretációjában, s fel lehetett mutatni benne az értékelő gesztusokat is.

A Himfy-recenzió az Erdélyi Muzéumban

A bírálat magyar nyelvű közlése az erdélyi folyóirat tervének születésétől kezdve folyamatosan beszédtema volt Döbrentei és Kazinczy között. Döbrentei 1809. október 20-án már kéri a szöveget:

Kérem e’ végre a’ Tekintetes Urat, ki a’ Munka reális részére sokat tehet, küldje-el, kedves ígéretje szerint mind a’ Himfy recenzióját, mind a’ Szonnettókét, mind e’ két Szonnettót is legtisztábban. Én a’ recenziókra nézve a’ Gyermekek számára írt, fordított Magyar Munkákról kezdettem-el illyes mit dolgozni Többektől is hogy hasznos, jó darabokat kaphassak iyekeezni fogok.⁷⁵

Hogy az ötlet Döbrenteitől eredt-e, nem lehet tudni, Kazinczy mindenesetre saját tervként számol be az újraközlésről Romy Károly Györgynek:

Den Döbrentey feyre ich immer an, seine periodische Schrift anzufangen. Dort will ich Himfy, der das Streicheln nicht leiden kann, wieder vornehmen, und sowohl seine Szerelmei als auch die Regék ausführlicher, doch nie anders als in meinem vorigen Ton vornehmen. So auch Verseghys Aglaja und Pápays Werk.⁷⁶

73 Dessewffy Józsefnek [1810. nov.] = KazLev. VIII, 1869. levél; Pápay Sámuelnek, 1811. aug. 11. = KazLev. IX, 2052. levél.

74 Döbrentei Gábornak, 1811. dec. 24. = *uo.*, 2113. levél, 188–191.

75 1809. okt. 20. = KazLev. VII, 1570. levél, 28–29.

76 A szövegrész magyar fordítása: „Döbrenteit tüzelem, hogy indítsa meg periodikus írását. Ott Himfyvel, aki a vágást képtelen elviselni, ismét foglalkozni akarok, és a Szerelmeit és a Regéit részletesebben, de a korábbi tónusomban előveszem. Úgy Verseghy Aglájáját és Pápay munkáját is.” 1810. jún. 15. = *uo.*, 1782. levél, 527–528.

Az utóbbi feltételezést az is igazolja, hogy Kazinczy az induló Erdélyi Muzéum terét jószerével kisajátítja önmaga és köre számára. Az első kötetben az 1–10. lapon részletet közöl a *Tübingai pályaműből* (*A' magyar literatura története*); a 69–71. lapon epigrammái olvashatók, a 72–89. lapon a Himfy-recenzió magyar szövege, az említettek között pedig Kis János, Vitkovics, Szemere, Buczy Emil, Dessewffy, Kölcsey munkái állnak. A Himfy-bírálatot illetően Kazinczy, bár gondolt erre, végül mégsem új recenzió, hanem a német szöveg fordítása mellett döntött. Azonban a német szöveg és az Erdélyi Muzéumban megjelent magyar változat összevetéséből kiderül, hogy bár látszólag szövegű fordítását adja az eredetinek, helyenként módosít rajta. Természetszerűleg hagyja el a német közönségnek szóló versfordításokat és magyarázatokat, néhány helyen azonban a magyar közönség számára erősíti fel mondanivalóját. Egyfelől a dicsérő mondatokat bővíti, azt illusztrálendő, hogy Kisfaludynak nem volt oka a neheztelésre. Másfelől a bíráló megjegyzéseket alakítja határozottabbá és részletesebbé, s olykor igen indulatos megjegyzésekre ragadtatja magát. A levelezésből nem derül ki, hogy az első verziót követően a végső kéziratot mikor küldte meg Döbrentének, annyi azonban bizonyos, hogy a visszautasítás és a neheztelés a dunántúli tábor részéről, másfelől pedig az önigazolás igénye saját táborra előtt erősen befolyásolta a szó szerinti fordításnak tűnő, s mégis újrafogalmazott magyar szöveget.

1810. augusztus 4-ére összeáll az Erdélyi Muzéum első füzetének tartalma, benne a magyar nyelvű Himfy-recenzióval, Döbrentei azonban arra kéri Kazinczyt, módosítson az indulatos szöveg egyes visszatetszést keltő kifejezésein:

Kérem a' Tekintetes Urat, hagyassa-ki velem ezt a' rendet: Így igen is könnyű f- –ni a' verseket. Ezt Szemere tüze tevé, de tsűf, aesthetikai helyen. Más a' természeti Philosophus szájából. Tegyük inkább firkálni. Én azt a' véghetetlen kemény kifejezést is elhagynám, hogy legalább Himfy harmadát Vulcánusnak adta volna. Azt a' karaktert akarnám adni e' Period. Írásnak, hogy tsendes tónussal mondassék-meg mindeniknek az Igaz. Ezt tesszem a' Praefatióba is. A' helyett bár megengedné a' Tekintetes Úr hogy tsak e' tétessék, a' harmadát elhagyta volna. Ez bizonytalan kifejezés, felét vagy legalább harmadát. Legyen az utolsó. Ez a' pont úgy-is megvagyon mondva Péteri Takáts Józsefnél.⁷⁷

A végleges szövegváltozatban a kérdéses rész valóban elmaradt, helyette ez áll: „ömölve ömölhetnek a' versek”.⁷⁸ A levélrészlet fényében érthető, ha Döbrentei az epigrammát sem szívesen olvassa 1811. november 16-án: „Himfyról szörnyű kemény az ítélet. Úgy Petrarkából is sokat kihányhatunk. Ki más *nagyokból* is.”⁷⁹

Döbrentei még két év múlva is – 1813. szeptember 13-án, amikor visszatér a téma – aránytalannak tartja az ítéletet: „Dayka iránt tisztelettel vagyok, de nekem úgy látszik, hogy Dayka nem nyithat Himfynek Olympust. Azt neki egy épen úgy

77 Kazinczynak, 1810. aug. 4. = KazLev. VIII, 1815. levél, 43–44.

78 Erdélyi Muzéum, 1814/1, 79.

79 KazLev. IX, 2095. levél, 146–149.

elragadó, genialis, de classicitásra épen úgy mint Dayka, figyelmező Poéta mondhatta volna.”⁸⁰

November 19-én, amikor az Erdélyi Muzéum első füzeté már a nyomdába készül, Döbrentei még egy részt kihagyat Kazinczyval. A Gyöngyösi Jánosról szóló bekezdés törlését kéri tőle, az idős költő betegségére és a leoninusköltészet lecsengésére hivatkozva:

A’ Himfy recensiójára egy barátságos kéréssem vagyon. Hadd maradjon-ki az a’ punctum, mellyben a’ vén Gyöngyösy eléfordul. Láttam az öreget a’ nyáron, házánál, mikor neki Híradásomat általadtam, nagyon gyenge nagyon szegény állapotban. Ugy hallám, hogy egykori megtámadtatását szinte gutta ütés követte. – Az ő neve bizonyosan kicsiny fog lenni, mert a’ Leoninistának nem virít koszorú. És ezt itt megérdemlette, mert verseivel az Izlést rontotta, de mikor úgy is magoktól elenyésznek a’ kis lelkek, vagy inkább a’ rosz írók, a’ Nagyok hagyják őket enyészni.⁸¹

A kérést Kazinczy teljesítette, s december 27-én jóváhagyja a kérdéses rész elmaradását. Úgy tűnik tehát, az év végére kialakul a magyar nyelvű bírálat végleges szövege, ám az Erdélyi Muzéum első füzetében Döbrentei a 87. oldalon hosszabb lábjegyzetet fűz a szöveghez, elhatárolódva Kazinczy véleményétől:

Petrarcának olly sok szép Szonettóji között, három Canzonéját tartják legszebbnek magok az Olaszok, mellyek Laurának szemeire vagynak írva, ’s ezért *le Canzone sorelle* neveztetnek; két harmad részt pedig szép hírének megsértése nélkül kihagyhatónak néznek. A’ Kiadó csak azt jegyzi meg, hogy a’ legnagyobb léleknek, az ő legfelségesebb munkájában is marad gyengébb hely, mert a géníusz nem mindég egygy szerencsével sugall.⁸²

A szöveg hasonló az 1811-es levél idézett mondatához, de Döbrentei itt a klasszicista és a romantikus zsenikultusz által felfogott alkotásmód különbségére helyezi a hangsúlyt: a mű minősége nem az utólagos korrekciótól, hanem a zseni ihletének működésétől függ. Kazinczy a különbséget nem észleli, csak azt, hogy Döbrentei elárulta őt a dunántúliakkal folytatott vitában. S ezt érdekes módon nem is az első levelében kéri számon, hanem csaknem fél évvel később, már a *Mondolat* előidézte újabb vitahullám hevében. A *Mondolat* ugyanis az Erdélyi Muzéummal csaknem egy időben, 1813 végén jelent meg, s Kazinczy 1814. január 8-án kapta kézhez.

Kazinczy indulatos reakcióját a lábjegyzet miatt az is előhívhatta, hogy a Muzéum első száma ellen Kolozsvárott egy kézíratos paszkvillus készült, melynek szerzője Döbrentei szerint Szacsvey Sándor volt, s főként Kazinczy szövegeit bírálta. Végül erősíthette az ingerült hangnemet, hogy Kazinczyt meglátogatta Szemere Pál és Kölcsy

80 KazLev. XI, 2515. levél, 53–56.

81 Uo., 2551. levél, 136–139.

82 Kazinczy magyar nyelvű recensiója, névvel ellátva az Erdélyi Muzéum I. kötetében jelent meg: 1814, 72–89: *Recensió. Himfy szerelmei [...]*

Ferenc, s hárman együtt újra alaposan átnézték az Erdélyi Muzéum első számát, feltehetőleg véleményt is cserélve az írásokról. Döbrentei szerkesztői magánvéleményét Szemere Páltól és Kölcseytől megerősítve, Kazinczy az etikátlanság vádjával illeti:

Én Kisfaludinak elhűlésén erántam, azért mert recenseáltam Himfyjét, nagyon elhűlök, 's azt még most sem tudom feledni; de bizony nincs ember a' ki őtet, minden nagy botlásai mellett, szívesebben tisztelje 's csudálja mint én. A' mit te vetél scholionképen Recenzióm alá, engem épen nem bánt. Nem az volt az én gáncsom hogy a' darab nem mind eggyeránt jó; hanem hogy az igen jók között igen rossz, igen igen mocskos is vagyon, melly nem kiadást hanem elégetést érdemel. Én ezt a' te jegyzésedet első olvasáskor is olyannak néztem mint most, 's nem magamat sajnáltam benne vagy értte, hanem tégedet. Mit mond a' te jegyzésedre az egyenes Olvasó? és mit mondhat? Nem egyedül Aesthetikai de morális érzésedben is compromittálád magadat: barátod ellen szállál vagy gondatlanul vagy jobb tudásod ellen, vagy tetszeni-vágyásból vagy tartalékból – ezt mondotta valaki. Erre figyelmessé tenni szent kötelesség volt. Nagyon megbántanád az igazságot ha azt hinnéd, hogy az *nekem fáj*. Ha fáj, bizony *értted fáj*.⁸³

A vádból Kazinczy és Döbrentei között – főként az utóbbinak csendes válasza miatt – nem keletkezett vita. Az a tény azonban, hogy az Erdélyi Muzéumban a recenzió magyar szövegét a *Tövisek és Virágok* epigrammája után sokan újabb provokációnak értékelték, Kazinczyban is a megbékélés elkerülhetetlenségének gondolatát ébresztette fel. Különösen a *Mondolat* után érzékelhette ennek szükségességét, hiszen a gúnyirat éppen azt gátolta, amit ő maga szorgalmazott a legerősebben: a nyilvános vitát.

1815-ben, amikor Dessewffy József is kifogásolja a magyar nyelvű recenziót, Kazinczy új tervvel áll elő: újra ki akarja adni a *Tövisek és Virágokat*, de az epigrammában Kisfaludy Sándor személyét Csokonaival cserélné le.⁸⁴ Himfyre új epigrammát írt, ezúttal egyértelműen dicsérő. A békülékeny hangot azonban most Kisfaludy Sándor fordítja át a vita újabb menetére a Ruszek apáthoz írott 1816-os levelével.

A Kisfaludy-recenzió körüli perek sorozata megbontja a kapcsolatot Döbrentei és a pesti fiatalok között is. Döbrentei, aki kezdettől fogva más nézeteket vall a recenzió műfaját és közlését illetően, s irodalomszemléletét tekintve is más elméleti alapozású kritikát szeretne a lapjába, Kölcsey Csokonai-recenziójának elfogadásában óvatosabb. Időközben ugyanis negyvenen mondták le az Erdélyi Muzéum előfizetését a Kisfaludy-bírálat miatt. Kölcsey beszámol Kazinczynak Döbrentei visszalépéséről, és soraiban az elidegenedés hangjai érezhetők:

Mert akarmit mond Döbrentei, de szükség hogy *éleskék* legyünk. Nehezen esik a' mi embereinknek, de ha Bürger szenvedhetett, miért ne Himfy? Valami Sághy azt írta Döbrenteinek, hogy a' Himfy Recenziója miatt Negyvenen mondtak-le a' Muzeum' praenumerációjáról. Hozám írt levelében Döbrentei a' Csokonai Recenziójáról beszél, 's

83 1814. nov. 6. = KazLev. XII, 2760. levél, 152–156.

84 Kis Jánosnak, 1815. dec. 28. = KazLev. XIII, 3081. levél; Kis Jánosnak, 1816. febr. 7. = *uo.*, 3123. lev.

az újítások ellen. Azt veti hozzá, ne gondoljam, hogy ezeket Sághy miatt írja. Azonban látszik hogy Döbrentei épen úgy fél mint Kis János. Én azt írák neki, hogy ha gondolja, hogy Recenziójink a' Muzéumnak kárt tesznek, ne vegye-fel őket. Mi egyéb eránt megýünk a' magýunk utýnkon, eltérhetelenýl.⁸⁵

A recenzióknak a pestieken és Kölcseynek kívül voltak más hívei is. A módosított magyar szöveg nyomán Sipos Pál úgy látja, Kazinczy szövege minden provokációtól mentes, tárgyilagos ítélet:

Én a' Himfyre tett Recensiodat most még figyelmetesebben meg olvastam – mint mikor az Annalisokban láttam volt. Teljességgel nints olj tonusból írva, hogy provocáljon; és azt látom abból, hogy Kisfaludit annyira elkényeztette a' köz tapsolás, hogy immár tömjén illatnál egyebet nem szenvedhet. Mítsoda Contraszt! Nagyobb zelussal viseltetni poemájához, mint sem ahoz, a' ki tárgya volt annak, mivel ettől, a' mint halloom, el pártolt.⁸⁶

A Mondolat szétfutása a német sajtóban

A vita korántsem zárult le a Himfy-recenzió magyar megjelenésével, mert időközben Kazinczy kézhez kapta a *Mondolat*ot, majd megszületett a *Felelet*. Anélkül, hogy a két gúnyirat keletkezési körülményeit és nyelvújítási háttérét részleteznénk,⁸⁷ csak a róluk szóló külföldi bírálatokat tekintjük át. Kazinczy, mint említettük, 1814. január 8-án szembesült a róla szóló paszkvillussal, s már abban a hónapban megjelent egy recenzió a Leipziger Literatur-Zeitungban.⁸⁸ A Kazinczy-levelezésből könnyen kideríthető, hogy a cikket Kazinczy instrukciói alapján Rummy Károly György írta.⁸⁹ Kazinczy szinte azonnal, két nappal a kötet olvasása után összeállította a bírálat gondolatmenetét. Rummy – a Kazinczy-levélből kiemelt mondatokkal – a *Mondolat* szerzőjét még nem nevezi meg, noha sejteti, hogy tudni lehet kilétét. A gúnyiratot a *Tövisek és Virágokért*

85 1815. máj. 30. = KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés I: 1808–1818*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2005 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái), 381. Kölcsey Csokonai-kritikájának keletkezéstörténetéhez lásd Gyapay László összefoglalóját: KÖLCSEY Ferenc, *Irodalmi kritikák és esztétikai írások I: 1808–1823*, s. a. r. GYAPAY László, Bp., Universitas, 2003 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái), 291–304. A vitasorozat nyelv- és irodalomszemléleti dimenzióihoz: CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség?: Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar nyelvújítás korszakában*, Bp., Akadémiai, 1990, különösen: 59–98, 216–253, 294–329.

86 1814. jún. 12. = KazLev. XI, 2676. levél, 414–416.

87 A *Mondolat*-pernek az utóbbi időből is kiváló irodalma idézhető: CSETRI, i. m.; TOLCSVAY NAGY Gábor, *A nyelvi és irodalmi ízlésvita nagy, nyilvános szakasza: 1813, Mondolat = A magyar irodalom története*, II, 1800–1919-ig, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat, 2007, 40–56; BÍRÓ, i. m.; ONDER Csaba, *Egy „paszkvillus” anatómiája: Kazinczy Ferenc a Mondolat címlapján? = Ragyogni és munkálni: Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010, 183–192; UÓ, *Figura és anomália – Kazinczy Ferenc (és) a Mondolat szerzője*, It, 91(2010), 50–76.

88 Leipziger Literatur-Zeitung, 1814/18 (január), 143–144. hasáb.

89 Rummy Károly Györgynek, 1814. jan. 10. = KazLev. XI, 2573. levél, 178–180.

való bosszúnak tekinti, s a nyelvújítási harchoz köti hozzá; a szöveget – akárcsak Kazinczy – „centónak” (az epigrammakötetből összeállított idézetsornak) nevezi; céloz rá, hogy „beszélük”, miszerint a *Mondolat* kiadója, szégyentelen módon postán küldött egy példányt Kazinczynak. Azt is tudni véli a recensens (a levélszövegből természetesen), hogy Kazinczyt mindez nem billenti ki filozofikus nyugalmaiból, s hogy úgy fogja tekinteni megtámadtatását, mint amikor iskolás gyermekek számárfület mutogatnak. Végül elmondja, Kazinczy tudta előre, hogy a *Tövisek és Virágok* zajt fog ütni, de ilyen nemtelen bosszúra nem számított.

Az *Ergänzungsblätter zur Allgemeinen Literatur-Zeitung* (Leipzig–Halle) 1816. IV. kötetében lévő bírálat feltehetően szintén Kazinczy sugallatára született, hiszen olyan adatokat tartalmaz, melyeket csak ő ismerhetett, s melyeket ő írt meg Rummy Károly Györgynek.⁹⁰ A recensens együtt ismerteti a *Mondolatot* és a *Feleletet*, azonban egészen új színezetet ad a vitának. A cikk most is Kazinczy védelmében íródott. A *Mondolatot* „a magyarok egyik legnagyobb írója”, a kiváló „klasszicista költő és filológus” („gegen einen der ersten magyarischen Schriftsteller – *Francz von Kazinczi* – einen classischen Dichter und Philologen”) elleni gúnyiratnak nevezi, mely amennyire igazságtalan, annyira durva is. A csipkelődő és tréfás *Felelet* ezzel szemben nem a „nagylelkű tudós” („hochherzigen Gelehrten”) műve, hanem két másik kiváló magyar író, Szemere és Kölcsey szerzeménye, noha nevük nem szerepel a fedlapon. A továbbiakban a szöveg a két gúnyirat előtörténetét vázolja. Összeköti őket a *Tövisek és Virágok* című epigrammakötettel, a Himfy-recenzióval, majd váratlanul új fordulatot ad a történetnek, olyan mozzanatot emelve be, melynek addig semmi köze nem volt Kazinczy és a dunántúliak vitájához, és sem a nyilvánosság terében, sem a magánlevelezésben nem merült fel. A Kazinczy ellen szövetkezőket a recensens katolikus *vallási fanatikuskoknak* nevezi, akik ellenfelüket kálvinista hite miatt üldözik. Egy nagyon durva mondatot idéz név nélkül, amit valaki⁹¹ állítólag Kazinczyra mondott: „Hát b--om a' lelkét, az a' Kálvinista lesz Dictátor köztünk?” Az egész vitát tehát vallási színezetűvé formálja át a recensens, a továbbiakban egyenként tüntetve fel a vitázók hitbeli hovatartozását, s a nyelvújítási nézeteltéréseket csak ürügynek tekinti e rejtettebb ellentét előterében. A recenzió második felében megismétli, hogy Kazinczynak semmi köze nem volt a *Felelethez*, majd részletesen ismerteti ez utóbbi füzet részeit.

A vallási ellentéteket is felvető német recenzió ugyanakkor rossz időpontban jelent meg. Kazinczy nem sokkal korábban Ruszek apáttal próbálta meg felvenni és helyreállítani a kapcsolatot. Az apát csak néhány hónap múlva válaszolt, célozva a német kritikákra a *Mondolatról*, mely célzás a levél barátságos hangneme ellenére gunyoros felhangot kölcsönöz a válasznak.⁹² Kazinczy erre egyszerűen letagadta, hogy köze lett

90 *Ergänzungsblätter zur Allgemeinen Literatur-Zeitung*, 1816/39 (április), 308–311. hasáb. Kazinczy 1815. nov. 9-étől több levélben fejtegeti egy leendő recenzió főbb gondolatait. Kizárólag Rumynak írja meg a történetet arról, hogy azt mondták rá, talán csak nem egy kálvinista lesz közöttük a diktátor? 1815. nov. 9. = *KazLev.* XIII, 3042. levél, 281–286.

91 Kazinczy leveléből úgy tudni, hogy Kulcsár Istvántól ered a mondat; *uo.*, 284.

92 Kazinczy Ruszek Józsefnek, 1816. jan. 7. = *uo.*, 3093. levél, 399–401; Ruszek József Kazinczynak, 1816. máj. 1. = *KazLev.* XIV, 3200. levél, 168–170.

volna a két német íráshoz: „Mi áll a’ Lips. Tud. Ujságlev[elekb]en] a’ Mondolat felől, nem tudom; sem nyomtatva nem olvastam azt, sem barátimnak leveleikben.”⁹³

A Tudományos Gyűjtemény első évfolyamában folytatódott a *Mondolat* körüli szóváltás, s az erről szóló hírek újra megjelentek a külföldi lapokban. Egy Z. szignójú szerző bírálatot írt a Tudományos Gyűjtemény 1817. VI. füzetében,⁹⁴ itt azonban már nyoma sincs az előzményeknek, sem a Himfy-recenzióknak, sem az epigrammagyűjteményeknek, sem a Dunántúllal folytatott vitáknak, sem a vallási szempontoknak. Kizárólag a nyelvújítás, pontosabban a szóújítás joga és lehetősége kerül középpontba:

Minek kohol valaki új szót akkor, midőn a’ más nyelvből átvett szókkal ugyan azon tárgy’ nevezésében a’ Nemzetnek már nagy része él, és szintűgy érti mint született nyelvé? – Így kiáltanak fel sokan; holott ha meggondolnák azt, hogy minden nyelv szűk, pallérozatlan mind addig, míg abba a’ pompa, a’ luxus, valamint az öltözetbe, bé nem csúszott, – és hogy ez által érhet csak valamelly Nemzet a’ kimíveltek’ sorába; valamint azt is, hogy régi is lehet a’ mi újnak látszik: füstbe menne azon helytelen panasz, mely a’ nyelv’ igazságtalan mentésébe útát téveszt [...]”⁹⁵

Kazinczy itt neológusként, a magyar nyelv, irodalom és ízlés megújítójaként szerepel, akit méltatlanul bántanak a hozzá nem értők. Természetesen nem lehet tagadni aényt, hogy Kazinczy egész pályája leírható a neológia és ortológia harcának kontextusában, ahogyan azt az irodalomtörténeti hagyomány kezdetektől fogva s legutóbb Bíró Ferenc, vagy Czifra Mariann tette,⁹⁶ azonban a Kisfaludy ellen és a külföldi sajtótérért folytatott kánon- és kritikai harc vetületében a nyelvújítás (szóújítás) előtérbe kerülése – a tényleges nyelvi nézetkülönbségek ellenére – nem oknak, hanem *következménynek* látszik. Amikor a Kisfaludy elleni recenziója és epigrammája miatt 1813/1814-ben, a Dunántúllal folytatott vitában Kazinczy helyzete erősen vesztesre fordult, amikor a bírálat magyar változata sem érte el a kívánt eredményt, sőt legközelebbi híveinek és Erdély értelmiségének egy része is ellene hangolódott, valójában jól jött a *Mondolat* támadása, hiszen Kazinczy ennek ürügyén olyan területre vezényelhette át a vitát, ahol volt alkalma érvelni maga mellett, volt esélye a győzelemre és volt esélye feledtetni a Kisfaludy-ügyet. A kritikavita fényében lehet igaza Onder Csabának, amikor azt állítja, hogy a nyelvújítási pör „kezdeti szakaszában ugyanis jellemzően nem a nyelv kérdése kerül a középpontba: a ténykérdés szinte másodlagos. A pör sokkal inkább szól személyekről, hatalompolitikai kérdésekről (a literatúra terének uralását jelentő kanonizációs szándékok

93 Kazinczy Ruszek Józsefnek, 1816. máj. 15. = *uo.*, 3210. levél, 191–193.

94 Váczy János szerint a szerző Szentmiklóssy Alajos. A jelzett cikk: Z, *A’ Mondolat ’s a’ rá való Feleletnek Megítélése*, TudGyűjt, 1817/6, 97–107.

95 *Uo.*, 97.

96 Bíró Ferenc korábban idézett monográfiájának fejezetcímei pl.: *A neológia; Az első időszak neológiája; A neológia új időszaka felé [1804]; A neológia második időszaka [1809]; A neológia harmadik időszaka [1813]; Neológia és ortológia; Pax Kazinczyana (Az Orthológus és neológus nálunk és más nemzeteknél) [1819].* Czifra Mariann korábban idézett monográfiájának címe: *Kazinczy Ferenc és az ortológusok.*

értelmében), ennek kritikájának mikéntjéről, az értelmezői közösségek megképződéséről és azok olvasásmódjairól [...]”⁹⁷

Az ortológus–neológus vita eszkalálódásának kezdeti időpontja az 1814-es év. Erre utal az is, hogy a megelőző években a „neológus” kifejezés a Kazinczy-levelekben alig fordul elő: 1808–1809-ben, a Kazinczy-levelezés VI. kötetében mindössze egyszer; 1809–1810-ben, a VII. kötetben nyolcszor, főként *A neo- és paleologus* című epigrammákhoz kötődően; a VIII. kötetben, 1810–1811-ben háromszor; 1811–1812-ben, a IX. kötetben 5-ször, többnyire Szemere Pál leveleiben; 1812–1813-ban, a X. kötetben mintegy 30-szor jön elő a kifejezés, egy része Szemere Pálnál, a többi Kazinczynál, de kizárólag a Dayka-életrajzra vonatkoztatva, melyet Kazinczy – Szemere Pál alkotta fordulattal – minden levelében „a neologizmus apológiájának” nevez; 1813–1814-ben, a XI. kötetben 10–12 alkalommal; 1814–1815-ben, a levelezés XII. kötetében azután mintegy 40-szer, a következő években pedig, a XIII–XIV. kötetben 85-ször, illetve 72-szer találni a „neologizmus” kifejezést.

A Tudományos Gyűjtemény *Mondolat*ról szóló cikkét a bécsi *Erneuerte Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* 1817. december 20-ai, 10. száma, a 405–406. lapon, a magyar lapszám ismertetése során néhány mondatban összefoglalja. A megtámadott Kazinczyt „neves írónak” mondja, aki „a magyar nyelv tökéletesítésén fáradozik” („Der rühmlich bekannte Schriftsteller Ungerns, Hr. v. Kazinczy, versuchte in seinen Schriften die Sprache der Magyaren zu vervollkommen”). A magyar költészet felemelésén fáradozó szerző képét erősíti a német lapokban ugyanebben az évben, néhány hónappal korábban Rummy Károly György, aki Kazinczy Dayka-életrajzának rövidített változatát fordítja németre, és közli Hormayr Archivjában.⁹⁸

A kapcsolatok kiterjesztése 1817–1818-ban

Az új arckép és kontextus kialakítása, illetve megőrzése céljából Kazinczy átmenetileg óvatosabbá vált. Rummy Károly Györgyöt arra figyelmeztette, hogy többé ne emeljen át részleteket a leveleiből a recenzióiba, vagy ha mégis megteszi, akkor úgy intézze, hogy ne lehessen az ő befolyására gyanakodni, mert a dunántúli tábor is, Pest is azt terjeszti róla és ellene, hogy ő íratja a német nyelvű kritikákat.⁹⁹

A külföldi bírálatokkal kapcsolatban már korábban is elterjedt a vélemény, hogy Kazinczy áll mögöttük. Pálóczi Horváth Ádám 1817-ben arról tudósítja Kazinczyt, hogy Festetics György maga is ebben a hitben él:

⁹⁷ ONDER, *Figura és anomália...*, i. m., 51.

⁹⁸ KAZINCZY Ferenc, *Gabriel Dayka von Ujhely [...]*, Aus seiner von Franz von Kazinczy verfassten ungarischen Biographie, abgekürzt und frey übersetzt von Dr. Rummy zu Karlowitz und Sirmien, Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst, 1817/82–83 (július 11.), 334–338.

⁹⁹ „Ich bitte Sie, theurer Freund, nur darum, dass Sie Nachrichten, welche ich Ihnen mittheile, in deutschen Blättern nicht abdrucken lassen, oder doch so, dass man nicht errathen könne, die Nachrichten kämen von mir. So glaubt man in Pesth, die Recension des Mondolat sey von mir, oder ich habe sie Ihnen in die Feder gegeben, weil die über die Donau eben diese Methode wider mich gebrauchen.” – Kazinczy Rummy Károly Györgynek, 1817. jún. 7. = KazLev. XV, 3447. levél, 225.

Az jött elő beszéd közben, hogy engem' egy Bétsi tudós újság közönséges elmének nevezett, és én neki az Arionom praefatiójában feleltem, hogy válasszon fegyvert, mellyel velem mérkőzzön: de az Áron nem láthatott világot, 's a' t. – A' Groff mindjárt azt mondta reá, hogy Te voltál az a' recensor, mert neked sok híveid vagynak mindenfelé, a' kik sződra halgatnak.¹⁰⁰

Ugyancsak Pálóczi Horváth Ádámtól ered a hír, hogy Ruszek is azt terjeszti, Kazinczy nem a maga, hanem mások neve alatt írja recenzióit:

Horv. Ádám schreibt mir, Abt Ruszek u. Kisfaludi wären mit ihm in der Comitats Congr. in Szala Egerszeg zusammengekommen, Kisf. hätte freundschaftlich von mir gesprochen, und er hätte Ruszek gesagt, dass ich seit Jahren nichts recensirt habe. – Freilich nichts unter *eigenem Namen*, sagte Ruszek; aber ja durch andere.¹⁰¹

Kazinczy óvatos levele Rummy Károly Györgynek arra utalna, hogy szüneteltetni óhajtja a magyar vonatkozású, s különösen a Kisfaludyt érintő cikkek felügyeletét, azonban a levelek és a megjelent írások ennek éppen az ellenkezőjéről tanúskodnak. A Kisfaludy Sándor és Virág Benedek Hunyadi-drámájáról közölt recenzió – feltehetően Rummy Károly György tollából – ismét erőteljes egyezést mutat Kazinczy levélbeli véleményével és mondataival.¹⁰²

Sőt, Kazinczy ki is terjeszti kapcsolatrendszerét – ekkor már Joseph Hormayr Archivjának is munkatársa volt. Hormayr 1816 végén kérte fel őt erre, Majláth Jánoson keresztül.¹⁰³ Majláth János és Johann Paul Köffinger 1817-ben személyesen is megláto-

100 Pálóczi Horváth Ádám Kazinczynak, 1817. márc. 2. = *uo.*, 3390. levél, 83–84.

101 Kazinczy Ferenc Rummy Károly Györgynek, 1818. márc. 29. = *uo.*, 3579. levél, 547–549.

102 Kazinczy Rummy Károly Györgynek, 1817. szept. 4. = *uo.*, 3484. levél, 300–301: „Auch über Virág lächelten wir, der ohne allen Kenntnissen des Theaters sich an ein Trauerspiel wagte: zuletzt aber bekennen musste, dass er Bessenyeis Hunyadi László in Jamben gebracht hat. Mit der Bescheidenheit derjenigen Männer unter uns, die fremde Werke zu recensiren für den höchsten Grad des Dünkels und Wohlgefallens an uns selbst nehmen, – mit dieser *Bescheidenheit*, sage ich, hat es seinen ganz eigenen Umstand; auch Virág verträgt *seine Berührung*: aber er straft Schriftsteller die ihm nicht gut schreiben, dadurch, dass so wie [ein] Werk, das die Recensentenrute verdient hat, erscheint, er gleich ein ähnliches arbeitet, welches *tanquam aliud agendo seinem Vorgänger zeige* [kiem. H. F. K.], wie er hätte arbeiten sollen. – Dem Kisfaludi gab er eine solche Lehre in seinem Hunyadi, und dem Vitkovics in seinen Fabeln und Epigrammen.” – *Az Erneuerte Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* – Intelligenzblatt der österreichischen Literatur című lapban, 1817. dec. 24-én megjelent bírálat (103. sz., 212): „Ein Gegenstück zu Kisfaludy's größten Theils mißlungenem ungrischen Drama Hunyadi János ist die vor kurzen in der königl. ungrischen Universitäts-Buchdruckerey von den trefflichen magyarischen Dichter, Abbé Benedict von Virág erschienene ungrische Tragödie Hunyadi László (Ladislaus Hunyadi) in sechsfüßigen Jamben, mit dem Bildniß des Ladislaus Hunyadi. Virág zeigt darin seinem Vorgänger *tanquam aliud agendo* [kiem. H. F. K.] wie er hätte arbeiten sollen. Schade daß Virág in diesem seinen ersten dramatischen Versuch nicht hinlängliche Kenntnisse des Theaters an den Tag gelegt, und sich zu sehr an Bessenyei's in Prosa geschriebenes Drama Hunyadi László gehalten hat.”

103 Kis Jánosnak, 1816. szept. 13. = *KazLev.* XIV, 3264. levél; Dessewffy Józsefnek, 1817. jan. 24. = *KazLev.* XV, 3367. levél.

gatták Kazinczyt, s hosszasan beszélgettek többek között Kisfaludy Sándorról. Kazinczynek elégtételül szolgált, hogy igazat adtak neki a Himfy-ciklussal kapcsolatban, hogy Kisfaludynak a versek nagy részét el kellett volna égetnie, de szó esett a keszt-helyi Helikonról is, mint lakmározó, s nem poétai ünnepélyről, beszéltek Kisfaludy Hunyady-drámájáról, az „antischwartnerianusokról”, akikkel Kazinczy nem ért egyet stb.¹⁰⁴

Rumy Károly Györgyön és Hormayron, illetve Majláth Jánoson kívül közvetetten Csaplovics Jánosnak, a Bécsben lakó ügyvédnek is üzen Kazinczy, hogy továbbra is recenzeálja a Tudományos Gyűjtemény füzetait.

Kazinczy a Kisfaludy-kötetekről szóló első bírálatok révén ismerte fel a sajtóvilágosság irodalompolitikai jelentőségét. Néhány év alatt olyan kapcsolatrendszer került kiépítésre, melynek segítségével akár személyesen, akár ismerősein keresztül biztonsággal befolyásolhatta e teret. Jelen tanulmányunkban csak a Kisfaludy Sándorral kapcsolatos bírálatokat tekintettük át – nem feltétlenül a teljességre törekedve. A Kazinczy-levelezésből azonban számos más tudósításra, recenzióra deríthető fény, mely Kazinczy instrukciói alapján került be a német sajtóba. Erre a helyzetre céloz Ruszek József, Festetics György, Kisfaludy Sándor és feltehetően a Füredi Vida nevű szerző (akár Kisfaludyról van szó, akár nem) a Tudományos Gyűjtemény 1818-as évfolyamában, amikor külön fejezetet szentel annak a kérdésnek, hogy „kik a’ magyar elmemiveknek német Recensensei”¹⁰⁵

104 „M. und K. wollten wissen, was Festetics mit seinem heliconischen Festen haben will. Ich sagte ihm, das sollten Olympische Wettspiele werden, die sich endlich zu einer académie hongroise umbilden wollen, wovon uns Gott hüte! [...] ich suchte meinen Gästen den Brief von Berzsenyi auf [...] – Wir sprachen von Schédius, Jacob Ferd. Millerus, von Graf Ladisl. Teleki, Alexander B. Prónay, Kisfaludi, Virág, die Anti-Schwardtner, und auch hier trafen unsere Gefühle ganz überein. Kisfaludi trat mit seinem Hunyadi auf und glaubte, dieses Werk sey wenigstens so gut, als Don Carlos des Vandalen Schiller. [...] M. sagte: unter 400 Liedern in Himfy mögen etwa 50 gut seyn, die Regék sind nicht vieles werth, und Hunyadi ganz u. gar nichts.” Kazinczy Rumy Károly Györgynek, 1817. szept. 4. = *uo.*, 3484. levél, 300–301.

105 FÜREDI Vida [KISFALUDY Sándor], *A’ Recenziókról*, TudGyűjt, 1818/6, 1–32; lásd erről: HÁSZ-FEHÉR Katalin, „Kinek vagyon jussa...”: A felvilágosodás kori folyóiratkritika etikai kérdései, *Híd*, 1999/11, 801–814; Uő, *Közösségi és elkülönülő irodalmi programok a 19. század első felében: Fáy András irodalomtörténeti helye*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000 (Csokonai Könyvtár), 37–55.

BÓDI KATALIN

Kazinczy Ferenc „görög értelemben” vett epigrammái a neoklasszicista művészet kontextusában

Kazinczy és a képzőművészetek kapcsolatának vizsgálatában különleges tárgy lehet az úgynevezett „görög értelemben vett epigrammák” csoportja, ezekben a versekben ugyanis a neoklasszicista művészeti kánon közismert alkotásai jelennek meg inspirációs forrásként, a reflexió tárgyaként vagy éppen az ekphrasztikus leírás részeként. A versműfaj diszkurzív karaktere, vagyis a nyelvi sűrítettség dinamizmusa sokszor az érthetatlenség határára sodorja a szövegcsoporthoz tartozó darabjait. A képzőművészeti alkotás vagy egyáltalán a képzőművészeti alapfogalmak, az alkotás mediális sajátosságai és a recepciónak az irodalmi szövegtől szükségképpen eltérő karaktere mindazonáltal az olvasó segítségére lehetnek. Ugyanakkor a 18–19. század fordulója magyar irodalmának értelmezésében mintha még mindig nem lenne magától értetődő a képzőművészeti kontextus bevonása az interpretáció folyamatába. Még mindig félve merünk az irodalom és a képzőművészetek összekapcsolódására figyelni, a nem szöveges műalkotások értelmezésébe belekezdni, következtetéseket levonni nem szűkebb szakterületünkhöz tartozó témákban. Éppen ezért ragaszkodunk vagy elégszünk meg korábbi kutatások sommás kijelentéseivel, fogadunk el axiómaként olyan gondolatmeneteket többek között Kazinczy és a képzőművészetek kapcsolatáról, amelyek végeredményben csak a kifejtés és a megértés hiányának állítanak emléket. Nem feltétlenül haladhatók meg persze ezek a közhelyek, nem is a hamisságukban hiszek, hanem sokkal inkább zárványszerűen sűrű karakterük kibonthatóságában. Azért tartom lényegesnek a neoklasszicizmusról való diskurzust Kazinczy képzőművészeti tárgyú írásai (versei, részleteiben pedig folyóiratokban megjelent publikációi és levelei) olvasásával párhuzamosan, mert ennek az elsősorban képzőművészeti stílusirányzatnak – ami tekinthető a múlt sajátosan önreflexív recepciójának, az emlékeztetőtörténet kiemelt korszakának, illetve egy különös történeti antropológiai vizsgálati terepnek – megkerülhetetlen kultúrtörténeti jelentősége van, amit jellemzően elfed a szövegek kutatására sarkított metodológia. Úgy vélem, hogy a kép/szobor és a szöveg kapcsolatának téjtje e versek esetében nem az ekphraszisz-vitákban sokszor tárgyalt hierarchikus viszony felállíthatóságában és eldöntésében vagy a médiumváltás problémáinak tanulmányozásában van elsődlegesen. Termékeny lehet az ekphrasziszokban (pontosabban az ekphrasztikus diskurzusokban) és a médiumváltásokban megmutatkozó jelentések tettenérése, amelyek csak akkor vehetők észre, ha nem iktatjuk ki írott szöveg és látott

* A szerző a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének adjunktusa. A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási ösztöndíj támogatásával készült.

kép kapcsolatát az olvasás során. A neoklasszicizmus számomra így többek között a megértés és a félreértés melankolikus allegóriája.

Filológiai problémák és a perspektíva irányai

Kazinczy Ferenc verseinek 1836-os kiadásában¹ található egy *Epigrammák görög értelemben* című ciklus, amely számos kép- és szoborleíró költeményt, valamint személyek portréjaként olvasható verset tartalmaz, vagyis meghatározó részben olyan szövegeket, amelyek egy műalkotás látványához, a látás élményéhez kapcsolódnak. Ezek a versek a ciklusba rendezés által is erősítve mutatják a neoklasszicizmus képzőművészeti inspirációját, irodalom és képzőművészet egymást gazdagító, a horatiusi imitáció- elven nyugvó kapcsolatát. Ugyanakkor ezek a versek mintha saját olvashatatlanságuk emlékműveivé váltak volna azáltal, hogy kevésbé vagy szinte egyáltalán nem ismert képzőművészeti alkotásokhoz és látásmódokhoz kapcsolódnak. Az is nehézséget okoz, hogy a 18. század második felének képzőművészetét – éppen irodalomtörténeti megfontolások által erősítve – szokás az antikvitás recepciójának vizsgálata mellett kép és szöveg hierarchikus viszonyához kötni, ami alapvetően Winckelmann és Lessing eltérő művészeteszményéhez és vitájuk értelmezéséhez kapcsolódik. Az *Epigrammák görög értelemben* darabjaiban a képzőművészeti alkotás mindenekelőtt inspiráció, poétikai funkciójában pedig olyan költői kép, ami egyrészt sajátos „intertextusként”, intermediális idézetként érthető, másrészt pedig a lírai megszólalás alapjává a látvány és a szemlélő együttes jelenléte, illetve a látás aktusa válik, amiben a befogadás reflektáltsága is megmutatkozik.²

Jelen interpretációkísérlet azért lehet indokolt, mert tágíthatja a Kazinczyhoz rendelt neoklasszicizmus-fogalom határait és a vizsgálatok szempontrendszerét. Kazinczy neoklasszicista fordulátát mindenekelőtt a *Dayka*-versek és az annak függelékeként közölt *Poétai berek* (1813) kiadásához szokás kötni,³ továbbá a *Tövisek és virágokhoz* (1811). Neoklasszicizmusát elsősorban a szépségbe menekülés szimbolikus gesztusával, illetve a szinte kínos műgonddal, izlésújítással, nyelvi pontossággal azonosítjuk, amihez egy sajátos, éppen ezt a törekvést rögzítő tematika társul. Mindez a meghatározás olyannyira Kazinczy személyéhez és az említett kötetek költészeti gyakorlatához kötött, hogy

1 *Kazinczy Ferencz' eredeti poétai munkái*, A M. T. T. megbízásából összeszedék BAJZA [József] és SCHEDEL [Ferenc], Buda, 1836 (Kazinczy Ferencz' Eredeti Munkái, 1).

2 Bartók Péter Szilveszter elemzése Kazinczy ekphrasztikus verseiről azzal a belátással zárul, hogy a kép és a szöveg kapcsolatát kutató vitáknak, Winckelmann és Lessing álláspontjainak a megértésében akkor járunk el helyesen, ha tudatosítjuk magunkban a két médium sajátos poétikai-esztétikai funkcióját: „Az *ut pictura poesis* követő Kazinczy szövegek számolnak azzal, hogy a látvány szöveg általi leírása utópia lehet csupán. A vizualitás szimulálása ellenben az értelmezésben jelentésalkotó, jelentésmódosító, a jelentés többértelműségét szándékosan kiaknázó metódus.” BARTÓK Péter Szilveszter, *Kép és szöveg Kazinczy poétikájában: mediális olvasatok*, Szkhion, 2006/2, 81–82.

3 FRIED István, *Kazinczy neoklasszicista fordulata: A Poétai berek* = F. I., *Az érzékeny neoklasszicista: Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül*, Sátoraljaújhely–Szeged, Kazinczy Ferenc Társaság, 1996, 44–60.

a szinte egyetlen kivételtől eltekintve (*Egy gyermek' sírkövére*)⁴ nehézkes, homályos és látszólag érdektelen az *Epigrammák görög értelemben* olvasása. Ezt az olvasatlanságot és korlátozott neoklasszicizmus-képet a Kazinczy-filológia közismert problémái bizonyosan súlyosbítják. Kazinczy szövegei mintha folyamatosan elmozognának helyükből. Önéletírásai, amelyek a *Pályám emlékezetének* 2009-es kiadásában⁵ kaptak eddig soha nem látott mértékű közlést és struktúrát, az újraírás jellegzetes tevékenységét teszik láthatóvá. Ugyanezt az írástechnikát mutatják versei is; kritikai kiadásuk⁶ (éppen a rengeteg versváltozat miatt) a szerző személyére szabott kiadási elveket tesz megfontolás tárgyává.⁷ Kazinczynál a szöveg mindig kontextust is jelent, elrendezést, helyet, kapcsolódási pontokat más szövegekhez, ami a versek esetében a horatiusi kötetkompozíció kontextusát jelenti.⁸ Az eredetileg Toldyra és Szemerére bízott Kazinczy-kiadás végül csak Kazinczy halála után, s Szemere helyett Bajza közreműködésével valósult meg. A széphalmi mester még értesül az előmunkálatokról, ám az *Eredeti poétai munkák* Toldy által elküldött, s utólag meg is valósított tervezetét Kazinczy nem fogadja el válaszában: a hat könyvre (1. *Dalok és ódák*, 2. *Vegyesek*, 3. *Epigrammák görög értelemben*, 4. *Tövissek és virágok*, 5. *Új tövissek és virágok*, 6. *Episztolák*) osztott tervezettel szemben a horatiusi modell⁹ pontos követését kéri. Toldyék döntése ezt részben követi (1., 3. és 6. könyv), részben viszont Kazinczy költeményeinek már életében megjelent közléseit próbálja érintetlenül integrálni (lásd *Tövissek és virágok*). Nem tudható, hogy Kazinczy tervezete pontosan milyen szövegeket rendelt az egyes könyvekhez, az viszont bizonyos, hogy az *Eredeti poétai munkák* kiadásában nem lehetett érvényesíteni az *ultima manus* elvét, amely Kazinczynál egyébként is alig működtethető. A feljegyzései között

4 Lásd PÁL József, *A halál génusza, Ámor és Psyché a neoklasszikus költészetben és szobrászatban* = P. J., *A neoklasszicizmus poétikája*, Bp., Akadémiai, 1988, 110–120; BARTÓK Péter Szilveszter, *Egy értelmezés megerősítése* = B. P. Sz., *Kép és szöveg...*, i. m., 72–75.

5 KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete: Kritikai kiadás*, s. a. r. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Kazinczy Ferenc Művei).

6 A kötet sajtó alá rendezésén Debreczeni Attila dolgozik.

7 Ahogy Toldy fogalmaz Kazinczy verseinek kiadását előkészítve: „Az az átdolgoztatás' systémája, mellyet mindég követél, literatúránkat kétannyi munkától fosztotta-meg, mint a' mennyivel megajándékoztad. [...] Nem tagadhatom hogy a' beküldött versekben – valamenyien vagyunk – alig találtunk egy két változtatást, melly egyszersmind javítás és szépítés volna. Te tisztelt apánk! egész fából egy egészet vágni remekül tudsz, de faragcsálni, nyesgetni, foltoztatni, enyvezgetni nem – mint Göthe apa sem.” Toldy Ferenc Kazinczy Ferencnek, 1831. jan. 11. = KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, kiad. VÁCZY János, I–XXI, Bp., MTA, 1890–1911 (a továbbiakban: KazLev.), XXI, 5268. levél, 448.

8 A ciklusba rendezés hagyományairól a 18–19. század fordulójának magyar irodalmában lásd Debreczeni Attila és Onder Csaba tanulmányait, ill. szövegkiadásait, a *Lilla*-ciklust és Berzsenyi 1816-os kötetét a *Matúra Klasszikusok* sorozatban.

9 „A' német Kiadók a' Verseket chronologiai rendben szeretik egygy idő olta kieresztetni, 's miattam teheti minden a' mit jónak lát. De én a' magaméit szeretném a' szerint fűzni rendbe, a' hogy a' bokréta-kötő a' maga virágait: – oda mindenikét, a' hova őket a' hely kívánja. Én első helyt a' magaméi közt kevés számú Ódáimnak 's dalaimnak adtam, mert az Óda' méltósága elsőiséget kívánt. Ezeket Epigrammáim váltják fel, mellyek a' Szobrászok' és Festők' műveikkel vannak összekötötésbe – a' görögnél az Epigramma is a' lyrára tartozott. – Úgy jönnének a' Ritornellák; Epigrammák ismét; 's most a' Szonetek, 's legutól a' koporsók és a' tájdarabok. Ezeket követnék, bántó tarkaságban, a' Vegyes Költések, 's végre az Epistolák.” Kazinczy Ferenc Toldy Ferencnek, 1831. ápr. 6. = KazLev. XXI, 5310. levél, 521.

fennmaradt verslisták azonban az *Epigrammák görög értelemben* című ciklus darabjait részben, illetve különböző sorrendi variációkban tartalmazzák. Vagyis egy ciklusban tartásuk Toldyék részéről Kazinczy szándékainak érvényesítése, illetve annak felismerése, hogy ezek a versek így, együtt válnak jelentéssé, a neoklasszicizmus poétikai keretében. A K622 jelzetű kéziratos kötet 165a–165b levelein olvasható Kazinczy következő megjegyzése: „Ujhely 1830. Octób. 18d. küldöttem Toldynak, Hidegh Abrahám Pest-i Prókátor Úr által.”¹⁰ Az utána következő hosszás, számozott verslista csupán három címmel ellátott csoportot tartalmaz, az *Arczképek*, a *Gramm. Epig.* (vagyis grammatikai epigrammák) és az *Episztolák* címűt. A Toldy–Bajza kötetből ismert *Epigrammák görög értelemben* negyvenhét darabjából több mint a versek háromnegyede szerepel a verslista első, egészen pontosan nyolcvanhárom verset számláló szakaszában, az *Arczképek* csoportját megelőzve. Kazinczy és Toldy levelezése, valamint a kéziratos verslista megerősítheti Toldy és Bajza döntését a versek válogatásában, akik Kazinczy halála után az özvegy által az Akadémia rendelkezésére bocsátott kéziratokból egészítették ki és hozták létre a kötet és a ciklusok kompozícióját. Ez indokolhatja tehát, hogy a tanulmányban a Toldy–Bajza kötet epigrammaciklusának verseit elemzem.

Kazinczy egyik levelében pontosabb meghatározását adja a görög értelemben vett epigrammának azon a gyakorlati definíción felül („Epigrammáim [...], mellyek a’ Szobrászok’ és Festők’ műveikkel vannak összeköttetésbe”), amit Toldynak írt a kötetkompozíció tárgyában:

A Görög Epigrammák az emberi elme legszebb műveinek legszebb nemei közzé tartoznak. Minél egyszerűbb (simplex, einfach) az Epigramma ’s a’ belé nyomott gondolat: annál szebb a’ mív. De hazánkban kevés ismeri az Anthológiát, ’s mi csak a’ festésekkel rákásra halmozott poétai műveket tartjuk szépnek; a’ visító hangú ódát, a’ jajgató elegiákat stb. A’ kinek szíve van, tudja, hogy ezek mellett mit ér a’ fájdalom’ csendes sóhajtása; mit ér az a’ poétai mív, a’ melly a’ fájdalom’ szenvedését a’ nagyság’ érzése által enyhíti. – Meglehet, hogy ez a’ kis Epigramma olyanoknak is eljut kezeikbe, a’ kiknek magyarázat kell; azért azt ide rekesztjük.¹¹

A definíció értelmezéséhez érdemes megvizsgálni a levél kontextusát: Kazinczy Wesselényi Miklós özvegyének ír, „nagy férjének kidöltén” mélységes gyászát közvetítve. A báró méltatását *A’ zsidói nagy Megholt* című epigrammájával zárja le,¹² amit a

10 Köszönöm Debreczeni Attilának, hogy rendelkezésemre bocsátotta a Kazinczy-versek kritikai kiadásához feldolgozott kéziratos kötet anyagát.

11 Kazinczy Ferenc Id. B. Wesselényi Miklósnénak, 1810. jan. 22. = KazLev. VII, 1652. levél, 236.

12 Kétled e, hogy lelkünk jár, vándorol? – Ott fene Cátó

’S lágszívű Brutus, itt Wesselényi valék.

Erdély, szüntessed sirásodat: él Fiam! él Nőm!

’S díszedet eggy jobb kor’ újra megadja Zsidó.

A levélben olvasható vers Kazinczy kéziratos verslistáján a 62. sorszámmal szerepel, illetve a Toldy–Bajza-kiadás *Epigrammák görög értelemben*-ciklusának harmincadik darabja annak egy variációja (*Báró Wesselényi Miklós, az atya* címmel).

fentebbi magyarázat követ. A kommentár láthatóvá teszi az epigramma műfajának eredeti, görög meghatározását, a (jellemzően érzelmes és fenséges hangvételű) sírfeliratot, amit megerősít az *Anthologiára* tett utalás. A hivatkozott kötet az *Anthologia Graeca*, amely az i. e. 2–1. században élt Meleagrosz által összegyűjtött saját, és további negyvenhat epigrammaköltő műveit tartalmazza; első kritikai igényű kiadása a 18–19. század fordulóján jelenik meg.¹³ A tiszta, antik műfaj szépségének méltatásával párhuzamosan Kazinczy megfogalmazza az *Anthologia* imitációjának lehetőségét, annak pretextusként, választott hagyományként kezelését: az egyszerűség és a gazdag gondolatiság összekapcsolódik az érzelem személyességével és a hatás kiemelésével.¹⁴ Fegyelemmel kell lennünk egyáltalán a magyarázatadás gesztusára, amivel Kazinczy azt teszi világossá, hogy ennek a műfajnak a befogadása sokszor szükségképpen kommentárta van utalva sűrűsége miatt, vagyis olvasása és megértése egyáltalán nem magától értetődő. A gyász azonban mégiscsak az alkalmi megszólalás irányába viszi a diskurzust, ami tehát pontosan az alkalomhoz igazítva, vagyis a szomorúságot hangsúlyozva integrálja a tudományos igényű megszólalást. Mindez nem érvényteleníti annak lehetőségét, hogy éppen a gyászhoz kötődő alkalmiságnak köszönhetően Winckelmann-parafrazisként olvassuk a kommentár egyik mondatát: „A’ kinek szive van, tudja, hogy ezek mellett mit ér a’ fájdalom’ csendes sóhajtása; mit ér az a’ poétai mív, a’ melly a’ fájdalom’ szenvedését a’ nagyság’ érzése által enyhíti”.¹⁵

A winckelmanni *edle Einfalt und stille Größe* a neoklasszicizmus művészetfogalmának egyik alaptézise, ám a két egymás mellé helyezett jelzős szerkezet talán csak közhelyessége miatt nem teszi azonnal láthatóvá a benne rejlő paradoxont. Winckelmann a tézis megfogalmazásában ezt a feszültséget végeredményben meg is világítja a tenger-hasonlattal:

13 *Anthologia graeca*, hrsg. Friedrich JACOBS, Leipzig, 1–13, 1794–1814. Az *Anthologia* kiadástörténetét részletesen ismerteti PONORI THEWREWK Emil a *Görög anthologiabeli epigrammák* bevezető tanulmányában: *Görög anthologiabeli epigrammák (Görögül és magyarul)*, ford., bev., jegyz. PONORI THEWREWK Emil, Bp., Franklin-Társulat, 1891, XXXI–XXXV.

14 A Ponori Thewrewk Józsefnek írt levelében Kazinczy a műfaj pontos ismeretéhez szükséges olvasmányokat ajánl: „Ismeri e az Úr a HERDER Epigrammájit? Azok mellett egy derék Dissertatiót is kap az epigrammák felől. Az epigramma nekem felette kedves formája az éneknek. De arra nem a’ Róma és az újabb Deákok példáját kell választani. Bár az Úr olvasna görögül, hogy kézi-könyvévé tehetné a’ Jacobs’ Görög Anthológiáját, ’s a’ forrásból ihatnék. Éljen szerencsésen, édes barátom, ’s tartson meg kedvező emlékezetében. Én az Úr fényét nyugtalanul várom.” Kazinczy Ferenc Ponori Thewrewk Józsefnek, 1820. okt. 28. Idézi PONORI THEWREWK Emil, *A görög anthologia a magyar irodalomban = Görög anthologiabeli epigrammák...*, i. m., XXXIX. A levélrészlet csak ebben a tanulmányban férhető hozzá, kézírata, korábbi közlése nem ismert. Szabó G. Zoltán felfedezésére Orbán László hívta fel a figyelmemet, ezúttal is köszönöm segítségét.

15 Érdemes számot vetni Kocziszký Éva gondolatmenetével, aki a *Laokoón-csoport* 18–19. század fordulóján zajló vitájának elemzésében kitüntetetten kezeli Schelling művészetelméletének azon tézisé, amely szerint a szobrászat úgy teszi tárgyává az örök életet és az időtlenséget, hogy ahhoz véges, halott formát, hideg, kemény anyagot használ. A végtelen és a véges így lesz az élet és a halál ellentétének és szoros egymásra utaltságának a metaforája, amely paradoxon az olyan alkotásokban fejeződik ki a legradikálisabban (vagyis amelyekben a szobrászat „saját legbenső elvét tematizálja”), amelyek tárgya éppen a halál pillanata, vagyis példának okáért a Laokoón-csoport, vagy éppen Psyché figurája, akinek földi létezőként meg kell halnia Ámor csókjától. Vö. KOCZISZKY Éva, *Laokoón: Vita az antik művészetről a XVIII–XIX. század fordulóján*, Holmi, 7(1995), 641–662, különösen: 655–666.

A görög mesterművek általános és kiváltképpeni jellemvonása végül is valami nemes egyszerűség és csendes nagyság, mind a testtartásban, mind pedig a kifejezésben. Ahogy a tenger mélye mindig nyugodt marad, bárhogymintombol is a felszín, éppúgy a görögök figuráiban a kifejezés minden szenvedélyesség mellett nagyszerű és higgadt lelket mutat.¹⁶

Kazinczy éppen a nyugalom és a tombolás nehéz egymáshoz rendelhetőségére mutat rá, amikor is a winckelmanni fogalmakat a recepcióra terjeszti ki, ahogyan kétségbe vonja a megnyugvás lehetőségét a műalkotás befogadásának eredményeként, ráadásul a két tagmondatban éppen a csend és a nagyság zárja ki egymást. Mindezt pedig a költészeti alkotások befogadására vonatkoztatja, ahogyan hangsúlyosan rögzíti a befogadásban az érzékek és az érzelmek jelenlétét, amelyek igazolják a szöveg poétikai-esztétikai teljesítményét.

Ez a termékeny paradoxon az egyik olyan (poétikai) elem, ami kiindulást jelenthet az epigrammaciklus olvasásában, a másik pedig egy tematikus vonatkozás, az előző szemponttól elválaszthatatlanul: a lélek halhatatlanságának gondolata, ami ennek a versnek az esetében a sírfeliratként olvasható epigrammában tárgyasul. Ez a tárgyasulás a ciklus egyik szervezője, hiszen a versek meghatározó részében valamilyen kép- vagy szobortárgyat tesz láthatóvá az ekphraszisz, ami összekapcsolódik a lélek halhatatlanságáról való reflexióval, s ezáltal a megfigyelt műalkotás annak emlékművévé válik.¹⁷ Összességében tehát a görög epigramma definíciója, az érzelmi-érzéki recepció felfokozottsága, az ekphraszisz játékba hozása és a platóni lélekeszmény hálózák be az *Epigrammák görög értelemben* szövegcsoportját, amelyeken keresztül bővíthető Kazinczy neoklasszicista poétikája. A versekben tematizált képzőművészeti alkotások a neoklasszicizmus számos paradoxonát illusztrálhatják, amelyek egyúttal Kazinczy epigrammaiban is megjelennek. Az alábbiakban három szempont érvényesítésével próbálom megnyitni a Kazinczy szerint is kommentárta szoruló epigrammákat: az epigramma önmeghatározását, a látás és az érzékek működését, illetve a lélek halhatatlanságának tematizálását követem végig a versciklusban. Gyengítheti koncepciómat, hogy nem fogok számot vetni a ciklus összes darabjával, hiszen a felvetett elemzési szempontok nem képesek lefedni az összes verset, automatizmusként tehát nem működtethetők, ráadásul ezek az olvasási lehetőségek egymástól módszeresen el nem választhatóan érvényesülnek. A látás metaforája értelmezői szempontból is releváns lehet: a tekintetünk a tárgyat figyelve soha nem tud elvonatkoztatni a tudatunkban rögzült összképtől, vagy csak úgy férhetünk hozzá illuzórikusan, ha nagyon közel lépünk a megfigyelés tárgyához.

16 WINCKELMANN, i. m., uo.

17 Vö. Kocziszky fent idézett gondolatmenetét a korabeli művészetelméleti gondolkodás paradoxonjairól.

A görög epigramma műfaja az *Anthologia* kiadásával párhuzamosan válik népszerűvé az újkorban, hatástörténetileg az első fontos kiadás 1494-es, a 18. század második felében azonban újabb és újabb kiadások születnek újabb feldolgozott kéziratoknak, illetve az egyre pontosabb szöveggondozásnak köszönhetően.¹⁸ A Brunck-féle 1772-es, majd a Jacobs-féle 1794-ben megindított kiadás (mindkettő lipcsei) a szövegcsoporthoz régóta fennálló népszerűségének ad újabb lendületet német nyelvterületen. Az epigramma elméletéről a 18. század második felében Lessing értekezik, s az 1771-ben megjelent munkát Herder 1786-ban kiadott epigrammái és tanulmánya követik.¹⁹ Kazinczy az epigramma elméletével és a görög epigramma műfajával mindenekelőtt Herder írásain keresztül ismerkedik meg, az *Anthologia* teljes kiadásához azonban élete végéig nem fér hozzá.²⁰ 1793-ban kiadja Herder *Paramythion*jainak magyar fordítását, amelyek a német kiadásban ugyanabban az első kötetben találhatók, amely a *Blument* részben és az epigrammatanulmányt részben tartalmazzák.²¹ Teljesen egyértelmű azonban, hogy költészetében az epigrammák hatása a *Tövisék és virágok* 1811-es megjelenésével²²

18 Vö. PONORI THEWREWK, *i. m.*, XXXI–XXXIII.

19 Gotthold Ephraim LESSING, *Zerstreute Anmerkungen über das Epigramm = Vermischten Schriften I.*, Berlin, 1771, ugyanezen a kötet a Sinngedichtéket, vagyis Lessing epigrammáit is tartalmazza. Hasonló felépítésű Herder *Zerstreute Blätter* című hatkötetes munkája (Gotha, 1785–1786), amelyek közül az első kettő többek között a *Blumen*, *aus der Griechischen Anthologie gesammelt* nyolc könyvét és mindkét kötetben egy-egy, a görög epigrammáról szóló értekezést tartalmaz.

20 1819-ben Dülházy Mihályhoz fordul kérésével, de még tíz év múlva is keresi a Jacobs-féle kiadást: „A Méltós. Gróftól tudom, hogy bírja ezen 3 kötetből álló Munkát is: Anthologia Graeca. Edidit Jacobs. in 8-vo. Ha a' könyv Kassán volna, és ha nagy munkába nem kerülne kikeresése, igen le fogna kötelezni az Úr, ha azt is kiküldené, a' Mélt. Gróf engedelmet erre megnyervén.” Kazinczy Ferenc Dülházy Mihálynak, 1819. dec. 19. = KazLev. XVI, 3800. levél, 542. „Én az egész Anthológiát soha sem láttam, csak egy oly munkát ismerek 's bírok, mellyben annak mintegy 150 Epigrammjai vannak. – 'S ez egy kérést tétet velem hozzád, édes barátom, – méltóztassál nekem Kilián által meghozatni: Anthologia Graeca. Edidit Jacob (vagy Jacobs – öreg ember felejtí a' neveket), 's az esztendőre nem emlékezem, sem a' helyre hol nyomtatott. Ez engem új epigrammok írására fog gyúlasztani, 's ha jót adhatok, a' Te érdemed lesz. De tedd, hogy hamar megkapjam.” Kazinczy Ferenc Bártfay Lászlónak, 1830. ápr. 12. = KazLev. XXI, 5141 lev, 271.

21 Vö. KAZINCZY Ferenc, *Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig*, s. a. r. BODROGI Ferenc Máté, BORBÉLY Szilárd, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Kazinczy Ferenc Művei), 811.

22 Kazinczy ekkoriban szerzi be Herder összes műveit: „Csak most kapám-meg a' könyvkötőtől Herdernek 24. darab munkáját a' Cotta kiadásából, Religion u. Theologie – Philosophie u. (Geschichte – Poesie u. Kunst. Machinalelement belé tekintek a' 3dik szakasz első darabjába: Fragmente zur deutschen Literatur. Ut vidi, ut perii! – Mint jártam, nem mondhatom el. Olvassd, 's tudni fogod. A' magam idejaira ismertem: de melly rend, melly fény, melly tudomány! Non multa, sed multum. Félre jó ideig minden dibdabság. Herdernek kell tennem magamat tanítványává.” Kazinczy Ferenc Kis Jánosnak, 1807. nov. 4. = KazLev. V, 1190. levél, 213–214. Néhány évvel később azonban már Dessewffynek ajánlja fel megvételre a sorozatot, anyagi helyzete megrendülése miatt: „Bátorkodom neked egy kérést tenni. Herdernek minden munkáit hozattam-meg. Már 28. Tómus jött ki. 10 Tómus a' Religion und Theologie, 8. Tó. a' Philosophie und Geschichte, 10. Tó. a' Schöne Literatur u. Kunst. Nála nélkül te sem lehetsz-el, én sem. De az én erszényemre ez sok mostan, mert ez idén sok fizetni valóm vagyon. Nem vennéd e által úgy a' hogy az árútatik? Nem akarnálak terhelni, de szeretném ha kedvedet lelhetném ezen átaladással, 's magamon

mutatkozik meg, amely kötet elsősorban a martialisi epigramma szatirikus hagyományából építkezik. Nem sokkal később, 1812-ben bukkan fel levelezésében a Herdernél kitüntetett, görög hagyományokra építkező epigramma, Kölcheynek, Dessewffynek, Pápaynak is bőségesen küld verseiből, amelyekből az Erdélyi Múzeum első füzetében jelenik meg először tizennégy darab, 1814-ben.²³ Kazinczy nem teoretizálja a Herdertől megismert görög epigramma műfaját, csupán a fentebb idézett, id. Wesselényi özvegyének írt levelében foglalja össze Herder nyomán a műfajra jellemző sűrítő karaktert, az érzelmek finom megjelenítését és az egyszerűségből építkező nagyságot.²⁴ Bajza epigramma-tanulmánya 1828-ban jelenik meg, és elsősorban az epigramma római hagyományát teoretizáló Lessing, illetve Herder tanulmányai felől foglalja össze a műfaj magyarországi történetét és gyakorlatát, amelyben hangsúlyosan kiemeli a Kazinczy-epigrammák nagyszerűségét.²⁵ A görög epigramma körül zajló diskurzus tehát különösen élénk a 18–19. század fordulóján, ugyanakkor jelen tanulmány nem a teóriák között létrehozható diszkussziókba kívánja visszavezetni Kazinczy görög epigrammáit, hanem azt vállalkozik megvizsgálni, hogy az egyes versek miként viszik színre a látás és a befogadás gyakorlatát, illetve milyen képzőművészeti kánonból válogatják tárgyukat.

A Toldy–Bajza-féle kiadás *Az Epigramma* című szöveget a ciklus nyitódarabjává emeli, s ez a kiváltságos pozíció bizonyosan hatást gyakorol a verscsoport egészének olvasására. Az epigrammáról írt epigrammát eleve izgalmassá teszi paradox alapötlete, hiszen egy olyan, aposztrophék és megszemélyesítések által szervezett diskurzusba vonódunk, ami azt írja elő, milyen az epigramma műfaja s miként olvassunk epigrammákat, miközben a szöveg maga is egy epigramma:

Szökj', epigramma, de nem mint nyíl, mely célra fut és öl,
 Szökj' mint csók, mellyet félve lop a szerelem.
 Elcsattant s oda van; de az édes lányka tüztől
 Ajkaim lángolnak, s e kebel lihegve ég.

könnyíthetnék. Még kötetlenül állanak a' szerént a' mint érkeztek, 's így fognak, valamíg eránta végzédet vehetem.” Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, 1810 [keltezetlen], = KazLev. VIII, 1869. levél, 162.

23 Kazinczy 1813. júl. 8-án küld Döbrentének számos epigrammát, a versek az Erdélyi Múzeum első, második és negyedik füzetében meg is jelennek. Vö. KazLev. X, 2479. levél, 476–481.

24 Vö. Johann Gottfried HERDER, *Anmerkungen über die Anthologie der Griechen, besonders über das griechische Epigramm = Zerstreute Blätter, i. m.*, 111–117. Herder ebben a szakaszban tárgyalja a képzőművészeti alkotásra írt epigrammákat, amely műalkotások (szobrok, gemmák, képek, továbbá sírkövek, templomok, egyéb építmények), az epigramma beszédmódjához hasonlóan szintén a görög egyszerűség leképeződései. Ahogyan szintén fentebb láttuk, Kazinczy leegyszerűsítve úgy foglalja össze ezt a vonatkozását a görög epigrammáknak, hogy azok „a' Szobrászok' és Festők' műveikkel vannak összeköttetésbe”. Kazinczy vitathatatlanul jó ismerője lehetett Lessing és Herder teóriáinak, erre utal Szemere Pál kérdése is az epigramma műfajáról a költészeti műfajokat tárgyaló levelében (1811. máj. 24.; KazLev. VIII, 2011. levél, 554.): „Mellyik című munkájában szól Lessing 's mellyikben Herder az Epigr. felől? Azt talán meg fognám Pesten kaphatni.”

25 BAJZA József, *Az Epigramma' theoriája*, TudGyűjt, 1828/7, 24–61.

A felszólítással összekapcsolódó aposztrophé két hasonlathoz visz, ami egyrészt az epigrammákra jellemző párhuzamos, másrészt pedig ellentétes szerkezetet mutatja – az első hasonlat ugyanis negatív hasonlat. Az epigramma mint műfaj nyílhoz és csókhoz viszonyítása a pusztítás és a szerelem (látszólagos) antitetikusságát idézi fel, ahogyan az egyik hasonlat kizárja az öléssel való azonosulást, a másik viszont a szerelemhez rendeli. Az epigramma második fele ismét egy ellentétet mutat: a pillanat azonnali múlttá válásával szembehelyezhető a csók nyomán lángra lobbanó test. Ez a kiegyensúlyozott szerkezet (ismétlődő sorkezdés, két hasonlat, két ellentét) azonban dinamikus mozgást mutat a költemény négy sorában megjelenő frappáns narrációban és a megszemélyesítésekben, amely mozgás a metonímia alakzatára épül. Az epigramma hasonlataiban a pusztító nyíl ellentétessége az ajkakat érintő csókkal feloldódik a csók szomatikus hatásában, s képébe utólagosan visszairódik Ámor nyílvevesszeje. A testet felsebző nyílvevessző és a csók (ami egyébiránt éppen az ajkak érintkezésében jön létre és múlik el), egyrészt az érintés mint testi érzék és egyáltalán a testi érzék szerepére figyelmeztetnek a befogadásban, másrészt pedig szó szerint láthatóvá teszik az érintkezésen alapuló névtávitelt. Az epigramma ebben a láncolatban tehát (nem) nyíl, csók, szerelem, édes lányka tüze, lángoló ajak, lihegve égő kebel, funkciója pedig a grammatikai személyek összekötése: a megszólaló az epigrammát szólítja fel, hogy a harmadik személyben megjelenített lány csókjaként hagyjon elementáris nyomot a megszólalóban. A pontosan kiegyensúlyozott forma nyugalmat és kiegyensúlyozottságot mutat, ami jellemzően ott van minden darabjában a ciklusnak, amely az ismétlés, a párhuzam és az ellentét alakzatait variálja.

Az a szoborszerű felépítettség, szimmetria és csupán a tekintet mozgását megengedő statikusság, ami az *Egy gyermek' sírkövére* című epigrammát olvashatóvá teszi, az *Epigramma* című darabban nem érvényesíthető, ahogy a ciklus számos más költeménye sem olvasható a valóságos sírfeliratnak készült vers irányából. Ez a hatsoros vers mind Pál József, mind Bartók Péter Szilveszter meggyőző elemzése nyomán az *ut sculptura poesis* iskolapéldájának tekinthető, hiszen a szöveg szerkezete felidézi Canova fekvő *Ámor és Psyché*jének kompozícióját, a két, egymás csúcsával érintkező háromszöget, illetve a márvány által a szenvedélyességétől megtisztított gyász súlyos nyugalmat. Mégis él bennem a gyanú, hogy Iphigenia sírfeliratának bravúros, a tekintet dinamikus mozgásához, de a látvány statikus természetéhez igazodó geometrikus szerkezete az epigramma lényegéből és nem elsősorban Canova szoborcsoportjának szerkezetéből adódik, s a vers fojtott nyugalma pedig nemcsak a neoklasszicizmus poétikájából, hanem a súlyosan személyes alkalmiság terapeutikus-szublimáló jellegéből is ered. Az *Epigrammák görög értelemben* ciklusára sokkal inkább jellemző a címébe a műfaji megnevezést emelő költeményben megfogalmazott recepció gesztus, ami a testi érzékeket és az érzelmes rajongást mozgósítja.

Kazinczy egyik terve szerint Canova álló, lepkés *Psyché*jének szobormásolata került volna a kislány sírjára, ami Pál József szerint azért volt jó döntés, mert a gyászoló apa „úgy érezhette, hogy a szomorú alkalomhoz és a kislányához túlzottan erotikus ez a szoborcsoport”.²⁶ A lepkés *Psyché* szobrára írt epigrammát (*Canova' Psychéjára: A' lepével*) a

ciklusnyitó epigrammához hasonlóan a metonimikus szerkezet, a mozgás dinamizmusa és az érzékek által felerősített recepció jellemzi:

Oh a mennyei lányka! miként ömlött el alakján
Mind az az ék, mellyel Cypris igázni szokott!
Vérem gyúl, hullong; boldog, boldog lepe! Vagy te
Kelj ki a márványból, lányka, vagy én legyek az!

Kétségtelen azonban, hogy ebben az esetben a költemény írja vissza a szoborba az érzékiséget, hiszen Psychét Venushoz hasonlítja a szobrot néző megszólaló, ráadásul a szobor kezében tartott lepke mintha elveszítené allegorikus vonatkozásait azáltal, hogy a felbolydult vérű szemlélődő elirigyeli a lány érintését, s a csattanóban Pygmalionként imádná a márványszobrot. A szobornéző szerepversben tehát bizonyosan van erotikus karaktere ennek a szobornak, a sírversben viszont természetesen nincs, mert abban nem a vágykeltő szépségre, hanem az élet és a halál megértésére, a lélek halhatatlanságának bizonyítására irányul a figyelem.

Az *Epigramma* című költemény kitágítja a neoklasszicista képzőművészetről és költészetről való beszéd lehetőségeit azáltal, hogy a formai megalkotottság és az ekphraszisz pontosságára való törekvés mellett az alakzatok koncentráltságára, a testi érzékek (köztük a befogadó tekintete) és a recepció elsődlegességére irányítja a figyelmet. A nyílt erotika elrejtésére és szépség iránti rajongássá szublimálásra lehet szinte megmosolyogtató példa a *Venus Callipygos* című epigramma, amelyben szó sincs Venusról vagy az ezen a címen ismertté vált szoborról, sem a szépséges fenékről, csak a Jupiterhez való könyörgésben mutatkozik meg a birtoklási vágy hevessege – amelyet a szobor látványa vált ki.²⁷

Az érzékek retorikája

Az epigramma fentebbi, autopoétikus meghatározásának hangsúlyait követve jól látszik a verscsoport meghatározó részében az érzékek – elsősorban a látás és az érintés – működésének kiemelése az epigrammai tárgyra történő reflektálásban. Megjelennek

27 Mind, mind, lányka, nem ezt egyedül! 'S nagy Jupiter, engedd,

Váljon hármassá nekem is egyszer az éj!

Kazinczy a római kori szobor másolatát látta Bécsben, az élményhez a szobor keletkezésének mítoszáat is hozzáfűzi, amiből világossá válik az epigramma frivolsága: „A festők Legendája azt beszéli, hogy két leány Görög Országban azon versengett, egygyütt menvén az úton, hogy mellyikének van szebb formájú fara. Idai Bíró kelle a' két versengőnek is, 's egygy Ifjú, kit meglátának, Páris leve nálok. – A' győző Templomot állíta a' szép farú Vénusznak, a' szépet szerető Görög nép pedig a' leányt márványba hagyá faragtatni. A' Státua általjött a' mi időnkre. Egy Gipszöntvényét Bécsben most is láttam. A' leány félre rántja Hátul az inget, 's mosolyogva, szép farának örülve tekint hátra.” Kazinczy Ferenc Gróf Dessenwffy Józsefnek, 1813. április 21. = KazLev. X, 2420. levél, 386. A szobor: *Venus Callipygos*, vagyis a szép fenekű Venus, a feltételezett görög bronz eredeti római kori, Kr. e. késő első századból származó márvány másolata, Museo Archeologico Nazionale di Napoli, Nápoly.

továbbá a bevonódó testrészek – (látó és könnyező) szem, (érző, fájó, lángoló) szív, (csókoló, csókolt, beszélő, lángoló) száj, lángoló kebel, test –, illetve a hatásukra létesülő cselekvések (ekphraszisz megalkotása, emlékezés, érzéki vagy melankolikus vágyakozás). Az epigrammai tárgy a *Szem és szív* című darabban éppen a befogadás maga, vagyis itt ismét az epigramma szövege reflektál saját műfajiságára:

A' szem látni tanult, a szív csak hinni. Nemesb az,
'S emberhez méltóbb, 's ah, vakon ülni nehéz.
Úgy de magam vagyok itt, ott létemet istenek őrzik,
'S a' baj hozzájuk még közelebbre csatol.
Láss bízvást, sőt nézz; szemed arra van adva: de higgy is,
Szint szívednek szép reliquiája, hevülj.

A hagyományos párhuzamos-ellentétes szerkezetben megjelenik több felvilágosodás kori ellentétpár, amelyek feloldhatóságát éppen metonimikus kapcsolatuk biztosítja (ész és szív, ész és érzelem, ész és szenvedély, lélek és test, ráció és hit). Ezek a közhelyek érthetők újkori világmagyarázatokként, istenhelyettesítő mítoszokként, s nem utolsósorban (fiziológiai és morális) antropológiai meghatározásként is. A látás a winckelmanni befogadói gyakorlat alapfogalma a „jőjj és láss” újszövetségi parafrázisával, s az autopszia gondolatában megfogalmazott jelenlét elsődlegességével, ami egyúttal az ekphrasziszokban megfogalmazott cselekvés is. Mivel Radnóti Sándor monográfiájának harmadik fejezete részletesen körüljárja Winckelmann látásteóriáját és a látás 18. századi emancipációját az esztétikai tapasztalatban,²⁸ így én elsősorban arra szeretnék rámutatni, hogy miként jelenik meg a *homo videns* figurája Kazinczy epigrammaciklusában, miként integrálja a látás az érzékeket és egyáltalán a testet a recepció folyamatába azáltal, hogy nem egyszerűen a szem által közvetített látvány, hanem a látás mint cselekvés mutatkozik meg a szövegekben. A *Szem és szív* mintha csak egyszerűen rögzítené ezeket a téziseket, ugyanakkor megjelenik benne a látás mint a megértés metaforája, illetve a vakság kifejezetten negatív fizikai és szellemi állapota.²⁹

A látás azokban az epigrammákban jelenik meg cselekvésként Kazinczynál, amelyekben az egyes szám első személyben megszólaló hang a látvány leírására vállal-

28 RADNÓTI Sándor, *Jőjj és láss!: A modern művészetfogalom keletkezése. Winckelmann és a következmények*, Bp., Atlantisz, 2010, 93–210.

29 A 18. században a látás korántsem csak művészetelméleti és hermeneutikai szempontból vizsgált fogalom és cselekvés, hanem számos tudományterület alapja és/vagy vizsgálati tárgya. A látás olyan speciális természettudományi szakterületek alapjává válik a század folyamán, mint például a botanika vagy a geológia, de szerepe lényeges a művészethez kapcsolódó műkincskereskedelemben is, s pozícióját nyilvánvalóan erősíti az optikai eszközök tökéletesítése és specializálódása. Az orvostudomány a látást mint fizikai képességet, a vakságot pedig mint fogyatékossgot vizsgálja, ami így szinte önmagát kínálja fel morálfilozófiai és történeti antropológiai vizsgálati tárgyként. Denis Diderot 1749-ben Londonban megjelent értekezése a vakokról (*Lettre sur les aveugles à l'usage de ceux qui voient*) a látás antropológiai és morális jelentéseit vizsgálja a vakság és a látás különféle patológiás eseteiben. Erről részletesebben egy korábbi tanulmányomban írtam: *Jőjj, de hogyan láss?: A látás mint tevékenység Diderot és Winckelmann teóriáiban*, It, 95(2014), 293–310.

kozik, vagyis jellemzően festmény vagy szobor ekphrasziszára, ami viszont inkább lényeges számomra diskurzusként és értésmódként, semmint a médiumváltást kísérő viták értelmezési terepeként.³⁰ A *Canova' Psychéjére*, a *Ninon' képe*, a *Laokoon*, a *Dolce' Madonnája*, a *Ferenczy' Graphidionára*, az *Io és Jupiter*, az *Amor az Oroszlánon*, az *Idához*, a *Vay József képénél*, a *Venus Callipygos*, a *Hebéhez* és az *Apollon* című epigrammákban jól követhető a látás mint cselekvés, ami megtapasztalhatóvá teszi a recepció érzék-függőségét. A fejezet lezárásában külön kis csoportként elemzem majd az *Antinous* és a *Lucretia* című verseket, amelyekben maga a műalkotásban ábrázolt alak szólal meg s alakítja összetett érzéki tevékenységgé a látás és a hallás összekapcsolásával a kép nézésének alaphelyzetét. A felsorolt epigrammák a térrel is játszanak, amennyiben egy virtuális múzeumot teremtenek a megidézett műalkotásokkal. Ez a képzőművészeti kánon, amelyben a válogatás gesztusa különösen hangsúlyos, a neoklasszicizmus sajátja, ami sem tematikusan, sem esztétikai karakterében nem heterogén. Az epigrammákban tematizált szobrok és a képek egyik csoportját neoklasszicista remekművek alkotják (Canova és Ferenczy szobrai), a másikat természetesen az antikvitásból hagyományozódott szobrok (Apollón, Antinous, Laokoón-csoport, Ámor), harmadrészt pedig a reneszánsz és a barokk olyan műalkotásai, amelyek reflektálttá teszik az antikvitás recepcióját (Carlo Dolci, Correggio festményei, Lucretia képi ábrázolásai). Ezeknek az alkotásoknak az összetartozását Kazinczy esetében egészen prózai módon a hozzáférhetőség is szervezi, amennyiben válogatásában szempontot és egyben korlátot is jelent, hogy milyen módon látta azokat saját szemével Bécsben, illetve gipszmásolatban vagy metszeten.

A *Canova' Psychéjére* című versben nincs részletező leírás – hasonlóan a többi olyan epigrammához, amelyekben pontosan azonosítható a leírt műalkotás, illetve tudható Kazinczy autoptikus élménye. A szobor nézőjének szeme egyben az olvasó szeme, aki feltételezhetően szintén ismeri a rajongott szobrot, így a látás dinamizmusa, cselekedete elementáris hatásában olyan testi érzék, ami a szemem keresztül az egész testre hat. Psyché Venushoz hasonlítása és a pillangó kiemelése a tekintet mozgását mutatja, amit hirtelen elfed a szomatikus hatás leírása: „Vérem gyúl, hullong”. Az epigramma lezárásában (Vagy te / Kelj ki a márványból, lányka, vagy én legyek az!) az ajánlattétel a szobor feledésére vagy a szemlélő márvánnyá válására olyan metamorfózist idéz, ami az Apuleius-féle *Ámor és Psyché*-történet alapfogalma, s ami egyúttal a neoklasszicizmus költészetében allegorikus jelentőséggel bír a szerelem, illetve az emberi élet elgondolhatóságában. A látásnak a történet elbeszélésében is jelentősége van: Psyché csak éjjelente találkozik a férjével, aki kastélyába fogadta feleségeként, de megtiltotta

30 Csatkai Endre, Gergye László és Csanádi-Bognár Szilvia elemzései számos lényeges vonatkozását feltárták már Kazinczy „képleíró” epigrammáinak, de úgy vélem, hogy túlságosan ragaszkodtak a szövegek autonómiájához és irodalmi olvasásához, így nem tudták kellőképpen érvényesíteni a képek elemzéséből következő hozadékokat az értelmezésben. Adataik, forrásmegjelöléseik, meglátásaik természetesen számos hasznos információt bocsátottak rendelkezésemre. CSATKAI Endre, *Kazinczy és a képzőművészetek* [1925], Bp., MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1983; GERGYE László, *Műzsák és gráciák között: Kazinczy Ferenc és a gráciaköltészet*, Bp., Universitas, 1998; CSANÁDI-BOGNÁR Szilvia, *Kazinczy Ferenc és a magyar művészettörténeti nyelv*, *Ars Hungarica*, 36(2008), 93–177.

neki, hogy láthassa, ám az asszony a kíváncsisága, s a nővérei által elhintett kétely miatt megszegi az egyezséget. Alvó férjének megpillantása és a látvány megfogalmazása különlegesen szép mintáját adja a Kazinczy-epigrammákban is megtapasztalható képleírásnak, amelyben a kép nézőjének az inszenírozása legalább olyan fontos, mint a kép maga.³¹ A képleírás a tekintet vándorlását követi a fej, a szárnyak, a tökéletesen sima bőr és az isteni attribútumok (a tegez és az íj) részletező és elragadtatott leírásával, de nemcsak ez a folyamat mutatja a látás hangsúlyos működését, hanem a lámpa, amivel Psyché megvilágítja az alvó istenséget. Ráadásul Psychének a látvány nyomán felbolyduló szenvedélye a lecsöppenő forró lámpaolajban nyer anyagiságot.

A *Io és Jupiter: Corregiotól* című költeményben is a metamorfózis kerül az epigramma csattanójába, de az átváltozás a hatás és a szenvedély alakzatává válik a befogadó számára:

Elvesztem, s ah lányka, tebenned vesztem el! E' csók
Melly ajakidra nyomúl, engem is elragadott.
Félre, te mennyrázó! Fordulj, szép lányka le hozzám;
Szedje az emberi lány csókjait emberi száj.

A valóban képfeliratként olvasható négysoros nem csak azt engedi megfigyelni, hogy miként alakul a látvány szöveggé, miként valósítja meg a vers az ekphrasziszt az érzéki hatás kiemelésével, miként ismétlődik meg Jupiter és Io vágya a befogadásban. Ha valóban képfeliratként kezeljük ezt az epigrammát, s Correggio vászna³² alá helyezzük, akkor a médiumváltás másik iránya is szemléletessé válik, vagyis az, hogy a festő hogyan ábrázolja Jupiter felhővé változását. Io szenvedélyesen hátrafeszülő teste, a felhő csókjától és ölelésétől elaléló arca és a hátakt különleges perspektívája alátámasztja az epigramma képleírójának érzéki rajongását. Ugyanakkor az antropomorfizált felhő látvánnyá alakításában, ahhoz, hogy ne legyen komikus a felhő ölelése a derék és a

31 „De alig világította meg fölemelt lámpájával az ágyat, a titok földerült: a legszelídebb, legbájosabb vadállat, maga a szépséges Cupido szépségesen nyugszik ott! Még a lámpaláng is ragyogóbb lobogásba szökkent, amint ráesett s az istentelen kés pengéje csak úgy szórta a szikrát. Psyche bizony erre a fonséges látványra elveszti a fejét, inába száll a bátorsága, halvány hervadásba hull, reszket, megcsukló térdeire omlik, s legszívesebben önnön szívébe mártaná kését; és csakugyan megtette volna, ha ki nem csúszik s földre nem hull lázadó kezéből a szörnyű öngyilkosságtól visszaborzadó acél. Minél tovább csodálja a gyönyörű istenarcot, annál inkább magához tér, enyhül ernyedése, kedve virágosodik. Nézi-nézi a drága fejnek ambrosziával illatosított isteni hajzatát, hófehér nyakára, bíbor arcára köröskörül hullámosan lehulló, díszes koszorúval összefogott fürteit, amelyeknek cikázó sugárözönében megmegtáncolt a lámpa lángja is. A röpke isten vállain harmatos szárnyai friss-üden, csillogón fehérlenek s összecsukott szárnya hegyén a finom, gyenge pihék reszketve rezegnek, csintalanul fickándoznak, különben a bőre tükörsima, csoda-gyönyörű; büszke lehet reá Venus, hogy ilyen fiút szülhetett. Íjja, tegze, nyilai, e hatalmas isten boldogságos fegyverei, ott heverték az ágy előtt. [...] És míg e fölséges élvezet izgalmában viharzik izzó szíve, a lámpa, akár álnok árulásból, akár durva irigységből, akár, mert maga is simogatni, szinte csókolgatni szeretne volna ezt a csodálatos testet, lángja hegyéről egy forró olajcsöppet az isten jobb vállára sercentett.” Lucius APULEIUS, *Az aranyszamár*, ford. RÉVAY József, Bp., Magvető, 1963, 159–160.

32 CORREGGIO, *Io és Jupiter*, 1531–1532, 163,5 × 70,5 cm, olaj, vászon; Bécs, Kunsthistorisches Museum.

hát szépségét kifejezetten rontó mancszerű forma miatt, nagy jelentősége van Jupiter emberi arcának. A két profilba forduló arc összekapcsolódása a csókban, valamint az, hogy szerelmük csak az átváltozásban és a szenvedésben valósulhat meg, Ámor és Psyche történetét idézi.

A *Dolce Madonnájára* írt epigramma iskolapéldája a neoklasszicizmus dekontextualizáló gyakorlatának, ami az időrétegektől és kulturális referenciáktól való megfosztás kísérlete. Kazinczy több levelében is kommentárt fűz epigrammájához, többek között a muzealizálódás és a műélvezet tárgyában:

Ez a' simplicitas tulajdona a' görög Epigrammának. A' Rómaiaknak tréfa, pajkosság, trágárság kelle. Carlo Dolce egy szép szűz Máriát feste. A' kép olly szép, hogy Maria Theresia mindég szobájában tartá, 's csak halála után mehebe bé a' Belvederbe. Én onnan copióltattam 1803.³³

A kép mai esztétikai érzékünk számára inkább giccs, azonban Mária Terézia, illetve a korabeli katolikusok számára a kegyességi gyakorlatba integrált, a középkori ikont idéző használati tárgy.³⁴ A kép a múzeum közegében azonban elveszíti az imában és a zárt magántérben megtalált funkcióját, és esztétikuma miatt válik fontossá. A vallási jelentést felváltja, vagy legalábbis elnyomja a művészeti érték, amely konfliktus egyébként Kazinczy egy másik kommentárjában meg is jelenik: „Az újabb mesterség a' Madonnákat olly czéllal dolgoztatja, mint a' régi a' Vénuszokat. Protestáns Poéta is írhat ezekre tisztelő epigrammát.”³⁵ Ez az ütközés, tehát a Madonnák és a Venusok, vagyis a keresztény és az antik tradíció között már a reneszánsz művészettel kezdődően jelen van, a 18. század már ennek a kettősségnek a sokadik hullámát mutatja. Azért érdemes mégis foglalkozni ezzel az epigrammával, mert a hozzárendelt kép Kazinczy befogadói gyakorlatában megismétli Raffaello *Sixtusi Madonnájának*³⁶ 18. századi recepcióját, és áttételesen Winckelmann dekontextualizáló befogadói gyakorlatához vezet.

Mely báj, mely fenség, melly isteni bánat ez arcon,
És mely szent megadás s gyermeki bizodalom!
Bús anya, mennyei szűz, e kép láttatja mi voltál:
Vidulj fel, s e kép fogja mutatni, mi vagy.

33 Kazinczy Ferenc Kölcsy Ferencnek, 1813. jún. 3. = KazLev. X, 2449. levél, 402. A kép a 19. század közepe óta magántulajdonban van, s egyelőre nem találtam kielégítő adatokat a festmény korábbi kiállítási helyeiről, ill. a megvásárlás körülményeiről.

34 Carlo DOLCI (1616–1686), *A Gyermeket szoptató Madonna*, 18,3 × 13,8 cm, olaj, réztábla; magángyűjtemény.

35 Kazinczy Ferenc Gróf Dessewffy Józsefnek, 1813. ápr. 21. = KazLev. X, 2420. levél, 336.

36 RAFFAELLO, *Sixtusi Madonna*, 1513–1514, 270 × 201 cm, olaj, vászon; Drezda, Gemäldegalerie Alte Meister. Hans Belting elemzése bemutatja, milyen vallási rajongáshoz hasonlatos művészi élményt váltott ki a képet tanulmányozókból 18. század második felében Raffaello festménye, amelyet ekkor a *par excellence* mesterműnek tekintenek. Hans BELTING, *Kép és kultusz: A kép története a művészet korszaka előtt*, ford. SCHULCZ Katalin, SAJÓ Tamás, Bp., Balassi, 2000, 508.

A 3. és a 4. sorban található megszólítás teszi láthatóvá a kép nézőjét és a látást mint cselekvést, ahogyan a tekintet csak a Szűzanya arcát járja be. A képen Mária a gyermekére néz, a gyermek Jézus viszont kinéz a képből, a kép nézőjének tekintetét vezeti vissza a Szűzanyáéhoz, hogy elindulhasson utána az arc bejárása, amit az epigramma úgy valósít meg, hogy az arcot az általa kifejezett érzelmekkel írja le az első sorban. Ennek az epigrammának Kazinczy portréesztétikájának és portréfogalmának vizsgálatában is lehet jelentősége,³⁷ amely ebben a példában is kiválóan mutatja a lavateri fiziognómia (interpretációs) hatását a művészetekben.

A *Ferenczy Graphídonjára* írt epigramma az ekphrasziszon túl kifejezetten a művészet és az alkotás mibenlétéről, a produkció és a recepció izgalmas metonímiájáról vall – agyafúrt szerkezetben. A Rómában tartózkodó Ferenczynek írt levélből egy csattanónak sem utolsó információ birtokába juthatunk: Kazinczy még azelőtt írja meg az epigrammát, hogy látta volna a szobrot³⁸ – a szobor leírása tehát képes volt a látványt valamilyen szinten generálni az optikai tudattalan (Kazinczynál bizonyosan gazdag) készletéből. Az epigramma a *Hébe* 1825-ös kötetében jelent meg cím nélkül a szoborról készített metszetet megelőző oldalon, Johann Evangelist Scheffer von Leonhartshoff Szent Cecília halálát ábrázoló metszete mellett,³⁹ de ismerve tehát a megírás körülményeit, ironikusan szemlélhetjük a képfeliratot mint funkciót, ami kényszerűen nem tartalmaz semmi konkrétumot Ferenczy szobráról, inkább a művészet allegorikus megfogalmazása. A vers egy sokszoros kicsinyítő tükör, ami egyszerre vall a művészet, illetve Ferenczy szobrászművészetének és Kazinczy költészetének hitvallásáról az *ut pictura poesis*-elv evidenciájával leírás–kérdés–válasz–válasz szerkezetben:

Lyányka, találva van ő, s te mosolyogva csodálod, hogy arcát
 A homok ily hüven szökteti vissza feléd.
 Szólj, ki vezette karod? ki sugalta kebledbe, hogy ezt merd?
 Ah! neked e' hevülést egy kegyes isten adá.
 „Amor hagyta, hogy őt újam rajzolja szeretve,
 'S leczkáját együtt vette Ferenczy velem.”

Ráadásul a látás tevékenysége is megszorozódik: a pásztorlánykát és az általa rajzolt arcot s szobrász és a költő is figyeli, illetve a költő a szobrászt az alkotás tevékenységében. A „rajzoló lány” figurája a képi ábrázolás feltalálásának allegóriája, akit áttéte-

37 Lásd erről bővebben pl. CSANÁDI-BOGNÁR Szilvia, *i. m.*, 150–153; SZABÓ Péter, *Kazinczy portréesztétikája*, *Ars Hungarica*, 11(1983), 277–285; SZÜCS Zoltán Gábor, „*Ad eum qui de tenebris te protulit*” = *Nympholeptusok: A test, a kánon, a nyelv és a költőiség problémái a 18–19. századi irodalomban*, szerk. SZÜCS Zoltán Gábor, VADERNA Gábor, Bp., L'Harmattan, 2003, 66–103.

38 „Ezen Epigrammára gyúlaszta engem az, a' mit az Úr' Lyánykája felől az Igaz' Barátom' Ujságlevelében olvastam, mert még nem látám a' szobrot.” Kazinczy Ferenc Ferenczy Istvánnak, 1823. jan. 17. = *KazLev.* XVIII, 4150. levél, 236.

39 Az epigramma cím nélkül jelent meg a *Hébe* 1825. évi zsebkönyvének bevezető, számozatlan oldalain, amelyeken metszetek és Kazinczy verse, illetve rövid, művészettörténeti tárgyú kommentárok találhatók. Feltételezhető, hogy a zsebkönyv kötésénél keveredhetett Kazinczy verse a Szent Cecília-kép mellé, ugyanis a Ferenczy-metszet mellett a Scheffer-kép magyarázata olvasható.

lesen Ámor tanít meg szerelmese portréjának elkészítésére.⁴⁰ Ezt teszik reflektálttá a szobor nézőjének szavai, aki a pásztorlányka figuráját és cselekvését Ferenczyre vonatkoztatja az utolsó sorban: „S leczkét együtt vette Ferenczy velem.” A 4. sor érthető a költő ars poeticájaként vagy egyáltalán a költészet hitvallásaként, a harmadik sorban megfogalmazott kérdésre adott válaszként. A már idézett 1823-as levelében Kazinczy a pásztorlányka allegóriáját is feltárja a harmadik sorban feltett kérdés magyarázatával:

Epigrammámnak harmadik Distichona, általöntve a' poetai (sokat hallgatva mondó) beszédből a' prózai (mindent elmondó) beszédbe, ezt jelentheti: – Ámor vezete e' találmányra, 's bízata, hogy szerencsés leendek, ha munkámat con amore dolgozom. Ferenczy meghallá a' leczkét, követte azt, 's úgy lőn szerencsés az én képem dolgozásában, mint én valék az arcz' rajzolásában.⁴¹

– „s mint én valék az epigramma megírásában Ferenczy szobráról, ami azt ábrázolja, hogy a pásztorlány miként rajzolja meg szerelme portréját” – szólhatnánk Kazinczyval. Ezt a hármas ábrázolást sűriti tehát a Graphidionra írt epigramma hat sora.

A *Ninon' képe* című epigramma a szeretett kedves portréját versenyezteti meg mitológiai alakokkal, illetve kiemelten Canova valamelyik Psyché-szobrával:

„Küpris ez itt?” – Nem. – „Flora tehát?” – Nem is. – „Úgy Canovának Szép Psychéje.” – Nem az. – „Iris? Aglaja?” – Ninon.

A kérdés-feleletre, ismétlésre és tagadásra épülő kétsoros negatív festéssel emeli a szeretett nő szépségét Venus, Flora és Psyché alakját állítja párhuzamba a portrén ábrázolt nő szépségével. A tárgy (szobor, festmény) a hiányt, a távollétet rögzíti sajátos fétisként, amit a szem tesz érzékelhetővé és a nyomában feltámadó érzelmek. Az *Idához* című epigramma erősíti meg a portrénak ezt a természetét, ami a kép általi felidézéshez, a paradox jelenléthez vágyat és fájdalmat köt:

Távol vagy mindég, s mindég közel, Ída! Szemem lát,
Hall fülem: ah, de karom, Ída! Hiába keres.

Azokat az epigrammákat is ekphrasztikusnak tekintem a Toldy–Bajza-féle kötetben, amelyek nem konkrétan a képleírás tevékenységét végzik el, hanem a (képi ábrázolásokból közismert) figurát szóaltatják meg egyes szám első személyben, hasonlóan a görög hősi epigrammákhoz, vagyis azokhoz a sírfeliratként értendő költeményekhez, amelyekben a halottak szólnak a felirat kiböngészőjéhez. Az *Antinous* és a *Lucretia* című epigrammák szo-

40 „A' Mesterség Mythologiája szerint egy leány szerelmes andalgásában a' Tenger szélén, még a' Rajzolás feltalálása előtt, vesszejével egy figurát vona a' fövényben, és íme, a' csuda! A' rajzolat a' fövényben a' szeretett ifjú profilképét adá! A leány látja ezt, 's keblében az a' gondolat támad, hogy így tehát lehetne képet adni minden tárgynak, 's ez a' feleszmélet lesz a' Mesterség feltalálásának szempillantása.” KAZINCZY Ferenc, *Könyvbírálat, Hébe MDCCCXXV*, Felső Magyar Országai Minerva, 1825. febr., 43.

41 Kazinczy Ferenc Ferenczy Istvánnak, 1823. jan. 17. = KazLev. XVIII, 4150. levél, 236.

borra, illetve képre íródtak, s szövegükben megfordul tehát a párbeszédhelyzet: a diskurzus a szövegben megteremtett alak irányából indul meg az olvasót megszólítva. Antinous neve a portré metaforája is lehetne, hiszen alakjának, illetve arcának számtalan ábrázolása maradt ránk a császárkorból. Hadrianus császár kegyeltjeként, illetve fiatalon bekövetkező halála után kultusza óriási lett, egész alakos márványszobrok, büsztök és fejszobrok sora maradt fent különleges szépségéről, amelyek fiatalságát és vonalainak finomságát is kiemelik. Közismertségét a gemmák és a pénzérmék is biztosították profilja rögzítésével. Kazinczy epigrammája is erről a láthatóságról vall, ahogyan az ábrázolt alak saját médiumára, a metszetre reflektál, tehát a közvetítettség, az ábrázoltság ténye nagy hangsúlyt kap a szövegben. A megismerésben, a szobrok esetében is, hatalmas szerepe volt a metszeteknek az európai kultúrában, ami a popularizálás mellett kétdimenziós térbe korlátozta a szobrok körüljárhatóságát. A metszetbe transzponált szobor, akárcsak egy profilba fordított arc, a perspektívát szabja meg, azt a pontot rögzíti, ahonnan szemlélni kell az ábrázolást, mintha ezek a nézőpontok a látás helyes módjára tanítanának. Kazinczy kétsorosa a portré maga – egyetlen, kibontott metaforában, egy arckép, amely földi Apollóként mutatja alanyát:

Kellemet önte reám metszöm, fenséget Apollra.

Én vagyok első itt, a nagy Olympon Apoll.

A görög-római istenség azonban nemcsak hősiességében jelent mintát, nem elsősorban dicső erényei állítják az előtérbe majd a reneszánsztól kezdődően, hanem a belvederei Apollo szobrában ábrázolt férfieszmény miatt, amely az akadémiai festészet történetében hosszú ideig meghatározza a testábrázolásokat.

A *Lucretia* című epigrammában nem a szépség, hanem az erény a hívó szó: a római asszony története a reneszánsz festészetben (az itáliai és a németalföldi területen egyaránt) az egyik leginkább kedvelt képtéma lesz. Paradoxonát az adja, hogy a morális tanítást hordozó történet képként legtöbbször az akt műfajában valósul meg, így az erényesség és az erotika feszültsége a legtöbb kép esetében nem iktatható ki: a festők a mezítelen asszonyt jellemzően az öngyilkosság pillanatában ábrázolják. Kazinczy témaválasztását bizonyosan indokolhatta ebben az epigrammában is a képi apparátus, vagyis Lucretia festészetből közismertté váló alakja. A négysoros költeményben megszólaló hang olyan kommentárként olvasható a kép megértéséhez, amely Titus Livius történetének példázatként olvasását rögzíti, vagyis azt a jelentést biztosítja, amit a festmények – nyugtalanító módon – nem képesek szöveg nélkül pontosítani:

Útálom magamat – mondotta Lucretia – lelkem

Vétlen bár, többé nem vagyok ami valék.

E vas tisztává tesz újlag; – átveri keblét,

S nyugtan vesz – nem tűr szennyet az asszonyi rény.

A harmadik sorral a cselekvés leírásában megjelenik a képeken kitüntetett pillanat is, hogy azután ismét rögzüljön a történet moralitása. Lucretia alakjának közismertsége, így megjelenése az epigrammák között a reneszánsz és a németalföldi festészetnek

köszönhető, illetve a 16. század első felében megélt kettős hagyománytapasztalatnak, vagyis az antikvitás és a kereszténység együttesen jelen lévő, hol keveredő, hol egymásra fedhető, hol pedig élesen konfliktusba kerülő értékrendszerének és tematikájának. Lucretia története Titus Liviusnál olvasható (*Ab Urbe condita – A római nép története a város alapításától*, I. könyv, 57–60. szakasz), sajátos példázatként az asszonyi erényességről, így tehát népszerűsége magyarázható a keresztényi tanításokkal való rokonsággal. Lucretia egy olyan tragikus hősnő, aki keresztényi szempontból igazi paradoxon: a rajta ért erőszak gyalázatától végül öngyilkossággal szabadul meg, így tudja csak megőrizni becsületét. Lucretia történetének ismertségét a 16. századtól kezdődően Titus Livius szövege helyett vagy mellett a narratív-figuratív képek biztosítják, különösen a németalföldi festészetben népszerű (pl. id. Lucas Cranach, Albrecht Dürer), de az itáliai festészetnek is fontos témája marad (pl. Tiziano, Luca Cambiaso).

Úgy vélem, hogy ezek a heterogén, ám egyenként is meglehetősen nehezen értelmezhető epigrammák a befogadás érzéki mivoltában, a különféle érzékek működésének megfigyelésében mégiscsak lehetőséget adnak nemcsak az együttes olvasásra, hanem Kazinczy neoklasszicizmus-élményének tágítására is. Egyszerre lenyűgöző és szorongást keltő az az időbeli és hagyománybeli rétegzettség, amit ez a ciklus felviláncol. A neoklasszicizmus olyannyira önmagára és választott hagyományára reflektáló korszakként érthető, amelyben nem egyszerűen az antikvitás hagyományaival való számvetés történik meg, hanem a reneszánsz művészetnek az antikvitás hagyományaival való számvetésének összefoglalása is. Ugyanakkor az „eredeti” szobrok, festmények, művészek felejtés alá vonódásával az alkotások képesek színre vinni az időtlen, referencia nélküli szépséget, amely a befogadó érzéki tapasztalatában dinamizálódik.

Emlékművek a lélek halhatatlanságának sírkertjében

A fejezet címében szándékosan elhelyezett képzavar nem kizárólag a neoklasszicista képzőművészet és poétika paradoxonait próbálja szemléltetni. Arra szeretnék rámutatni, hogy a ciklusban a képzőművészeti kánon megmutatása mellett a filozófiai világlátás körvonalazásának is szerepe van. Az *epigramma*, valamint a *Szem és szív* című költemények fentebbi gondolatmenetemben a ciklus kulcsverseinek tekinthetők, hiszen egyrészt a választott műfajt, másrészt pedig a befogadás lehetőségeit rögzítik. A harmadik ilyen költeménynek *A' lepe* című kétsorosot tekintem, ami magához rendel további más verseket, de jelentősége kiterjed az egész ciklusra, így Kazinczy neoklasszicizmus-fogalmára is:

Plato lelke valék egykor, már most lepe. Szépet /
S jót keresek ottan: mennyei harmatot itt.

A „lepe” figurája természetesen a lélek halhatatlanságának gondolatát emeli allegóriává az epigramma párhuzamos-ellentétező struktúrájában, ami ebben a megoldásban is jelentésképző, hiszen az élet és a halál, a múlt és a jelen, evilág és mennyország

antitézisei feloldódni látszanak együttes jelenlétükben, egymás komplementereiként. A lepke a neoklasszicista ábrázolásokon közismerten Psyché attribútuma. Az Ámor és Psyché-történet a neoklasszicizmus interpretációjában a lepkemetafora kibontása, ami a test halála után a lélek továbbélését, a lélek halhatatlanságát illusztrálja. A lélek halhatatlansága szintén egy olyan, a neoklasszicista műalkotásokban kiemelt tézis, amelynek hagyomány-rétegzettsége nemcsak a felvilágosodásban jelentős, hanem már a reneszánsz gondolkodásban is, s amelynek része a keresztényi gondolkodással való konfliktusa a testről, a lélekről és a halálról. Annyiban bizonyosan sajátta, a korábbi elgondolásoktól különbözővé válik a neoklasszicizmusban, hogy vizuális tapasztalathoz kapcsolódik, a lepke figurájához, illetve kiterjesztetten Ámor és Psyché történetéhez. Ezzel együtt erősödik meg tárgyában a paradoxonokból levezethető örökkévaló szépség megőrzésének gondolata. Ezt a sajátos időbeliséget, vagyis az örökkévalóságot reprezentálják eleve a római márványszobrok és az azok nyomán készített neoklasszicista alkotások, amelyek a forma szépségében színre viszik az időtlenséget. A lélek halhatatlansága mint téma Kazinczy epigrammaciklusában így végeredményben magától értetődő, a szobrok és a festmények nemcsak az örök szépség reprezentái, hanem az egykor volt emberek halhatatlan lelkének emlékművei, testük elenyészése után.⁴²

A *Hebéhez* című kétsoros a test romlandóságával állítja szembe a lélek halhatatlanságát a fiatalság istennőjéhez forduló fohászkodásban:

Vénül s vénüljön testem! de te lelkemet ittasd,
Hebe, a szent kelyhből, és soha elaggni ne hagyj.

Akár szerepversnek is tekinthetnénk ezt a költeményt, amelyben az idős szerető a szerelem örökkévalóságának állít emléket, ám valószínűsíthető, hogy a vers háttérében kép és szobor egyaránt áll. Igaz Sámuel *Hébe* (1822–1826) című irodalmi zsebkönyvében a belső címlapja metszetén volt látható az istennő ülő figurájának ábrázolása, ahogy kupájából egy sást itat, miközben a kép nézőjére tekint. Emellett ismert Antonio Canova *Hébe-szobra*⁴³ is, amely szintén a kupa attribútumának köszönhetően válik azonosíthatóvá. Ha az elmúlás fölötti gyötrődés aforizmájaként értelmezzük ezt a kétsorost, akkor a vigasztalás gesztusa felerősödhet a szövegben, ami a fájdalom szublimálásaként érthető.⁴⁴

42 A *Ferenczy Graphidionára* c. epigrammában fentebb már láthattuk, hogy Kazinczy magának a művészet születésének állít emlékművet a versben, de csak a lélek halhatatlanságát expressis verbis tematizáló költemények felől válik világossá a műalkotás létrehozásának gesztusában a platóni barlanghasonlat metaforikus jelenléte.

43 Antonio CANOVA, *Hébe*, 1800–1805, márvány; Szentpétervár, Ermitázs.

44 Kazinczy Kis Jánosnak írt, 1814. febr. 26-án kelt levelében pontosan rögzíti a vers keletkezésének kontextusát, amely eszerint az öregedés fölötti töprengésből született: „Eggy estve, az az mihelytt Debreczenbe értem, Consil. Beck Úrhoz léptem-be, 's csak akkor tudtam-meg hogy fényes estveli társaság van a' háznál, mikor az ajtót bényitottam. Szerencsére csinosan valék, és nem mint útazó már, öltözve. Gróf Batthyáni Aloyz közel fél óráig sétált velem. Nem tudtunk egymásnak hurjainkra találni, pedig ez a' két húr tíz eszt. előtt még rokon húr volt. A' fanaticum' utálásán kívül (de a' hova ő többet számlál mint én – *többet*, mondom; nem *kevesebbet*) minden húrjaink hamis és öszve nem illő hangot adtak. Túl élte magát. A' házi gazdával a' pompás kemenczére tévén-fel karomat, elandalodám, és a'

Így kapcsolható ebbe a csoportba a korábban említett halotti vers, a *Báró Wesselényi Miklós, az atya* című, amit az alkalmiságból éppen a lélek halhatatlanságának tézise emel ki az epigrammaszerkezet ellentétezésének és párhuzamos szerkesztésének köszönhetően. A verskezdő kérdésben megfogalmazott téziszre („Kétled-e hogy lelkünk él, vándorol?”) vigasztalásként, ugyanakkor a tézis bizonyításaként is érthető a kettős válasz. Elsőként a hősi epigrammák megszólalója válaszol, vagyis az evilágban halott Wesselényi, aki Cato s Brutus alakmása. A második két sor megszólalója lehet általános alany, de megérvelhető a hős diskurzusának folytatódása is. Az idősíkok (ott – itt) és az emberi állapotok (holt – él) ellentételezése és egymás mellé állítása a paradoxonok láthatóvá tétele és egyben megoldása: a halállal nem szűnik meg az élet. Az ellentétes szerkezet, a vigasz és az alkalmiság felől olvasható *Az özvegy* című epigramma is, amely mindemellett reflektál a *Lucretiában* megfogalmazott házastársi hűség témájára is, s a szerelem örökkévalóságát idézi fel, ami szintén több ciklusbeli epigramma sajátja.

Elmaradás, te vagy a' keserű; ah, együtt halni,
'S a' szeretett társsal szállani sírba nem az!
Ezt kérém 's nem adák nekem istenim. Így lön ezentúl
Nékem az élet halál, bánat az édes öröm.

Itt is a lélek halhatatlanságának tézise felől oldhatók fel a látványos khiasztikus szerkezetbe rendezett paradox metaforák az epigramma zárásában: „Nékem az élet halál, bánat az édes öröm.” Az első két sor pedig az elveszített kedves szimbolikus és valós locusára rámutatva a hősi epigrammák térhez rögzítettségét idézik (vagyis sírfelirat-mivoltukra reflektálnak), s a sírkertet az emlékezés és az emlékműállítás melankolikus helyévé avatják. A *Vigasztalás* című epigramma csak a címében érzelmes; bölcsességében a platóni lélek-eszmény tételes megfogalmazása rögzül a jól ismert ellentétező-párhuzamos szerkezetben:

Fölfelé tart mindég, lefelé nem az emberi lélek.
Égből szálla belénk, és oda visszasiet.
Hasztalan a viharok részeg dühe; szép, igaz és jó,
Szent egység, s lelkünk érzi, látja, hogy az.

A lezárásban ráadásul egyesül a görög kalokagátia esztétikai-morális eszményével, újabb változatban sűrítve a neoklasszicista esztétika elveit: „szép, igaz és jó, / Szent egység, s lelkünk érzi, látja, hogy az.”

Közismert, hogy Csokonai síremlékére Kazinczy a felirat (*Et in Arcadia ego*) vésete fölé egy lepkét is tervezett, ám mivel a szöveg válik az Árkadia-pör eredőjévé, elmarad a képpel, illetve a kettő kapcsolatával történő számvetés. A kép és a felirat terve együtt

legpillogóbb társaság' közepette ezt csináltam.

Vénül – 's vénüljön! – testem. De te lelkemet ittassd,

Hébe, a' szent kelyhből, és soha elaggni ne hagyd.

Valóban ez az egykor csudált nagy férjfi nem hasonlít magához többé.” KazLev. XI, 2602. levél, 239.

tesen, szinte egymással vetélkedve teszi láthatóvá Kazinczy neoklasszicista elveit, és a debreceni költő verseire – *Az álom, A pillangóhoz, A lélek halhatatlansága* – történő utalásként lett volna olvasható:

A kő (úgy végeztük ezt el egymás között) nem a medencés piederasztalok igenis közönségessé vált formájára lészen állítva, hanem a régiek szép egyszerűségében (simplicitas, Einfachheit). A márványba metszett írást e kevés, de sokatjelentő szók teszik: CSOKONAI VITÉZ MIHÁLYNAK / HAMVAI / Született 1773. novemb. 17-én, / megholt 1805. januárius 28-d. / Árkádiában. Éltem. Én. Is! A monumentum felső részében pedig a lepe – (rút és közönségesebb neve: pillangó) – fog lepedesni.⁴⁵

Tekinthetjük úgy, hogy a „görög értelemben vett” epigrammákban Kazinczy megerősíti és számos variációban rögzíti azt az állásfoglalását, ami az *Et in Arcadia ego* sírfelirat-tervezet körüli vitában elfoglalt a debreceniekkel szemben.⁴⁶ Az epigrammák beszédhelyzetének kibontása, képzőművészeti referenciáinak felkutatása, a látás metaforikájának megfigyelése, illetve a látás érzéki tapasztalatának felismerése Kazinczy képzőművészeti gondolkodásának és neoklasszicizmus-fogalmának pontosításához vezethetnek el.

A lista zavara és a háló összegabalyodása

Kazinczy mintha semmi meglepőt nem mondana saját szerepének értelmezéséről a magyar kultúrában az Élet és Literaturá 1826-os évfolyamában, de a görög értelemben vett epigrammák olvasása nyomán fel lehet figyelni arra, miként integrálja soraiba szöveg és képzőművészeti ábrázolás összetartozásának megkerülhetetlenségét:

Látám ezen felül, hogy az idő nem csak minél jobbat, hanem jót minél többet is kíván. Ismertem magamat, és a' kort melyben éltem; a' ki teremt, mint a' ki másol: inkább vágyék nem rossz Másolónak találatni, mint nem jó alkotónak. A' hol a Faragás' és Festés' Múzáji még vendég Istenségek, ott kétség' kívül azon kell nyúlni munkához, hogy a Külföld' nagy miveit állítsuk ki minél híveb, de minél szabadabb kézzel dolgozott másolatokban.⁴⁷

Ahhoz a mind a mai napig rendkívül nehezen áttekinthető életműhöz, aminek hálózatként történő kezelését sem egyszerű működtetni, bizonyosan hozzá kell adni a képzőművészeti tárgyú írásoknak és egyáltalán a képzőművészeti szemléletmódnak az eddigieknél alaposabb és a teljesség igényét legalábbis felvállaló feltárását. A képzőművészet ugyanis perspektívát is jelent, ami talán néhány esetben olyan metaforákat adhat a szövegolvasás számára, amelyek eddig nem értett vagy nem látott vonatkozásokra mutathatnak rá.

45 KAZINCZY Ferenc, *Csokonainak sírköve*, Hazai Tudósítások, 1806. aug. 16.

46 Pál József elemzése az Árkádia-pör elemzésében rendkívül gazdag kontextusát adja az *Et in arcadia ego* felirat európai képzőművészeti és irodalmi vonatkozásainak. PÁL, *i. m.*, 159–169.

47 KAZINCZY Ferenc, VIII. [cím nélküli, csak sorszámmal ellátott közlemény], Élet és Literaturá, 1826/4, 258.

KNAPP ÉVA

Sigray Erzsébet Róza *Jó illatú rózsáskert*-fordításának (1703) keletkezéstörténetéhez

A *Jó illatú rózsáskert* című imádságoskönyv keletkezéséről, forrásvidékéről a címlapon magát fordítóként megnevező Sigray Erzsébet Róza klarissza apáca mindössze annyit árult el, hogy szövegei „mindenestül Németbül forditattak [!] Magyar nyélvre”. Az 1703-ban Bécsben („Anna Rosina Sischowitzin bötüivel”) megjelent első kiadásból ma egyetlen példány sem ismert. A címlap szövege Szabó Károly feljegyzéséből származik, aki leírt egy, a 19. század második felében a pozsonyi Rakovszky-könyvtárban őrzött, ma már fellelhetetlen példányt. Ő rögzítette azt is, hogy a nyolcadrét formátumú, 275 oldalas imádságoskönyv elején hat számozatlan levélen gróf Kálnoky Sámuel erdélyi kancellárnak címzett ajánlás volt olvasható, melyet a fordító a „Sz. Clara Szerzetibül valo erdemetlen Szerzetes Elisabetha Rosa Sigray” formában írt alá. Az ajánlás szövegét nem ismerjük, mivel a későbbi kiadások nem tartalmazzák, s a fordító nevét sem nyomtatták ki többé. Az Országos Széchényi Könyvtár 1904 óta őrzi a Nagyszombatban 1713-ban megjelent második kiadás egy példányát.¹

Sigray Erzsébet Róza a 18. század első felében élt kevés magyarországi szerzetes nő-írók és fordítók egyike. Életéről mindössze néhány adat áll rendelkezésre. Eddig egyetlen forrást sem ismerünk arra vonatkozóan, milyen összetételű könyvtárban, mely művek alapján dolgozott, hogyan végezte fordítói munkáját, s miként állította össze a 20. század elejéig folyamatosan újra és újra kiadott, választékos nyelvezetű, széles körben

* A szerző az ELTE Egyetemi Könyvtár tudományos tanácsadója.

1 SZABÓ Károly, *Régi Magyar könyvtár*, 1. Bp., MTA Könyvkiadó Hivatala, 1879, 657, nr. 1664 (= RMK I, 1664). A Szabó Károly által a pozsonyi Rakovszky-könyvtárból leírt példány jelenlegi őrzési helye ismeretlen. Egy 2015. ápr. 15-én kelt felvilágosítás szerint lehetséges, hogy a selmecbányai [ma Banská Štiavnica] Stredo Slovenské Múzeum feldolgozatlan könyveket őrző raktárában lappang. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának (= OSZK) 1892. évi jelentésében Majláth Béla könyvtárőr a „nevezetesebb szerzemények” között a „nyomtatványok osztályában” a 7. számon „Zsigrai Erzsébet Róza, Jó illatú rózsás kert. (Bécs, 1703.)” formában írta le az első kiadás egy példányát, amely ajándék vagy vétel útján került be a gyűjteménybe. Mivel az ajándékozók között a Rakovszky név nem szerepel, a beszerzett példány nem lehet azonos a Szabó Károly által 1879 előtt látott és leírt példánnyal. A Majláth által említett példányról nem áll rendelkezésre további információ, ma ez is ismeretlen helyen lappang. MAJLÁTH Béla, *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára az 1891/92. munkaévben*, MKsz, 17(1892), 320–328, itt: 320. Az 1713-as kiadás rövid könyvészeti leírása a következő: [SIGRAY Erzsébet Róza, összeáll., ford.], *Jó illatú Rózsás Kert* [...] *Imádságok, Mellyek Mindenestül Németbül forditattak Magyar nyelvre Szent Klára Szerzetében lévő, egy Szerzetes Szüz által* [...] Most pedig: Ujban Istennek nagyobb dicséretére, és lelkeknek üdvösségére A' Tisztelendő, es Tekintetes Lacza János Urnak Monostori Sz Lélek Apáturának, a' Tiszt. Győri Káptalan Custosa, és Kánonoka etc. Istenes költségével ki-nyomtatattanak, Nagy-Szombatban, az Academiai bötükkal Róden György által, M.DCC.XIII. Eszt. [a továbbiakban = SIGRAY, 1713].

kedvelt imádságoskönyvet. Az *Officium Rákóczianum*éhoz mérhető jelentőségű munka általam jelenleg ismert összesen kilencvenhárom datált kiadásából hatvanat, azaz a kiadások közel kétharmadát eddig egyetlen bibliográfiában sem írták le.

Kutatástörténeti megjegyzések

Az imádságoskönyvvel eddig hárman foglalkoztak. Schwarcz Katalin a klarissza apácák 18. századi könyvkultúráját vizsgálva emlékezett meg róla. Véleménye szerint az „eredeti mű Alacoque Szent Margit Mária (1647–1690) Jézus szíve tiszteletét terjesztő imakönyve, ennek első magyar fordítása”.² Megállapítását nem indokolta, s nyilvánvalóan elkerülte figyelmét a megfogalmazás kétértelmősége. Alacoque Margit Mária ugyanis nem írt imádságoskönyvet, látomásait jezsuita lelki vezetője, Claude de la Colombière (1641–1682) kérésére levelezésükben rögzítette. Claude de la Colombière-t követően az ugyancsak jezsuita Jean Croiset (1656–1738) lett Alacoque Margit Mária gyóntatója és lelki tanácsadója, aki az apáca halálát követően a rendelkezésére álló kéziratok alapján 1691-ben Lyonban megjelentette a *La Dévotion au Sacré Cœur de Notre-Seigneur Jésus-Christ* című, általa készített munkát, függelékében a *La Vie abrégée de Soeur Marguerite-Marie* című életrajzzal. Croiset művét 1694-ben egyházi indexre tették, mivel approbálás nélkül jelent meg benne a szerző által Alacoque Margit Mária látomásai nyomán szerkesztett Jézus Szíve-officium. Az egyházi tiltást idővel feloldották, s a mű sikerét jelzi, hogy 1694–1704 között tizenhárom kiadása jelent meg.

Schwarcz Katalin tisztázta a *Jó illatú rózsáskert* mecénásának, az imádságoskönyv kiadásakor Bécsben élő gróf Kálnoky Sámuel erdélyi kancellár és Sigray Erzsébet Róza kapcsolatát. Megállapította, hogy a kancellár unokája, Kálnoky Hedvig és Sigray Erzsébet Róza klarissza rendtársak voltak Pozsonyban, s Kálnoky e kapcsolat révén támogathatta a kötet kiadását.³

Bán Izabella a közelmúltban három dolgozatban foglalkozott a *Jó illatú rózsáskert*-tel, anélkül, hogy közelebb került volna a kiadvány eredetének kérdéséhez.⁴ A megfelelően nem lektorált, a használt szakkifejezések megértését nem bizonyító munkáiban „társulati jellegű” összeállításaként mutatta be az imádságoskönyvet, jöllehet egyetlen számba vett kiadás sem tanúsítja, hogy laikus vallásos társulat(ok) kiadták, és/vagy

2 SCHWARCZ Katalin, *A klarissza apácák könyvkultúrája a XVIII. században*, Szeged, Scriptum Kft, 1994, 27; Uő, „Mert ihon jön aßonyotok és kezében új szoknyák”: Források a klarissza rend magyarországi történetéből, Bp., METEM, 2002, 220.

3 SCHWARCZ, „Mert ihon...”, i. m. (2. jegyzet), 220. – Ez az okfejtés természetesen módosulhat a kiadás ajánlószövegének ismeretében.

4 BÁN Izabella, *Állandóság és változás a jóillatú rózsás kert című imakönyvben* = *Nyelv, irodalom, esztétikum: Hallgatói dolgozatok*, szerk. RADVÁNSZKY Anikó, Piliscsaba, PPKE BTK, 2011 (Pázmány Irodalmi Műhely, Opuscula Litteraria, 3), 36–50; Uő, *Jó illatú rózsás kert: Egy klarissza eredetű imakönyv kiadásairól* = *Régi magyar imakönyvek és imádságok*, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, PPKE BTK, 2012 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti Tanulmányok, 3), 23–32; Uő, *Társulati imakönyvek a misztika szolgálatában* = *Misztika a 16–18. századi Magyarországon*, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, PPKE BTK, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti Tanulmányok, 5), 23–30, itt: 27–28.

összejöveteleiken használták volna a munkát. Arról sem maradt fenn adat, hogy egy vallásos társulati tag magánáhítatain használta volna a *Jó illatú rózsáskertet*, s ismereteim szerint az eddig számba vett társulati könyvtárak katalógusaiban sem lelhető fel az imádságoskönyv.⁵

Bán külön is kitért a *Jó illatú rózsáskert* Jézus Szíve-áhítataira. Véleménye szerint az 1775. évi egri kiadásban „[...] már egyáltalán nem esik szó a Jézus Szíve tiszteletéről és Alacoque Szent Margit látomásáról. Ez a kihagyás a későbbiekben egyre gyakrabban előfordul, az 1846-os, budai kiadást követően pedig végleg kimarad az imakönyvből”. A valóság ezzel szemben az, hogy a jelzett egri kiadás tartalmazza a Jézus Szíve-áhítatokat, s ezek az 1846-os Gyurián és Bagó-féle budai kiadás után is kivétel nélkül részei az összeállításnak, egészen az általam ismert utolsó, 1913-as kiadásig. Bán dolgozataiból nem derül ki, hány kiadást vizsgált meg példány szerint, azaz, mely kiadások autopsziája alapján vont le következtetéseket a kiadástörténetre. 2012-ben megjelent közleménye elején indoklás nélkül kijelenti, hogy az imádságoskönyv 1878-ig „megőrzi alapvető jellegzetességeit”, s ekkor „ezzel a címmel, de teljesen más tartalommal jelent meg egy gyűjtemény”.⁶ Az „1878-as” kiadásra dolgozata végén még egyszer visszatért, s közölte a használt példány könyvtári jelzetét is. Ennek alapján megállapítható, hogy Bán egy, az Országos Széchényi Könyvtárban tévesen datált kiadásra hivatkozott, amely voltaképpen 1882-ben jelent meg *Jó illatú kis rózsáskert* címmel, az utolsó nyomtatott lap alján a „Budapest, 1882 Rózsa Kálmán és neje (ezelőtt Bucsánszky A.) könyvnyomdája”⁷ impresszummal, ami elkerülte mind a katalógizálók, mind a szerző figyelmét. Bán szerint e kiadásban „már nem emelkedik ki a Jézus Szíve-ájtatosság, szerkezete és tartalma teljesen eltér az 1713-as kiadástól”. A példány ismeretében nyilvánvaló: nem lehet szó semmiféle „kiemelkedés”-ről, mivel a jelzett imádságot a kiadás egyáltalán nem tartalmazza. Ami a szerkezet és a tartalom „teljes eltérését” illeti, a valóság az, hogy a *Jó illatú kis rózsáskert* címet vagy címrészletet viselő imádságoskönyveknek nincs semmi köze a Sigray által fordított *Jó illatú rózsáskert*hez. *Jó illatú kis rózsáskert* címen és címvariánsain – ismereteim szerint – 1845-től jelentek meg gyűjtemények. Az általam ismert címvariánsok száma összesen négy, s e kiadások kivétel nélkül egy másik imádságoskönyv csoporthoz tartoznak.

Szelestei N. László a *Jó illatú rózsáskert* egyik szövegegységével, a Jézus Szíve-officiummal foglalkozott. Megállapította, „ránk maradt a *Jó illatú rózsás kert* Jézus Szíve officiumának egy kéziratos változata [...]”, s úgy vélte, a vonatkozó kézirat „[...] talán az imakönyv [ti. a *Jó illatú rózsáskert*] első kiadásának kézirata”. Ez a kézirat a tanulmány függelékében közölt szöveg szerint az Országos Széchényi Könyvtárban Duod. Lat. 119 jelzetten található.⁸ A hivatkozott kéziratot megvizsgálva megállapítottam, hogy a datálatlan kéziratnak nincs önálló címe, nem ismerhetők fel benne a megszerkesztett kéz-

5 A laikus vallásos társulatokhoz vö. KNAPP Éva, *Pietás és irodalom: Irodalomkinálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*, Bp., Universitas, 2001 (Historia Litteraria, 9).

6 BÁN, *Jó illatú rózsás kert*, i. m. (4. jegyzet), 28, 23.

7 Lásd KNAPP Éva, *Sigray Erzsébet Róza Jó illatú rózsáskertjének bibliográfiája (1703–1913)*, Kézirat, Bp., 2015.

8 SZELESTEI N. László, *Jézus Szíve társulatok a Kárpát-medencében a 18. században*, Magyar Sion, 49[7](2013)/2, 195–204, itt: 196–197, 203.

iratok jellemzői, s nem nevezhető összetartozó, egy nyelven írt szövegek gyűjteményének. Címük csupán az egyes szövegeknek van. Az eltérő kezektől és valószínűleg eltérő időből származó kéziratgyűjtemény magyar és latin nyelvű szövegeket tartalmaz, s egy nyomtatvány címlapja elé, illetve a nyomtatvány vége után kötötték be két részletben. A kis formátumú (90 x 55 mm) őrzőkötet a prágai jezsuita egyetem nyomdájában jelent meg 1667-ben, *Dies Hominis Christiani, in spiritualia officia digestus: Ad usum praecipue Sodalitatis Mariani* címen.

A címlap elé kötött, latin-magyar nyelvű kézirat szövegrész 55 levél terjedelmű, amit a folyamatos 20. századi közgyűjteményi gépi számozással ellátott nyomtatvány követ (56r–165v). A nyomtatvány után kötött lapokon további latin nyelvű, közel 40 levélnyi kézirat szövegrész olvasható (166r–203v). A címlap elé kötött részben a magyar nyelvű Jézus Szíve-officium előtt naptár és latin nyelvű „oratio pro quodlibet” (1r–14v) áll, utána Jézus Szíve-litánia, imádságok, Jézus Szíve olvasója és további szív-imádságok találhatók, az utolsó magyar nyelvű imádság címe „Kristus oldala sebéhez” (a magyar szövegrész teljes terjedelme: 14v–37v). Ezt latin nyelvű részek követik (affectus, praxis, hangjegyes latin énekek, 38r–54v), a végén egy Szentlélekhez szóló, „Ante Studia” című könyörgéssel (55r–v). A nyomtatvány után kötött, latin nyelvű részben ferences vonatkozású szövegek (regula, officium S. Patris nostri Francisci) keverednek imádságokkal, litániával, hangjegyes énekekkel és a „Benedictio aquae Solemnis in vigilia Epiphaniae” (186r–201r) című liturgikus szöveggel. Korabeli használói vagy tulajdonosi név nincs a gyűjteményben. 20. századi első tulajdonosát egy pecsét körirata őrzi: „Budapesti Belvárosi Ferences Zárda Könyvtárából”, nemzeti könyvtárba kerülési (közgyűjteményi) növedéki naplószáma „1953, 87. sz.”.

A magyar nyelvű kézirat-részt összevettem az 1713-ban megjelent *Jó illatú rózsáskert* Jézus Szíve-officiumával kezdődő szövegekkel. Eszerint ez a rész valóban „a *Jó illatú rózsáskert* Jézus szíve officiumának egy kézirat változatát” tartalmazza, mégpedig némileg módosított szövegváltozatát, s az officiumot követő Jézus Szíve-áhitatok is összevethetők az 1713-as nyomtatványban megjelentekkel. A kézirat ugyanakkor nem tartalmazza a nyomtatvány officiumhoz tartozó bevezető szövegeit („Eredeti ezen szent ájtatosságnak”; „Ezen ájtatosságnak tekintetes voltárul, És nagy hasznárul”).

Sigray Erzsébet Róza Jézus Szíve szövegeinek német nyelvű forrásait jelentős részben azonosítottam.⁹ Megállapítottam, hogy a bevezető szövegek, az officium, a litánia és az azt követő imádság, valamint a Jézus Szívéhez kapcsolódó koszorú egyetlen forrásból való, míg a többi áhítat egy másik forrásból származik. Ennek tükrében – a kézirat kapcsolatos korábbi megfigyeléseimet is számításba véve – aligha képzelhető el, hogy az OSZK-ban őrzött kézirat lenne „[...] talán az imakönyv [ti. a *Jó illatú rózsáskert*] első kiadásának kézírata”. Ha az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött kézirat tartalmazná a nyomtatványban megjelent összes Jézus Szíve-vonatkozást, feltételezhető lenne, hogy a kézirat e része kapcsolatban állt a *Jó illatú rózsáskert* jelenleg ismeretlen Sigray-féle eredeti, teljes terjedelmű kéziratával, vagy annak egy további másolatával, ennél többet azonban nem állíthatunk róla.

9 Lásd a tanulmány későbbi részében.

Úgy vélem, a több kéz által, feltehetően különböző időben készített kéziratba az egyik bejegyző egy nyomtatott *Jó illatú rózsáskert* példányból másolhatta be a Jézus szíve-szövegeket, variáns formában. Egy további bejegyző ferences novícius lehetett (vö. a Szentlélekhez intézett „Ante Studia” könyörgést 55r–v), s valószínűleg ferencesek rögzíthették a regulát, a Szent Ferenc-officiumot és a benedictio aquae-t. A kézirat klarissza eredetére vagy használatára semmi nem utal.

A fordító

Sigray Erzsébet Róza nemesi családban született, Sigray (I.) Ferenc és felesége, báró Nadányi Zsófia öt gyermeke közül másodikként Pozsonyban, ahol a Szent Márton-dómban 1673. május 25-én az Anna Erzsébet névre keresztelték.¹⁰ Nem maradt fenn adat arról, mikor lépett be a pozsonyi klarissza kolostorba, és mely évben tett fogadalmat. A Róza nevet szerzetesi névként vette fel.

1703-ban harminc évesen klarissza apácaként szignálta a *Jó illatú rózsáskert* ajánlását. A kötet már idézett címlapszövege szerint („forditattak Magyar nyélvre Szent Clara Szerzetiben lévő, egy szerzetes Szüz által”) ő lehetett a kötet fordítója is. A feltételezést megerősíti egy másik, ugyancsak németből fordított, tizenöt évvel később megjelent munkája címlapján a következő szövegrész: „Magyarra fordítatt a’ Posonyi Clárisza Szüzek közül-való, Szerzetes Szüz Mater Sigray Rosa által”.¹¹ Bár ez a könyv akkor jelent meg, amikor Sigray már Budán élt, az idézett címrészlet megengedi a feltételezést, hogy talán ez a munka is Pozsonyban készült.

„Soror Rosa Zsigrai” Pozsonyból 1714. november 13–19. között költözött Budára, amikor „hét Clárisa Chorusi Apácza szüzek egy Laicával [...] és Fő Asszonyóságok késéretivel Hintókon Buda felé el indultak”.¹² Budán négy évig egy magánházban éltek, majd III. Károly parancsára a budai tanács telket jelölt ki számukra, melyet megvásároltak, és felépítették kolostorukat, amely 1729-ben készült el.¹³ Schwarcz Katalin kutatásai szerint Sigray lett Budán a klarisszák harmadik előjárója (1721–1724), és ezt a tisztséget viselte 1736–1738-ban is. Egy 1732-ben kelt missilis szerint ebben az évben is Sigray volt a budai abbatisa, de betegsége miatt Peck Erzsébet priorissa írt helyette levelet.¹⁴ Az életére vonatkozó utolsó ismert adat, hogy tíz évvel később, 1742-ben ex-abbatissaként élt Budán.¹⁵

10 A pozsonyi Szent Márton-dóm keresztelési anyakönyve adatát Gudenus János Józsefnek köszönöm. NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 10, Pest, Ráth Mór, 1863, 178.

11 Nagy Pátriarchának, Szent Jósephnek a [...] sóltár könyve [...] készített Német nyelven Cisterciensis szerzetbeli Tisztelendő P. ZACHAR János által [...], Nagy-Szombat, Académiai bötükkal, 1718. Az ebben a kötetben megjelent Szent József-imádságokat összevettem a *Jó illatú rózsáskert* Szent József-szövegeivel, s nem találtam egyezést.

12 [Kósa Jenő], *Szent Ferenc Atyánk Rendén Lévo Boldog Asszony Provinciajának Megyéjében Szüz Szent Klára Szerzetében Élő Szüzek Klastrominak Kezdeté [...]*, 1768 [...] = SCHWARCZ, „Mert ihon...”, i. m. (2. jegyzet), 209.

13 RADVÁNYI Imre, *Margit-Sziget története*, Pest, Beimel-Kozma, 1858, 84–85.

14 SCHWARCZ, „Mert ihon...”, i. m. (2. jegyzet), 215.

15 SCHWARCZ, *A klarissza apácák...*, i. m. (2. jegyzet), 80.

A *Jó illatú rózsáskert* fordítástörténeti vizsgálatához az egyetlen „forrás” maga az imádságoskönyv, mivel jelenleg nem ismert olyan dokumentum, amely megvilágítaná a pozsonyi klarissza kolostorban a 17–18. század fordulóján őrzött, illetve használt könyvek összetételét.¹⁶ A nyomtatványban nincsenek forráshivatkozások, ezért a fordító életében – 1742 előtt – megjelent kiadások elemzéséből indultam ki. A műnek 1742-ig négy kiadása ismeretes két kiadásváltozatban, azonos szerkezettel. Mivel az első kiadás, benne a fordító ajánlásával egyetlen példányból sem ismert, először megvizsgáltam e kiadásnak a tartalom-felsoroló címét. Ebben a következő egységeket különítettem el: 1) „Jo illatu Rosas Kert, Melyben sok szép Imácságok, mint annyi ió illatú Rosák találtnak”; 2) „Reggeli, s-Estvéli Imatságok”; 3) „Az Úr vétele előtt, es utána, való könyörgések”; 4) „A’ Jesus Szentséges szívéhez Való Officium Letania”; 5) „Egyéb szép Imatságokkal”; 6) „Vagy az Isten szentséges Annyához igen szép aitatosságok”; 7) „Es az Isten Szenteihez, mint annyi Menyei Paradicsom kertiben Plantáltatott virágok tiszteletire való Imatságok”. A fő címmel (*Jó illatú rózsáskert [...]*) együtt ezek a címelemek megegyeznek a második kiadás (1713) címelemeivel. Ennek alapján az első és a második kiadás tartalmát a továbbiakban feltételelesen azonosnak tekintettem, s a továbbiakban ennek megfelelően dolgoztam.

A főcímmel azonos, illetve ahhoz közel álló című 17. századi német nyelvű imádságoskönyveket megvizsgálva úgy tűnik fel, hogy Sigray egy, a korban divatos német típuscím magyar fordítását választotta összeállítására címéül. Hasonló címen ugyanis több imádságoskönyv jelent meg német nyelven. Ilyen például az 1603–1615 között tevékeny Jakob Mors több kiadásból¹⁷ ismert, *Der grosse Rosengarten, Das ist: Catholisches Bettbuch, In welchem vil unnd mancherley schöner wolriechender Rosen und Blumen auch andächtiger Gebett [...] zufinden sein* című munkája, vagy a Münchenben 1630-ban megjelent *Rosengarten Gezieret und getropffet mit allerhand ausserlesnen schönen wolriechenden andächtigen Morgen- unnd Abendts Gebettlein [...] Auß mancherley new- und alt-Catholischen Bettbüchlein mit soderm fleiß zusammen getragen [...]*, P. König és A. Berg der Jüngere kiadásában megjelent gyűjtemény.¹⁸ E kiadványok tartalma azonban a címegezés ellenére sem egészében, sem részleteiben nem bizonyult összevethetőnek a *Jó illatú rózsáskert*tel. A *Rosengarten* típuscím német nyelvterületen a 18. században folyamatosan kedvelt maradt,¹⁹ viszont egyetlen álta-

16 Vö. uo.; SCHWARCZ, „Mert ihon...”, i. m. (2. jegyzet). A regula szerint a klarissza apácák naponta olvastak, magánolvasmányaik színhelye a cellájukban, ebéd után volt. A magánolvasás módjáról és céljáról lásd Uő, *A klarissza apácák...*, i. m., (2. jegyzet), 34–35.

17 Például „Überlingen, G. Neukirsch, 1603”; „Augsburg, N. Hainrich – A. Aperger, 1617”. A kiemelések tőlem származnak.

18 További, hasonló című művek: *Wohlriechender Rosen-Garten auff dem wunderthätigen Berg* (vö. S. Annae Bruderschaft Regel oder Stazungen [...], Saltzburg, 1671); Georg FISCHER, *Ein Blumen-Stuck, Auß dem schönsten Roth und Weissen Oesterreichischen Rosen-Garten [...]*, Wienn in Österreich, M. Sischowitz, 1699.

19 Caspar ERHARD (1670–1743), *Himmlischer Blumengarten darinn Allerley schöne und wohlriechende Blumen und Rosen, das ist: Morgen-Abend-Meß-Vesper- Beicht- und Communiongebether, Andachten in Trübsal [...] zu finden [...]*, Augsburg, Schmid, 1793; Vinzenz STERN, 3. *Neu- und Alte Andachten: Geistlicher Gärtner-Kunst*

lam ismert „wohlriechender Rosengarten” szövege – a szerkezeti elemek hasonlósága ellenére – sem vethető össze Sigray munkájának szövegeivel. Mindez arra ösztönzött, hogy a továbbiakban ne elsősorban a *Wohlriechender Rosengarten*ek között keressem a *Jó illatú rózsáskert* forrását.

A következő lépésben igyekeztem elkülöníteni a *Jó illatú rózsáskert* azon, a szöveg hagyományban többé-kevésbé rögzült, kötött imádságait, melyek egykorú ismerete általánosnak tekinthető. Ezek állandó részei voltak az imádságoskönyveknek, melyeket csupán azért, mivel ilyen, a korban közismert – Sigray imádságoskönyvében is megtalálható – szövegeket tartalmaznak, de egyébként nem vethetők össze a *Jó illatú rózsáskert*tel, nem akartam a forrásmunkák közé sorolni. E szövegeknél ugyanis eldönthetetlen, hogy a lehetséges források közül melyiket (melyikeket) használta vagy használhatta a fordító. Így kezeltem például a *Lorettói litániát*, az *Oltalmad alá futunk* kezdetű Szűz Mária-imádságot, az *Aranyas Koronájú Imádságot* (*Das goldene Krongebet von zehn Freuden Mariens*) és a *Hét lakatú Imádságot* (*Das Sieben-Schloss-Gebet*). E könyörgések szövegének rögzülését elősegítették egyrészt a hozzájuk kapcsolódó búcsúengedélyek, másrészt az imádság létrejöttével kapcsolatos történetek, exemplumok és egyéb kísérőszövegek. A *Das goldene Krongebet von zehn Freuden Mariens* szövegét például a későközépkori német nyelvű kódexirodalom ugyanolyan rögzült formában tartalmazza, mint a 17–19. századi áhitati munkák.²⁰ A „nagyerejű”-nek („kraftvolles Gebet”) mondott *Das Sieben-Schloss-Gebeth*hez egy halálosan beteg, bűnös ember története tartozik, amit tartalmaz a 17. századi imádságoskönyvek jelentős része is.²¹

Bernhard Sonnenberg, *Neue vom Himmel gesandte Andacht* [...]

Első lépésben az 1713. évi kiadás címlap-verzóján megjelent szövegből indultam ki, amely mintegy címként és rövid alcímként vagy bevezetőként szolgált az 'A' ívfűzet elé kötött szövegekhez.²² Ezek a szövegrészek az 1703-as és 1713-as, valamint a későbbi ki-

[...] Als Wohlriechende Rosen einzupflantzen, Eger, ²1719 (1. kiadás: 1717); Christian HUBER (1627–1694/1697), *Wohlriechendes Rosengärtlein, in sich haltend etliche schöne Lieder, so als wohlriechende Rösleinn von dem himmlischen Gärtner in einen wohlzubereiteten Herzens-Garten gepflanzt*, H. n., 1735; *Wohlriechendes Rosengärtlein [...] als wohlriechende Rösleinn von dem himmlischen Gärtner [...]*, Bern, G. Gaudard, 1745; Johann Joseph RIEDER, *Schöne Wohlriechende Rosen, das ist: Kurze, auserlesene Andachten, und Gebether Zu Morgen, Abend, Meß, Beicht und Communion [...] Sammt dem heil. Kreuzwege [...]*, Augsburg, Rieger, 1780.

20 Hardo HILG, *Das goldene Krongebet von zehn Freuden Mariens = Die deutsche Literatur des Mittelalters: Verfasserlexikon*, 11, Berlin–New York, De Gruyter, 2004, 545–548; *Handbücher des klösterlichen Lebens*, II, Regensburg, G. J. Manz, 1869, 280–287.

21 Valamely halálosan beteg bűnös embernél naponta megjelent egy idegen, aki elimádkozta ezt az imádságot. Amikor a bűnös haldoklott, meglátott egy remetét ördögökkel körülvéve, s az ördögök arról beszéltek, hogy most mennek egy lélekért, akit a pokolba fognak vinni, mert övék a lelke. Amikor azonban ugyanezeket az ördögöket később ismét meglátta a lélek nélkül, hallotta, hogy a remete megkérdezte tőlük, hol van a lélek, akit a pokolba akartak vinni? Az ördögök dühösen válaszoltak: a lelket megpecsételték a Mindenható Isten hét pecsétjével, ezért a lélek nem az övék. S mindennek eléréséhez nem is kell hét, elegendő egyetlen ilyen pecsét.

22 *4 ívfűzetben: „Eredeti Ezen Szent aitatossagnak”; **3 ívfűzetben: „Ezen aitatossagnak tekintetes voltarul, és nagy hasznarul” és „Mi módon gyakoroltassék ezen áitatosság”.

adások címében olvasható negyedik szerkezeti egységgel („A’ Jesus Szentséges szívéhez Való Officium Letania”) mutatnak kapcsolatot, mintegy annak bevezető szövegei. E részek 1713-as kiadásbeli elhelyezéséből az is feltételezhető, hogy az első kiadás (1703) még nem tartalmazta e szövegeket. Közlésük Sigray Erzsébet Rózától származhat pótlás jelleggel,²³ és vélhetően a már kinyomtatott könyvtest miatt helyezték el őket az újabb kiadás ajánlószövegének helyére. Ez a lehetőség egyben magyarázatul szolgál arra is, hogy az első kiadástól eltérően miért szerepel a címlapon a második kiadás mecénásának neve.²⁴ Egy másik lehetőség, hogy e szövegrészeket nem Sigray, hanem valaki más illesztette be az 1713-as kiadásba tájékoztató jelleggel.

Az 1713. évi kiadás címlap-verzójának szövege a következő: „Menyből adatot aitatosság. / A’ mi Urunk / Iesus Kristus Szent Szívéhez. / Melly először Burgundiai Herczegsegenben, Paraó²⁵ Várossában dicséretessen kezdetett. Annak-utána egész Franciaországban ki-terjesztetett, kevésel az-után Bavária, ’s-mostanság Bécs Varossában bé-vétetett, és kiváltképpen való ünnepe rendeltetett, Úr-napja Octávája után való Pénteken”. E sorokat feltételesem egy nyomtatvány németből fordított címeként és alcímként értelmeztem. Így jutottam el Jean Croiset *La Dévotion au Sacré Coeur de Notre-Seigneur Jésus-Christ* című munkájának (1691) egyik német adaptációjához,²⁶ a jezsuita Bernhard Sonnenberg (1643–1702) *Neue vom Himmel gesandte Andacht Gegen dem Göttlichen Herten Jesu Christi An dem ersten Freytag nach der Octav deß H. Fronleichnambs als an seinem verordneten Festtag In der Kirchen der Wol-Ehrwürdigen Closter-Frawen von der Heimbsuchung Mariae, Zu München Anno 1695.[...]* (München, In Verlegung Johann Herman von Gelder seel. Wittib und Erben, Getruckt bey J. L. Straub, ³1697)²⁷ című munkájához. Ennek címe nem csupán tartalmilag, hanem szinte szó szerint azonos az 1713. évi kiadás címlapverzójának szövegével.

Az összevetéshez Sonnenberg munkájának 1697-es kiadását használtam, mely egy hosszú prédikációt és különféle azt kiegészítő, részben a prédikáció alapján szerkesztett áhítati szövegeket tartalmaz. A nyomtatvány rézmetszetes címlapelőzőkén egy Alacoque Margit Mária látomásai alapján rajzolt Jézus szíve-ábrázolás látható. A mű megjelentetéséhez I. Lipót 1697. július 27-én tíz évre szóló privilégiumot engedélye-

23 A „pótlás”-ra a viszonylag új áhítat, a Jean Croiset-féle officium (1691) bevezető és értelmező magyarázataként lehetett szükség.

24 „A’ Tisztelendő, es Tekintetes Lacza János Urnak Monostori Sz Lélek Apáturának, a’ Tiszt. Györi Káptalan Custosa, és Kánonoka etc. Istenes költségével”.

25 Paray-le-Monial.

26 Egy másik általam megvizsgált német műről (Thaddäus SCHWALLER [1662–1721], *Kurtzer Begriff Von der Andacht zu dem Hoch-Würdigen Herten Jesu Unser Welt-Heylands [...] mit einem kleinen Officio, Litaney und andem Gebettern zu Verehrung deß Hoch-Würdigen Hertzens Jesu [...]*, Augspurg, [1700 k.], Maystädter) – megjelent még: München, Jäcklin, 1700; Einsidlen, Ebersbach, 1694; Einsidlen, Ebersbach, 1695) megállapítottam, hogy nem lehetett köze sem az áhítat Sigray-féle elő-szövegeihez, sem a Jézus szíve-officium jó illatú rózsáskertben megjelent szövegéhez. Vö. még: Joseph STARK, *Die Andacht zum göttlichen Herzen unseres Herrn Jesu Christi von P. Johannes Croiset, d. S. J. Aus dem Französischen übersetzt [...]*, Zehnte verbesserte Auflage, Augspurg, N. Doll, 1842.

27 További általam ismert kiadások: München, S. Rauch, 1695; München, Gelder, 1697; München, Gelder, ⁴1699.

zett a kiadónak (A_{2r}–A_{4v}), így bőségesen kerülhettek belőle példányok Magyarországra is. Az 1–156. oldalakon olvasható prédikáció egyik fejezetének címe „Ursprung diser Andacht” (7–32.), s e rész kivonatos magyar nyelvű fordítása az 1713-as kiadás ^{*4} jelzésű ívfüzetében olvasható, „Eredeti Ezen Szent áitatosagnak” címen. A ^{**3} jelzésű ívfüzetben az „Ezen áitatosagnak tekintetes voltarul, és nagy hasznarul” és a „Mi módon gyakoroltassék ezen áitatoság” című szövegek összegzik a prédikáció további részében előadottakat, Sigray szavaival „Rövid Summában foglalván” (^{**3}_{1r}). Az összevetéshez egy, a többi résztől eltérően kevésbé kivonatos részt választottam.

SONNENBERG, 1697, 114–115	SIGRAY, 1713, ^{**3} 31r–v [?]
Mittel und Übung der Andacht. Auß dem was bißhero gesagt worden erhellet genugsamb daß die wahre Andacht gegn dem Göttlichen Hertzen Jesu Christi in vier Stucken bestehe deren das erste ist eine auß grosser Hochschätzung herrürende hitzige und zarte Liebe gegen disem heiligen Hertzen und zuvorderst gegen selbiges unvergleichlich grösse Liebe welche Jesum vermag in dem hochheiligen Sacrament bey uns zuverbleiben; ungeacht unzählbarer Unbillichkeiten die ihm alldort außzustehn: Das andere ist ein schmerzthafftes Mitleyden obgedachter Unbillichkeiten Übertragung: Das dritte ein hefftige Begierd dise Entehrungen unnd Undanckbarkeiten mit eygener Ehr- beweiusung Liebe unnd Danck zuersetzen: Das vierdte eine Übung innerlicher und äusserlicher guten Werck so zu diser gewünschter Ersetzung dienlich seynd.	Rövid Summában foglalván. Négy dologban áll ezen áitatoság. Első. Hogy igen buzgó, és erős hajlandóságunk légyen, a’ Jesus Szívéhez-való szeretetre, úgy-mint, a’melly ötet kényszerítette, hogy önnön magát, az Oltári Szentségben nékünk adván, velünk Világ végezetig megmaradna, nem gondolván a’ sok böcstelenségekkel-is, a’mellyeket Szent Szive szenvedendő vala a’ kenyérnek színe alatt. Második. Hogy saját gyűlölségünk légyen azon böcs- telenségek ellen, melyek e’ Szentség ellen történnek, és szívesen szánakodgyunk a’ meg-bántódott Jesus szíven. Harmadik. Erős kívánságunk légyen, hogy a’ mi ájta- tosságunkkal helyre hozhassuk, a’ Szent Szív ellen esett vétkeket, és a’ következőket szorgalmatosságunkal kívánván el-távoztatni. Negyedik. Hogy azon kívánságnak tökéletes bé- tellyesítése légyen bennünk; úgy hogy gyakor imádással, szeretéssel, magunk ajánlásával, s’ magunkhoz való vétellel, tisztellyük a’ Szent Szívet az Oltári Szentségben.

A részlet bemutatja Sigray fordítói módszerének egyik alapvető, a munka egészé-
ben következetesen érvényesített jellegzetességét: a törekvést a tömören megfogal-

mazott gondolatok minél pontosabb megértetésére. Ennek érdekében rendszeresen megjelennek a fordításban a különféle kiegészítések, értelmező pontosítások, magyarázatok.

A Jézus Szíve-officium úgynevezett elő-szövegei azt bizonyítják, hogy a fordító tartalmi összegzéseket készített a hosszú prédikációból. Miközben összefoglalta az eredeti lényegét, úgy sűrítette a mondanivalót, hogy az ne legyen a megértés kárára, s törekedett hűen tolmácsolni a német eredetit. Sigray e két részben nem Sonnenberg prédikációját kívánta kivonatolni magyar nyelven, hanem útmutatót szerkesztett a céllal, hogy megismertessen egy új áhítatot, s bemutassa annak történetét és lelki „hasznosságát”.

A Sonnenberg-féle kiadvány a prédikációt követően egész oldalas rézmetszettel²⁸ folytatódik, amelyen az imádkozó Alacoque Margit Mária térdel és nézi Jézus megsebzett lángoló szívét, mögötte az őt oktató Jézus alakjával. Ez az ábrázolás egyben bevezeti a nyomtatvány második, áhítatokat tartalmazó részét (157–179), melynek címe *Verschiedene auß diser Predig gezogene Andachten gegen dem Göttlichen Herten Jesu Christi*. Az itt közölt áhítatoknak Sigray csak egy részét fordította le, s kihagyta a Jézus Szíve-officium előtti verses imádságot (157–159), valamint a Jézus Szíve-litániát követő felajánlást és kérést (173–177).²⁹ A *Jó illatú rózsáskert* harmadik részében található Jézus Szíve-officium eredetije Sonnenberg munkájában a 159–169., a Jézus Szíve-litánia a hozzá tartozó imádsággal a 170–172., a Jézus Szíve-„koszorú” (rózsafüzér) leírása a 177–179. lapokon olvasható. Az összevetéshez mindhárom áhítatból választottam ki a fordítói módszert szemléltető részeket.

SONNENBERG, 1697, 159–169	SIGRAY, 1713, 37–46
Tag-Zeiten Von den Tugenden deß Göttlichen Hertzens Jesu. [...] Zu der Prim. O Gott gib, daß mein Hertz und Sinn, Zu Jesu Hertz vor Liebe brinn. v. O Gott merck auff mein Hülff. r. Herr eyle mir zu helfen. Ehr sey dem Vatter, und dem Sohn, und dem H. Geist. Als es war im Anfang, jetzt, und immerdar, und zu ewigen Zeiten, Amen.	Officium Az édes Jesus Szentséges Szívérül. [...] Primára. Oh én Istenem engedd, hogy szívem, és elmém a' Jesus szívéhez szeretettel égjén. Istenem figyelmezz segítségemre, Uram siess az én segítségemre. Dicsőség, etc.

28 A rézmetszetes táblát a 156. oldal után kötötték, jelzése jobbra lent „V. Biberger sc.” Ő valószínűleg azonos Johann Ulrich Biberger német-osztrák mesterrel, aki magyar megrendelésre is dolgozott, ő készítette például herceg Esterházy (I.) Pál *castrum doloris*áról a rézmetszetet.

29 A Jézus szíve-litániát követő önfelajánló és kérő áhítat szövegének egyes gondolatai megragadhatók a *Jó illatú rózsáskert* Jézus szíve-olvasójának leírását követő, *Az Jesus szívéhez üdvözet melyben a mi szívünk azon Szent szívnek meghódúltattyá magát* c. imádságban, vö. SIGRAY, 1713, 51–52. Valószínű, hogy forrása új, fordításnak már aligha nevezhető imádságok megszövegezésére is ösztönözte Sigrayt.

Lobgesang. Dir reinstes Hertz der Schnee nit gleicht An Reine dir die Lilge weicht, Unrein ist der Sonnen-Straal. Ein Jungfraw hat dich geboren, Gottes Sohn dich außerkohren Zu erwünschten Wohnungs-Saal. Der reinsten Seel ein Paradeyß, Der keuschheit bist der gröste Preyß, Den Englen thust gefallen. Wer in dir wohnt, dich liebt allein, Der wird allzeit unschuldig seyn, Wird in kein Sünd nit fallen. v. Jesu Hertz sey gebenedeyt. r. Jetzt und in alle Ewigkeit. Gebett. O himmlischer Vatter, sihe an das reineste Hertz Jesu deines geliebten Sohns, in wel- chem du das gröste Wolgefallen hast, und verleyhe gnädiglich allen, so dises reinste Hertz andächtig verehren, hier die vollkommniste Reinigkeit deß Leibs und der Seelen, und dort das ewige Leben. Durch eben disen reinsten Jesum Christum deinen Sohn, und unseren Herrn, Amen. [...] Zu der Complet. [...] Lobgesang. O Treustes Hertz mit That und Wund, Ein wahrer Freund ohn Falsch, ohn Fund Hast mir alls Guts erworben: Bständig liebt mich, und ohne Lohn, Hast nichts als Sorg und Müh davon, Bist so gar für mich gestorben. Bey mir bleibest in meim Elend, Auch mich behütst biß an mein End, Verlast mich nie in Gfahren: Sey dein hertz mein, sey mein Hertz dein, Laß beyde Hertz nur ein Hertz seyn, Thue ewig mich bewahren v. Jesu Hertz sey gebenedeyt. r. Jetzt und in alle Ewigkeit.	Hymnus. Fényes Kristály tükör a' Jesusnak szive, Szép Liliomoknak zöldellő mezeje, Itt bár hátra térjen Világosság ege, Semmi ehez képest a' világ szépsége. A' tisztaság tetszett néked Máriában, A' te szeplőtelen tiszta Szüz Anyádban Azért méltóvá lett; hogy lakoznál abban, Mint olly nagy Felséges tabernaculomban. A' tiszta lelkeknek te vagy ékessége, Sőt Paradicsomja, s'-egész fényessége, Te az Angyaloknak szép virágos kertye, Szüzek Sereginek balsamum edénnye. v. Aldott légyen a' Jesusnak szive, r. Most, és mind örökké. Imádság. Oh örök Atya Isten, tekíncsed a' te szerel- mes Fiadnak Jesusnak leg-tisztaságosb szívét, mellyben néked leg-nagyobb kedved vagyon, és engedd kegyelmessen mindeneknek, hogy a'kik ezt a' tisztaságos szívet ájtatossan tisztel- tik, tökélletes lelki, és testi tisztaságot; az után pedig örök életet, ugyan azon leg tisztaságosb Jesus Kristus Szent Fiad érdeme-által, Amen. [...] Completára. [...] Hymnus. A' Jesusnak szive leg-hivebb barátunk, Soha az embertül olyat nem várhatunk, Jesus harczolt értünk, és meg-szabadúltunk, Ellenség torkából már ki-szabadultunk. Valami szenvedést érdemlettünk volna, Mind azokat értünk vállaltad magadra, Szegénységre, csúfra, s'-minden gyalázatra, Adtad magad értünk a' kinos halálra. Kérlek én Istenem, hogy el-ne hadgy engem, Oh Isteni szent sziv maradj-meg én velem, A' mennyei útra légy nékem vezérem, Soha el-ne vállýék tőled az én szívem. v. Aldott légyen a' Jesusnak Szive, r. Most, és mind örökké.
--	--

Gebett. O himmlischer Vatter, sihe an das treweste Hertz Jesu deines geliebten Sohns, in welchem du das gröste Wolgefallen hast, und verleyhe gnädiglich allen, so dises treueste Hertz andächtig verehren, hier ein wahre beständige Trew unnd Freund- schafft gegen dir, dort aber das ewige Leben. Durch eben disen trewesten Freund Jesum deinen Sohn, und unseren Herrn, Amen. Aufopfferung. O Jesu Hertz dir zu Ehren, Dein Liebe in mir zu mehrnen, Hab ich dein Lob gesungen. Ich bitt gib mir deinen Seegen, Und zwar nur umb deinetwegen, So hab ich gnug gewonnen. O Jesu hertz du bleist mein Schatz, Und allzeit bleibst mein Wohnungs-Platz, So lang ich hie werd leben: Drumb gwiß hoff ich, du werdest mir, Wann also ich werd dienen dir, Die ewig Frewd dort geben.	Imádság. Oh Mindenható Atya Isten, szemlélyed Jesus- nak a' te szerelmes Fiadnak hivséges szívét, mellyben néked leg-nagyobb gyönyörűséged vagyon, és engegy kegyelmessen mindenek- nek, a' kik ezt a' hiv szivet áitatossan tisztelik, igaz álhatatos hivséget, s' barátságot te hoz- zád, és felebaráttokhoz, ez élet után az örök életet, ugyan hiv barátunk te szerelmes Fiad mi Urunk Jesus Kristus-által, Amen. Ajánlás. Oh Jesusnak szive, te tiszteletedre éneklém ezeket, és dicséretedre, te hozzád való szeretetemnek öregbítésére; vedd kedvessen munkámat, tekints hivségemre. Hymnus. Adgy reánk kérlek kegyes áldásodat, Bövségessen folyó drága malasztodat; Hogy meg-ismérhessem hozzád jó voltodat, És néked hivséggel áldozzam magamat. Oh Jesusnak szive, imé bé-mutatom Szivemet, lelkemet éppen neked adom, Örömem, s' keresztem fel-ajándékozom, Utolsó végemig te légy én Pásztorom.
--	--

A két szöveg némileg eltér egymástól, s nem találtam magyarázatot arra, vajon miért nem fordította le Sigray a Jézus Szíve-officium teljes címét, s miért hagyta ki a megjegyzést, mely szerint ez az officium Jézus szíve erényeiről szól.³⁰ Ugyanakkor az egyes napszakokhoz társított erények – szeretet, adakozás, tisztaság, alázat, szelídség, béketűrés, könyörületesség, hűség – az eredetinek megfelelő rendben követik egymást a fordításban. Az áhítatot Sigray alapvetően kötött szerkezetű szöveggként kezelte, nem hagyott el belőle részeket, viszont eltérően kezelte a verses és a prózai részeket. Erre

30 Lehetséges, hogy Sigray ismerte a Croiset-féle *La Dévotion au Sacré Coeur de Notre-Seigneur Jésus-Christ* latin vagy német szövegét, s ez motiválta.

ösztönözhetette egyrészt a két nyelv másféle „gondolkodása,” másrészt a verseket versben visszaadó igyekezet.

A prózai rész csaknem szó szerinti fordítás, melyben Sigray törekedett a német kifejezések pontos visszaadására. E szövegek – a napszakonként ismétlődő, kötött bevezető és az imádságok – belső szerkezete, gondolatmenete változatlan maradt. Az officium imádságai egy azonos alapszöveg-séma aktuális erényhez igazított változatai, s ugyan-ez a sajátosság érvényesül a fordításban is. A himnuszok (Lobgesang) esetében egészen más a helyzet: ezek egyikét sem fordította le Sigray az eredetivel pontosan egyezően. A négy szakaszos, strófaként háromsoros versek az átültetés során három négysoros strófából álló himnuszokká alakultak át. Így, bár a sorok száma (12) változatlan maradt, a költemények belső dinamikája megváltozott. A német vers alapvető kifejezései és mondanivalója az adaptációban sértetlen maradt, ugyanakkor nyelviileg átalakult a szöveg. Egyes kifejezéseket a fordító határozott költői vénával, ihletetten és élvezetes módon, szemléletes metaforákkal gazdagítva ültetett át, így lett például a „reinstes Hertz der Schnee” kifejezésből „fényes kristály tükör”. Az officiumot záró felajánlást (Aufopfferung), mely Sonnenbergnél négy szakaszos vers, strófaként három sorral, Sigray két részben fordította le. Az első rész ritmikus prózaként jelenik meg, végén a fordító fohászával („vedd kedvesen munkámat”). A második rész egy „hymnus”, a korábbi megoldásokkal egyező módon két versszakos, strófaként négy, tizenkét szótagú, kereszttrimes ütemhangsúlyos sorral.

SONNENBERG, 1697, 170–172	SIGRAY, 1713, 47–49
Litaney. Herr erbarm dich unser. Christe erbarm dich unser. Herr erbarm dich unser. Christe höre uns. Christe erhöre uns.	Litania. A' Jesus szívéről. Uram irgalmaz nekünk, Kristus kegyelmezz nekünk. Uram irgalmaz nekünk, Kristus halgass-meg minket.
Gott Vatter von Himmlen/Erbarm dich unser Gott Sohn Erlöser der Welt/ -" Gott H. Geist / -" H. Dreyfaltigkeit in einiger Gott / -" Hertz Jesu in dem H. Sacrament deß Altars/-" Hertz Jesu gröste Frewd Gott deß Vatters/ -"	Menybéli Atya Isten, Irgalmaz minékünk Mégváltó Fiú Isten, -" Vigasztaló Szent Lélek Isten, -" Szent Háromság egy Isten, -" Jesusnak szíve az Oltári Szentségben, -" Jesusnak szíve, leg-nagyob öröme az Atya Istennek, -"
Hertz Jesu Ruhebethlein Gott deß Sohns/ -" Hertz Jesu Orgel Gott deß H. Geistes/ -" Hertz Jesu Ehren-Saal der heiligen Dreyfaltigkeit / -" Hertz Jesu Thron der vollkommnen Seel/ -" Hertz Jesu wahre Frucht der Jungfrauen Mariae/ -" Hertz Jesu bester Theil deß besten Leibs/ -"	Jesus szíve a' Sz. Lélek Istennek orgonája, -" Jesus szíve a' Szent Háromságnak tiszteletes Palotája, -" Jesus szíve a' leg-tökéltessebb léleknek thronussa, -" Jesus szíve a' Szüz Máriának igaz gyümölcse, -" Jesus szíve leg-jobb része, a' leg-jobb testnek, -"

Hertz Jesu beständiger Sitz der Göttlichen Liebe/ -"-	Jesus szíve áthatatos ülése az Isteni szeretetnek, -"-
Hertz Jesu reichste Schatz-Kammer aller Gaaben Gottes/ -"-	Jesus szíve az Isteni adományoknak legnagyobb tárháza, -"-
Hertz Jesu Lieb-Magnet aller Herten/ -"- [...]	Jesus szíve minden szíveknek szeretet magnesse, -"- [...]
Hertz Jesu Buch der Außerwöhlten/ -"-	Jesus szíve a' választottak könyve, -"-
Hertz Jesu Arch deß Bunds den Zweyfelhaftigen/ -"-	Jesus szíve az el-ájulóknak balsamuma, -"-
Hertz Jesu Schutz-Vöstung den Angefochtenen/ -"-	Jesus szíve a' kétségeseknek frigy bákája, -"-
Hertz Jesu Freuden-Sonn den Traurigen/ -"-	Jesus szíve óltalmazó segítsége a' kisírtetben lévőeknek, -"-
Hertz Jesu Himmel-Brodt den Hungerigen/ -"-	Jesus szíve a' szomorúaknak örömdetes vör-fénye, -"-
Hertz Jesu Gnaden-Brunn den Durstigen/ -"-	Jesus szíve mennyei kenyere az éhezőknek, -"-
Hertz Jesu Balsamb der Ohnmächtigen/ -"-	Jesus szíve a' szomjúhozóknak kútya, -"-
Hertz Jesu Versöhn-Opffer den Sünderen/ -"-	Jesus szíve a' bűnösöknek engesztelő Áldozattya, -"-
Hertz Jesu Lebens-Baum der Sterbenden/ -"-	Jesus szíve a' halandóknak fája, -"-
Hertz Jesu Paradeß aller Heiligen/ -"-	
O du Hertz deß Lambs Gottes / welches hinweg nimbt die Sünd der Welt / verschon unser.	Oh Isten Bárányának szíve, ki el-vészed e' világ vétkét, halgass-meg minket.
O du Hertz deß Lambs Gottes / welches hinweg nimbt die Sünd der Welt / erhöere uns.	Oh Isten Bárányának szíve, ki el-vészed e' világ vétkét, Irgalmazz minékünk.
O du Hertz deß Lambs Gottes / welches hinweg nimbt die Sünd der Welt / erbarm dich unser.	
v. Jesu Hertz sey gebenedeyt.	v. Áldassék a' Jesusnak szíve,
r. Jetzt und in alle Ewigkeit.	r. Most, és mind örökké.
Gebett.	Imádság.
O Liebreichster Jesu, der du unsere Herten durch Liebe gäntzlich an dich zuziehen, dein heiligstes Hertz in dem Sacrament deß Altars zur Speiß	Oh Szerelmes Jesusom, a' ki a' mi szíveinket a' szeretet-által tellyességgel magadhoz vonszod, és a' te szent szívedet az Oltári szent-ségben nekünk eledelül
und zum Trost uns hast wollen darreichen,	akarod nyújtani vigasztalásunkra,
erhöere der dich Anruffenden bitt, und verleyhe gnädiglich, daß alle, welche die Entehrungen und die Undanckbarkeit der Menschen gegen disem Göttlichen Herten, verfluchen und beweinen, auch umb selbe zu ersetzen, ihme möglichste Ehre zu beweisen sich befeissen,	halgasd-meg a' te hozzád kiáltóknak kéréseket, és engedd kegyelmessen mindeneknek, a' kik sirattyák, és kárhoztattyák, a' mik tisztetlenséget, s' háládatlanságot tésznek az Isteni szívnek, hogy ugyan azon tisztetlenségnek helyére hozásáért, tehetségek szerint

eben mit selbigen heiligen Hertzens Liebe entzündet werden, unnd deine Güte gegen ihme ewig loben mögen, Amen.	erölködgyenek ezen szívnek tiszteletet s' böcsületet mutatni, ugyan azon szent szívnek szerelmével felgyuladgyanak, és hozzájuk-való kegyességet örökké dicsérhessék, és áldhassák, Amen.
--	---

Az officiumot követő Jézus Szíve-litánia Sonnenberg szövegének teljes fordítása. Sigray jól érzékelhetően kizárólag akkor hagyott ki egy-egy sort a fordításból, ha azt ismétlésként értékelte (például a „Christe höre uns” után a „Christe erhöre uns” sort), vagy nem találta meg a megfelelő magyar kifejezést (például „Hertz Jesu Ruhebethlein Gott deß Sohns”). Az utóbbi nehézségre utal egy-egy kevésbé sikerült megoldás is, például „Jesus szíve álhatatos ülése az Isteni szeretetnek” („Hertz Jesu beständiger Sitz der Göttlichen Liebe”) vagy „Jesus szíve a' halandóknak fája” („Hertz Jesu Lebens-Baum der Sterbenden”). Ezekben az esetekben némileg sérül az eredeti szöveg tartalma. Egy esetben azt is megfigyelhetjük, hogy Sigray megváltoztatta az egyik sor helyét a szövegben.³¹ Ugyanakkor esetenként itt is a némettel egyenlő, vagy annál magasabb stílusértékű, nyelvileg műves sorokat alkotott, mint például a „Jesus szíve a' szomorúaknak öröndetes verő-fénye” („Hertz Jesu Freuden-Sonn den Traurigen”). Az ilyen és az ehhez hasonló megoldások – az elkötelezettségen túl – jelzik Sigray nyelvének gazdagságát, fordítói invencióját.

SONNENBERG, 1697, 177–179	SIGRAY, 1713, 50–51
Rosenkränztlein. An statt deß Glaubens kan dises der H. Gertrud gewöhnliches Gebett gesprochen werden. Ich grüsse dich, O heiligstes Hertz Jesu, lebendige und leben-bringende Quell deß ewigen Lebens, unerschöpflicher Schatz der Gottheit: brinnender Ofen der Göttlichen Liebe, du bist das Orth meiner Ruh unnd meiner Zuflucht. O mein lieb-werther Heyland, entzünde mein Hertz mit jener fewrigen Liebe, mit welcher das deine ist entzündet: giesse in das meine, jene grosse Gaaben, deren das deine ein Ursprung ist, unnd vereinige also starck mein Hertz mit deinem Hertzen, daß dein Will mein Will sey, unnd daß der meine ewiglich gleichförmig sey dem deinem,	Az édes Jesus szívéről-való koszorúnak módgya, melly harmincz három szembül áll olvasón mondatik. Az Hiszek egy Isten helyet mondgyák Szent Gertrudisnak ezen Imádságát. Üdvözlek tégedet oh Szentséges Jesusnak szíve, életet hozó forrása az örök életnek, ki-merithetetlen kincse az Istenségnek, égő kemenczéje az Isteni szeretetnek, te vagy nyúgodalma annak, és óltalmának helye: Oh te szeretetre méltó Üdvöztöm, gyulazd-fel szívemet ama tüzes szeretettel, mellyel a' te szíved fel-gyuladot; öntsed abban amaz adományokat, mellyeknek a' te szíved kezdete, és edgyesicsd szívemet a' te szíveddel, hogy a' te akaratom légyen az én akaratom, és hogy az enyim örökké hasonlatos légyen a' tiédhez,

31 „Hertz Jesu Balsamb der Ohnmächtigen” – „Jesus szíve az el-ájulóknak balsamuma”

weilen ich begehre, daß forthin dein heiliger Will die Richtschnur sey aller meiner Begürden und Wercken, Amen. Zu den grossen Ringelen kanst du das Vatter unser als Christo liebes Gebett sprechen, oder das folgende. Die Seel Christi heilige mich, Der Leib Christi speise mich, Das Blut Christi träncke mich Das Wasser der Seiten Christi wasche mich, Das Hertz Christi liebe mich Das Leyden Christi stärke mich, O gütiger Jesu erhöre mich, In deine Wunden verberge mich, Von dir lasse nimmer scheiden mich, Vom bösen Feind beschirme mich, In der Stund meines Todts ruffe mich, Daß ich mit deinen Heiligen lobe dich, In alle Ewigkeit, Amen. Bey den 33. kleinen Ringelen, kanst du sprechen. Sey gegrüst, O Göttliches Hertz Jesu, voll der Gnaden, Gott der Sohn ist mit dir vereinigt; du bist gebenedeyt vor allen Hertzen, und gebenedeyt ist die in dir brinnende Liebe Jesu Christi. Heilige Maria Mutter dises Göttlichen Hertzens, bitt für uns arme Sünder, daß wir in ihm durch Liebe leben, und in Liebe sterben mögen, Amen.	mivel hogy azt kívánom, hogy ennek-utánna a' te szent akaratom légyen igazgató sinóra az én minden kívánságomnak és cselekedetemnek. Amen. A' nagy szemeken a' Mi-Atyánkat mondhatod, avagy ezt; Kristusnak Lelke szentelly-meg engem, Sz. Ignác Imádsága. oda fel fol. 35. [Kristusnak Teste gyógyíts-meg engem, Kristusnak szent Vére tisztíts meg engem Kristusnak oldalából származot Víz moss-meg engem, Kristusnak szenvedése, és halála, erőssíts-meg engem. Oh irgalmas Jesus Kristus! halgass meg engem: rejts-el a' te szent sebeidbe, hogy töled soha el ne vállyak; hanem a' te Szenteiddel téged dicsérjelek örökkön örökké. Amen.] Az apró Szemeken mondd ezen üdvözlét. Üdvöz légy, oh Jesusnak Isteni szíve, tellyes malasztal, a' Fiú Isten veled edgyesítve vagy, áldott vagy minden szívektől, és áldott a' te benned égő szeretet tüze, szentséges Szüz Mária; az Isteni szívnek Anyja, könyörögj érettünk bűnösökért, hogy mi ő benne: az az szeretet által éllyünk, és a' szeretetben hallyunk-is-meg, Amen.
---	--

A Jézus Szíve-„koszorú” (rózsafüzér) esetében Sigray némileg átszerkesztette a szöveget. Tekintetbe vette a használat során szükséges információkat, s ezért az imádkozás módjára vonatkozó utasításokat közölte elsőként, majd ezeket követik a csaknem tükörfordítású imádságszövegek. Az utóbbiak közül a kötött szöveggként kezelt „apró szemek”-re mondandó *Ave Maria* parafrázist magyarította a legpontosabban.

A gyűjteményre vonatkozó és a további vizsgálat irányát meghatározó eddigi megfigyeléseim a következők: 1) Értelmezhetővé vált a címlapon olvasható „mindenestül Németbül forditattak” megjegyzés. Azaz Sigray az eddigi vizsgálat szerint nem csupán egy, hanem legalább két vagy több német nyelvű forrásból dolgozhatott. 2) Egyelőre lemondtam arról, hogy a 17. századi német nyelvű *Rosengartenek* szövegét vizsgáljam. Ugyanakkor továbbra is fenntartom a lehetőséget, hogy Sigray esetleg

ilyen kiadás(ok)ból is dolgozott, erre azonban jelenleg egyedül a címadás utal. 3) Mivel Sonnenberg munkája nem csupán imádságokat tartalmaz, az imádságoskönyveknél szélesebb körben, a 17. századi német nyelvű áhítati irodalom más kiadványtípusaiban is kerestem a forrásokat. 4) A további források meghatározása érdekében két kiadványtípust választottam ki: a) olyan rövidebb terjedelmű nyomtatványokat, melyek tematikus szövegeket vagy egy-egy, a *Jó illatú rózsáskert*ben is megtalálható szentekhez intézett hosszabb áhítatokat tartalmaznak; b) a 17. század második felének legkedveltebb német imádságoskönyveit, a kor „sztár”-szerzőinek nagy példányszámban, több kiadásban megjelent munkáit. 5) Sigray fordítói megoldásai alapján feltételeztem, hogy olyan adaptációk is bekerültek kötetébe, melyekhez a források csupán kiindulópontot jelentettek. Azaz, Sigray „alkothatott” teljesen átformált, saját ízléséhez igazított szövegeket is, melyek forrását – az eredetitől való jelentős eltávolodás miatt – ma már aligha lehet pontosan meghatározni. 6) Az első olyan, 1742 előtt, tehát még Sigray életében megjelent kiadás, melyben a tartalom jelentősen kibővült a korábbi kiadásokhoz képest, 1734-ben jelent meg Pozsonyban. Ezt a kiadást és az ezt követő kiadásokat kirekesztettem a további vizsgálatból, mivel lehetséges, hogy egyrészt a bővítések már nem Sigraytól, hanem a nyomda kapcsolattartójától, szövegismeretéből származnak. Másrészt figyelembe vettem, hogy az 1734-es kiadás címlapján már nem szerepel a „fordítottak Magyar nyelvre Szent Klára Szerzetében lévő, egy Szerzetes Szüz által” megjegyzés.

Tagzeiten Litaneyen und Gebetter von [...] Der [...] Seraphischen Jungfrauen Teresa

A következő lépésben igyekeztem azonosítani a *Jó illatú rózsáskert* utolsó szöveg-egysége, az Avilai Szent Teréz-officium, -litánia és -imádság forrását. Több német nyelvű nyomtatvány³² átvizsgálása után e szöveg-együttes forrását egy 1660 körül Bécsben, Matthaeus Cosmerovius nyomdájában megjelent munkában találtam meg. A *Tagzeiten Litaneyen und Gebetter von dem hochseeligsten Vatter Joseph, Der Glorwürdigsten Mutter Anna, und Seraphischen Jungfrauen Teresa* című, viszonylag rövid terjedelmű (az általam használt példány 68 oldalas, a vége csonka), szerző nélküli nyomtatvány harmadik részében (37–68) találhatók azok a szövegek, amelyek Sigray gyűjteményében magyarul megjelentek.³³ Az összevetéshez a következő részeket választottam ki:

32 Így például: *Zehen-Tägige Andacht die heilige Seraphische Mutter Theresia von Jesu, Stiffterin der Barfüßigen Carmeliter- und Carmeliterin zu verehren [...] Mit angehängter Letaney und Tagzeiten von der heiligen Mutter und Jungfrawen Theresiae*, München, Straub, 1683. VD17 824:719858B

33 A kötet Szent Anna- és Szent József-áhitatai nem vethetők össze a *Jó illatú rózsáskert* e szentekhez címzett imádságaival.

<i>Tagzeiten, [1660 körül], 37–57</i>	SIGRAY, 1713, 203–216
Die Sieben Tagzeiten der Heiligen Seraphischen Jungfrau und Mutter Teresae. Zu der Metten. Gütige Jungfrau /weil mein bitt/ Teresa, dir erschallen / laß dir und deem Gespons hiemit Genädig wolgefallen. [...] Lobgesang. Teresa, sey gegrüst Dein Lust die Welt verdriest: Nach Gott dein Hertz verlangt Allzeit an ihme hangt. Kaum sieben Jährlig alt Zu Gott willst also baldt; Dein Leben schlägst in d' schantz Auß Lieb deß Marterkrantz. Der Todt dein wunsch veracht Drum spanest mehr dein macht: Verlobet anderwerts Iesu dein Seel und Hertz. Zur Himmels Königin Alß Carmels Obristin Lauffest mit freud und eyl Am Berg zu suchen 's heyl. O! wie wirst dort geschwindt Ein frombs Mariae Kindt: Und weil du spahrst kein mühe Waß Trost erfahrest hie! Gott's Lieb die du geliebt Mit Seel und Hertz geübt: Von diser hitz und Lieb Uns einen theil auch gieb. Damit Iesus dein Schatz Nach rechtem Lieb-gesatz Auffsperr und mir verehr Fein g'schwindt waß ich begehrt. Vatter und Sohn sey preiß Dem Geist zu gleicher weiß: Welcher alß beyder Lieb Sein Gnad an uns verüb. Amen. Antiph. Wie schön bist du / meine Freundin! Wie schön bist du! / Deine Augen seind alß der tauben / ohne das [al]ß innerlich verborgen ist. Zur Prim. [...] Zur Terz. [...] Zur Sext. [...] Zur Non. [...] Zur Vesper. [...]	Seraphinusi Szüz Szent Therésia Anyánk Officiumja. A' Matutinumra Invitatorium. Kegyes Szüz Szent Theresia légy én erősségem, és midön esedezem, légy hiv segítségem, vegyed tőlem szolgálódtúl ezt jó akarattal, Jegyeseddel egygyütt a' Kristus Jesussal. [...] Hymnus. Üdvöz-légy oh áldott Szüz Szent Theresia, A'kinek e' Világ olly únalmas vala, Hogy nem-is lehetet abban nyúgodalma, Egyedül Isten vólt szíved kívánsága. Hét esztendő kort-is alig értél vala, S' immár-is Istenhez siettél nagy futva, Sziveddel s' elméddel lakoztál csak nála, A' Mátyróságot kívántad ohajtva. De a' kívánt halál tőled el-távozott, Kiért kegyes szíved igen szomorkodott, S' annyival-is inkább kerestél más módot, Mint tehes Jesusnak kedves áldozatot. Azért az Egeknek nagy Királynéjához, Ugy mint a' Kármélus leg-főbb Aszszonyához, Siattél, s' vig kedvel folyamodtál ahoz, Tudván, hogy lelkednek e' nyúgodalmat-hoz. Ezen hegyen azért az Isten Annjának, Hív s' kedves leánya lettél Máriának, Szivedet, lelkedet áldoztad Jesusnak Nem félvén úttjátúl sok fáradságoknak. A' mit Isten szeret, te-is azt szeretted, Mind szívvél lélekkel azokat mivelted, Szeretet lángjától, mert buzgó vólt szíved, Lelki vigasztalást ezzel siettetted. Ezen szeretetnek kérünk hivségébül, Tégy részt minékünk-is annak bövségébül, Hogy Jesus Jegyesed nagy kegyességébül, Nyissa-fel tárházát, adgyon kincseibül. Dicsőség, s' dicséret légyen az Atyának, S' véle egyetemben az ő Szent Fiának, Dicső Szent Léleknek, mi Vigasztalónknak, Ki szívéünkben óltya árját malasztoknak. Antifóna. Melly szép vagy kedvesem, melly szép vagy, a' te szemeid mint a' galambnak, azokon fellyül mellyek el-rejtve vannak. Primára. [...] Tertiára. [...] Sextára. [...] Nonára. [...]

Zur Complet. Gütige Jungfrau /weil mein bitt/ Teresa, dir erschallen / laß dir und dein Gespons hiemit Genädig wolgefallen. v. Bekehre uns, O Gott, Unser Heyland. r. Und wende deinen Zorn von uns. v. O Gott mercke auff mein Hülff. r. Herr eyle mir zu helfen. Ehr sey dem Vatter und dem Sohn und dem H. Geist. Als es war im anfang /und jetzt/ und allweg/ und zu ewigen zeiten/ Amen. Lobgesang. Wie dein Iesus in todt, umb dich Auß Lieb Teresa gabe sich So auch dein hertz mehr auß der Lieb Alß auß eim fieber todts verblieb. O wunderthat der Heiligkeit! In reiner Taub gestalt bedeut Teresa Geist gen Himmel flucht; Und hier schwißt Balsam todts Leicht. Verleihe daß wir fliegen nach O Mutter gib daß unsre sach In Todt und Leben deiner gleich. Dich letzte stund zum Beystand zeig. Göttlicher preiß dem Vatter sey Auch seinem Sohn und Geist darbey; Daß er Teresae so viel Gnad Und Himmelsglory geben hat. Amen. Antiph. Siehe, mein Geliebter redet mir zu, stehe auff, und eyle, meine Freundin, meine taub, meine schöne, und komme. v. Wer wird mir federn als der tauben geben? r. So will ich fliehen und ruhen. Gebett. O Gott, der du siehest, daß mir auß unserer schwachheit abnehmen, stärke uns wider-umb barmhertziglich in deiner Lieb, durch die exempel deiner heiligen Jungfrauen Teresae: auff daß wir uns deroselben gesellschaft im Himmel erfreuen, welche wir auff Erden verehren. Durch unsern Herrn Iesum christum deinen Sohn, welcher mit dir lebet und regieret, in einigkeit deß H. Geistes Gott in alle ewigkeit, Amen.	Vecsernyére. [...] Completoriumra. Kegyess Szűz Szent Theresia, légy én erősségem, és a' midön esedezem, légy hiv segítségem. Fordits jóra minket mi Üdvözítőnk, És forditsd-el rólunk a' te haragodat, Istenem figyelmezz én segítségemre, Uram siess az én segítségemre, Dicsőség Atyának, és Fiúnak, etc. Hymnus. Nagy hideg lelésben esék Theresia, A' Jesus szerelme ő szívét gyulasztja, Inkább is szeretet miatt lett halála, Hogy-sem azt okozta volna nyavalyája. Utolsó óráját sokszor óhajtotta, Jesushoz menését buzgó szívvel várta, Világi életét mert igen meg-únta, Azért nagy örömmel Szent Lelkét kiadta. Ő ártatlan lelke, hogy ki ment testéből, Szép Galamb képében láczott némellyektől, Szentsége jelére jó illat testéből, Származott, s' áldatott minden emberektől. Oh szerelmes Anyánk, adgyad, téged kérünk, Hogy szent életedet mi-is követhessük, Életben, halálban szerencsések légyünk, És veled örökké Meny-országban éllyünk. Antifóna. Imé az én kedvesem szóll énné-kem, kelly-fel sietséggel és Jegyesem, én Galambom, és jöjj-el. v. Ki ád nekem szárnyat, mint a' Galambnak, r. Hogy el-repüllyek, és meg-nyúgodgyam. Imádság. Úr isten, a' ki látod a' mi fogyatkozott erőtlenségünket, erősíts minket irgalmassan a' te szeretettedben, Szent Theresia Szűz példája által, hogy a' kit itt e' földön tisztelünk, annak társaságában örvendezhessünk menyégben, a' mi Urunk Jesus Kristus által, Amen.
--	--

v. Last uns den Herren loben. r. Gott sey danck. v. Erbittet den Herrn, O H. Teresa. r. Auff daß seine Kirch in anzahl und verdienst zunemme. Anbefehlung. Grosse Teresa, kleines Lob Nimb an, daß ich verehere: Umb dises betten bitte drob, Daß Gott für uns dich höre.	Bé-fejezés. Áldott Theresia szeretet Rósája, Tessék néked, kérlek, szívem buzgósága. Mellyel tiszteltelek téged ez órában. El-ne felejts élted végső órájában. Nyerd-meg az Istentől a' mit tőle kértem, S' a' mellyért szívessen néked esedeztem, S' mivel éltemben nagy hozzád szeretetem, Engedd veled menyben az Istent dicsérnem, Amen.
--	---

Az officium imaóráinak középpontjában Avilai Szent Teréz életének jellegzetességei állnak, a szöveget ezek szervezik. Sigray – a Jézus Szíve-officiumhoz hasonlóan – nem fordította le a teljes címet, viszont itt is arra törekedett, hogy a prózát prózában, a verset versben adja vissza. Az officium kötött szerkezetét tiszteletben tartotta, ugyanakkor napszakonként elhagyott egy-egy, az imádság után következő válaszos szövegrészt. Ennek oka abban kereshető, hogy e szövegek igyekeztek újra összefoglalni az adott áhítat mondanivalóját, s Sigray ezt valószínűleg ismétlésként értelmezte. A prózai részek fordítása itt sem okozott gondot, az eredetit pontosan követő, mindenekelőtt az értelem visszaadására törekvő szövegek készültek.

A himnuszok fordításakor – eltérően a Jézus Szíve-officiumtól – a terjedelem változatlan maradt, a négysoros, rímes versszakokat Sigray ugyancsak négysoros, páros- vagy keresztrímű strófákban (ütemhangsúlyos tizenkettesekben) ültette át. A versfordítások itt némileg sikerültebbek, mint a Jézus Szíve-officiumban, közelebb állnak az eredetihez, a nyelvi megoldások kevésbé keresettek. Ugyanakkor a versfordítással kapcsolatos nehézségekre hívja fel a figyelmet például az utolsó vers, amelyet Sigray egyszerűen *Bé-fejezés* címen fordított le,³⁴ az eredeti négy sort amplifikálva nyolc sorban. Úgy tűnik fel, a legegyszerűbb feladatot az *Énekek Éneke* alapján szerkesztett antifónák magyarázása jelentette, ami egyben tükrözi a fordító alapos *Biblia*-ismeretét.

Avilai Szent Teréz litániáját Sigray a meghatározó szerkezeti elemeket megtartva, de az egyes könyörgések helyét megváltoztatva adaptálta.³⁵ A sorok jelentős része a szent életének eseményein (például: „Du Verwundete vom Engel” – „Ki a' Serafim Angyaltól meg-sebesítettél”) és tevékenységén (például: „Du Schreibfeder deß H. Geistes” – „Szent Léleknek író pennája”) alapul. Esetenként a fordító egész sorokat elhagyott, s ezek helyére a *Lorettói litániából* ismert Szűz Mária-epitetonokat (például: „Hajnali

34 Az „Anbefehlung” magyarul ajánlás, utasítás.

35 *Litaney von der H. Jungfrau Teresa, Tagzeiten*, [1660 körül], 57–64; Szűz Szent Theresiához Litania = SIGRAY, 1713, 216–219.

Csillag”), illetve módosított Mária-szimbólumokat (például: „Tövissek között nőt Liliom”) illesztett.

<i>Tagzeiten, [1660 körül], 66–68</i>	SIGRAY, 1713, 219–220
Ein andächtiges Gebett zu der H. Jungfrauen und Mutter Teresa. Gegrüßet seyst du Teresa, ein zier deß Himmels, ein wolruechende blum deß bergs Carmel, welchen mit dem glantz deiner Tugenden erfüllet, und mit der Lehr und exempel deines allerheiligsten Lebens reneweret hast. Gegrüßet seyst du außerwöhlte Braut deß höchsten Königs, welchem du auff ein gantz besondere weiß noch in disem Leben vermaehlet worden. O wie sanfftiglich ruhest du under dem schatten deines Geliebtesten, erfüllet mit immerwehrender freud. Ich erfreue mich aller gaben und gnaden, do dir Gott der Allmächtig in disem Leben mitgetheilet: ich erfreue mich aller Glori und Herrligkeit, die du jetzt besiëst. [...] O du mein sonderbare Fürsprecherin, stehe mir treulich bey in meinem letzten end: Opffe Gott für mein unreines, dein reinestes und mit allen tugenden geziertes Hertz: erfrewe mich alßdam mit deiner süssen gegenwart, und erlange mir ein vernünfftigen, seeligen und gantz wolgefälligen Todt, zu seiner grössen Ehr und Glory, Amen.	Szent Theresia Szűzhöz szép imádság. Üdvöz-légý Szent Theresia, Egek ékessége, Carmellus hegyének jó illatú Rosája, kit a' te jóságos cselekedetidnek illattyával bé-töltöttél, és tanításodnak, szent életednek példájával meg-újítottál: üdvöz-légý a' Mennyei Királynak el-választott Jegyesse, kinek még ez életben-is kivált-képpen való móddal el-jegyeztettél: oh melly édesdeden nyúgodtál szeretödnek szárnyai alatt, bé-telvén örömmel. Örvendezek szívessen mind azokon, a' malasztokon, s' adományokon, melyeket a' hatalmas Isten néked ez életben adott; örvendezek azon a' dicsőségen, és tiszteleten, mellyben te mostan helyhezttetve vagy; [...] Oh te én szerelmes Szó-szóllom, légý híven mellettem az én utolsó végemen, az én tisztátalan szívem helyett, mutasd-bé a' Felségesnek a' te tiszta, és jóságos erkölcsökökkel ékes szívedet; örvendeztess akkor engem a' te kegyes jelen léteddel, és nyerj nékem Istentül bóldog, és Istennek tetsző halált, az ő nagyobb dicsőségére, és dicséretére, Amen.

A *Jó illatú rózsáskert* utolsó szövege a Szent Teréz-litánia után olvasható *Sz. Theresia Szűzhöz szép imádság*. A fordításokban Sigray szöveghűsége törekedett, egy-egy kifejezést azonban itt is az eredeti jelentéstől némileg eltérően adott vissza. Például a „mit dem glantz deiner Tugenden erfüllet”-ből adaptálta a „jóságos cselekedetidnek illattyával bé-töltöttél” szövegrészt, illetve az „O wie sanfftiglich ruhest du under dem schatten deines Geliebtesten”-ből lett az „oh melly édesdeden nyúgodtál szeretödnek szárnyai alatt”. Ezek a megoldások jelzik Sigray tudatos törekvését az eredeti szöveg szabad kezelésére, a „magyarosabbnak” ítélt nyelvi megoldások előnyben részesítésére.

Himmlische Triumph Porten [...]

A 17. század második felének kedvelt német imádságoskönyvei és a kor népszerű szerzőinek nagy példányszámban, több kiadásban megjelent munkái közül Sigray forrásként használta a Prágában 1695-ben („Collegium Carolinum bey m. G. Labaun”) megjelent *Himmlische Triumph Porten* című kiadványt.³⁶ A nyomtatványból összesen tizennégy szöveg³⁷ fordítása található meg a *Jó illatú rózsáskert*ben. Ezek a következők:

<i>Himmlische Triumph Porten</i> , 1695	SIGRAY, 1713
Ein Befehlung zu der Mutter Gottes 29	I. rész
Zu den H. Schutz-Engel 29–30	Az Isten Annyához Reggeli Ajánlás 4–5
Ein kräftiges Gebett 114	Az örző Angyalhoz 5
Wann man die Scheidung Christi leuthet 121	II. rész
Folgen die 7. Schlösser 132–133	Az Úr Szent Testének, és Vérének Lelki mosogatása 35
Loretanische Litaney 130–131	III. rész
„Unter deinen Schutz ...” 131	Igen nagy erejű, és Isten előtt kedves Imádság, melyet, a’ déli 12. órára órára-való csendítéskor kell mondani, sőt az Égi háború ellen-is igen hasznos 63
Zum Heiligen Joannes Baptista 343–344	IV. rész
Zum H. Joannes dem Apostl und Evangelist 564–565	Hét lakatú Imádság 79–81
Gebett 154	V. rész
Zu den H. Vatter Francisco 451–452	Bóldog Aszszonyhoz-való Laurétomi Litania 104–106
Zum Heiligen Rochus 418	„Oltalmad alá-futunk ...” 106
Zu der H. Jungfrauen Barbara 529	VI. rész
Ein Gebett zu seinen HH. Patronen 110–111	Keresztelő Szent Jánoshoz Imádság 144–145
	Szent János Evangelistához Imádság 147–148
	Szent Sebestyén Mátyrhoz 148–149
	Seraficus Szent Ferenchez Imádság 155–156
	Szent Rochus Confessorhoz Imádság 168–169
	Szüz Sz. Borbálához-való Imádság 180
	A’ Sz. Pátronusokhoz-való Imádság 181–182

A forrásként használt kiadványból származó szövegek lapszám-adatait összevetettem a *Jó illatú rózsáskert* szerkezetével és a megfelelő szövegek oldalszámaival, mivel kíváncsi

36 Ez a cím a nyomtatvány rézbe metszett díszcímlapján szerepel. Az ezt követő szedett címlapon a következő cím olvasható: *Christlicher Herten-Trost*, VD17 23:687380V. A mű kedveltségére utal, hogy a használt kiadás megjelenése (1695) előtt négy évvel szintén kiadták Prágában a „Prag, in der Carl-Ferdinandeischen Buchdruckerey in Collegio der Soc: Jesu bey St. Clemens durch Johann Gaspar Muxel Factorn im Jahr 1691” impresszummal.

37 Beleértve a rögzült szövegű imádságokat is.

voltam arra, hogy a fordító miként illesztette be az imádságokat kötetébe. Az összevetés tanúsága szerint a két korábban bemutatott officium–litánia–imádság összefüggő egységként történt átemelésétől eltérően itt egy-egy szöveg volt az alapegység, amelyek a magyar nyelvű imádságoskönyv különféle részeiben, az eredetitől eltérő sorrendben kaptak helyet. Kivételt csupán két-két, az imádságoskönyv elejére (I. rész) helyezett szöveg³⁸ és az V. részben a *Lorettói litánia* alkot az „Oltalmad alá-futunk ...” kezdetű imádsággal;³⁹ ezek a forrásban éppúgy közvetlenül egymás után találhatók, mint Sigraynál.

A *Himmlische Triumph Porten*ből származó fordítások bemutatására egyetlen példát választottam, mivel e szövegek jobbára prózában íródtak.

<i>Himmlische Triumph Porten</i> , 1695, 343–344	SIGRAY, 1713, 144–145
Zum Heiligen Joannes Baptista O Du außewöhlter Diener und Freund Gottes, der du durch die Propheten verlangt, und durch die Engel Gottes verkündet, auch in Mutter-Leib geheiligt bist worden. Du hast Christum verkünd, ihn getauft im Jordan, du hast ihn mit deinen Fingern gezeiget, und gesagt: daß ist das Lamb Gottes, du bist der, von welchen Christus selbst sagt: Es ist kein Heilgerer Mann von Weibern nie gebohren worden. O du Prophet, und mehr dann ein Prophet, ja nicht allein Elias, sondern auch ein Engel Gottes, welcher du den Weeg dem Herrn mit tauffen, lehren, und Exempln bereithet hast, ein brinnende und leuchtende Lucern, ein Marckstein zwischen dem alten und neuen Testament, ein Spiegl aller Bußfertigen, der du nach deinem Heiligsten Leben auch die Cron der Seeligen Martyrer, Propheten, Aposteln, Evangelisten, Lehrer und Jungfrauen erlanget hast, und jetztund triumphirst in ewiger Glory. Ich bitt dich demütiglich, durchdiese und alle andere Gnaden und Gaben Gottes, du wöllest mit deiner Fürbitt von Christo mir Hülff erlangen, damit ich Gott je länger je mehr gefallen, deinen H. Exempl nachkomme, und die verheissene Seeligkeit erreichen mög, Amen.	Keresztelő Szent Jánoshoz Imádság Oh Istennek el-választott szolgája, söt atyafia, keresztelő Szent János: te vagy, a' kit kívántak a' Próféták, és az Anyád méhében meg-szenteltetél, és Kristust hirdetted, Jordán vizében meg-keresztelted, és újjal mutattad mondván: Imé az Isten Báránnya; te rólad mondotta a' Kristus, hogy az aszszonyi állatok szülőttei között nem támadott nagyobb Keresztelő Szent Jánosnál. Oh áldott Próféta, és azoknál-is nagyobb, söt nem csak Illyés; hanem Isten Angyala-is vagy, ki az Urnak útát készítettél kereszteléssel, tanítással, jó példa-adással. Te égő fáklya, és Jedző-kő, az Ó, és Uj Testamentom között, poenitentia tartásnak tüköra valál, és Szent életed folyása után el-vetted a' Mátyrok, Próféták, Apostolok, Evangelisták, Confessorok, és Szüzek koronáját, és most az örök dicsőségben örvendesz. Kérlek alázatossan, az említett, és minden egyéb malasztokért, s' ajándékokért, mellyekkel Isten téged ékesítet, nyerd meg nekem az Isten segítségét, hogy én az Istent úgy szolgálhassam, a' mint arra példát adtál, hogy ez élet után, az örök életet el-nyerhessem, Amen.

38 *Ein Befehlung zu der Mutter Gottes; és a Zu den H. Schutz-Engel – Az Isten Annyához Reggeli Ajánlás; és Az örző Angyalhoz*

39 Ismeretes, hogy I. Miksa bajor herceg (1573–1651) kapcsolta a lorettói litánia végéhez a „sub tuum praesidium confugimus” kezdetű Mária-imádságot. Klaus SCHREINER, *Maria Jungfrau, Mutter, Herrscherin*, München–Wien, Carl Hanser, 1994, 251–289, 400–408; Karl VOELKA, *Monarchia Austriaca, Gloria Domus = Polen und Österreich im 17. Jahrhundert*, hg. von Walter LEITSCH, Stanisław TRAWKOWSKI, Wien, Böhlau, 1999, 37–67, itt: 64–65.

Sigray eddig bemutatott prózafordításainak többségéhez hasonlóan ez a részlet is pontosan, kihagyás nélkül igyekszik követni az eredetit.

Wilhelm Nakatenus

A továbbiakban a 17. század közepének és második felének népszerű német imádságoskönyv szerzői közül Wilhelm Nakatenus (1617–1682) és Martin von Cochem (1634–1712) kiadásonként gyakran átalakított tartalmú, német nyelvű áhítati művei közül vizsgáltam meg azokat, amelyek szerzőjük életében, illetve 1703 előtt jelentek meg.

Jelenlegi ismereteink szerint Nakatenus *Himmlisch Palm-Gärtleinje* (1662) 1700 előtt összesen 66 kiadásban látott napvilágot.⁴⁰ A számomra hozzáférhető kiadásokban ugyan nem találtam nyomát annak, hogy Sigray ebből a munkából fordított volna, a mű két 19. századi kivonatos kiadása mégis arra utal, hogy ismerhetett és használhatott valamilyen Nakatenus-kiadványt vagy a későbbi Nakatenus-kiadásokban is megjelenő szövegeket. Az 1846-ban Würzburgban megjelent *Himmlisches Palmgartenben* például *Kurzes und andächtiges Gebet des heiligen Ignatius* címen található meg annak az imádságnak a szövege, melynek címe a *Jó illatú rózsáskertben Az Úr Szent Testének, és Vérének Lelki mosogatása*.⁴¹ Egy másik, Nakatenust szerzőként megnevező kései áhítati munkában is található⁴² egy, a *Jó illatú rózsáskertben* megjelent, Szűz Máriához a boldog halálért fohászkodó, a hónap napjaira elosztott imádság-sorozat⁴³ szövegváltozata, *Einunddreißig Gebete zur seligsten Jungfrau. Nach Ordnung und Inhalt der lauretanischen Litanei* címen. Ez az úgynevezett „31 Tage Gebet” már a 17. században közismert és kedvelt jóhalál-imádság volt.⁴⁴

Martin von Cochem

Martin von Cochem műveinek lehetséges klarissza recepciójára Schwarcz Katalin utalt először. Olvasmányait vizsgálva egy viszonylag kései, 1782-ből fennmaradt könyvjegyzék alapján jegyezte meg, hogy a „ferences szerzők munkái mellett más szerzetesrendek szerzőit is szívesen olvasták, elsőként Martin von Cochem kapucinust [...]”.⁴⁵ Martin

40 Kurt KÜPPERS, *Das Himmlisch Palm-Gärtlein des Wilhelm Nakatenus SJ (1617–1682): Untersuchungen zu Ausgaben, Inhalt und Verbreitung eines katholischen Gebetbuchs der Barockzeit*, Regensburg, Friedrich Pustet, 1981, 367.

41 Wilhelm NAKATENUS, *Himmlisches Palmgarten [...]*, Würzburg, Etlinger, 1846, 148; SIGRAY, 1713, 35.

42 Wilhelm NAKATENUS, *Der Monat Mariä oder Betrachtungen, Beispiele und Uebungen auf jeden Tag des Monats [...]*, München, Verlag des Katholischen Vereins zur Verbreitung Guter Bücher, 1849, 218–235.

43 Boldog Asszonyhoz, az Isten Szent Annyához, harmincz-egy vigasztalással tellyes fohászkodások; mellyekkel a’ Mennyei Királynét Máriát naponként dicsérhetni, és áldhatni: A’ Lauretomi Litániából szedett titulusokat foglalván magokban ezen Imádságok, a’ boldog ki múlásért, egész Esztendőre vannak rendeltetve, minden Hónapban meg-újítván ezen áitatoságot, a’ lelekeknek igen nagy hasznával = SIGRAY, 1713, 90–103.

44 Bernhard HÄRING, *Maria – Urbild des Glaubens: 31 Betrachtungen und Gebete für die Marienmonate*, Freiburg/Br., Herder, 1980; vö. az imádságtípushoz: Nagy-Ajtai CSEREY Farkas, *Isten Anyjának, a Boldogságos Szeplőtelen szép szűz Máriának Lórétomi Litániában lévő nevezetek’ rendin folyó dicsérete*, Bécsben, Trattner János Tamás, 1772, Reprint kiadás, Bp., Szent István Társulat, [1998].

45 SCHWARZ, *A klarissza apácák...*, i. m. (2. jegyzet), 36, 54.

von Cochem több német nyelvű imádságoskönyvének áttanulmányozását követően lettem figyelmes a Sigrayéhoz hasonló tartalom-felsoroló címadásra például a *Das Grössere Krancken-Buch [...]* (Franckfurt/M., J. M. Bencard, 1696), a *Der Grosse-Wohlriehende Myrrhen-Garten in Quarto [...]* (Cölln/Rh., J. Sommer, 1690) és a *Der wohlriehende Myrrhen-Garten [...]* (Cölln, J. Sommer, 1701) címlapjain. A két utóbbi kiadás címében egyúttal két olyan kifejezés (*wohrliehend, Garten*) szerepel, mely megtalálható a *Jó illatú rózsáskert* címében is. A fentiek mellett a *Myrrhen-Garten [...]* 1701-es kiadásában a szerkezeti tagolás és annak néhány tematikus csoportja szintén párhuzamba állítható a Sigray-féle imádságoskönyv szerkezetével, tartalmi egységeivel.

Ezek a megfigyelések arra ösztönöztek, hogy ismételten megvizsgáljam Martin von Cochem latin és német nyelven egyaránt számos kiadásban, eltérő tartalmú változatokban megjelent, *Preces Gertrudianae – Gertruden-Buch* című imádságoskönyvét, illetve a kiadássorozathoz tartozó német nyelvű változatokat. Korábban már foglalkoztam e munka latin nyelvű változatának Ágoston Péter által készített (*Menyei követek [...]*, Nagy Szombat, 1681) magyar fordításával,⁴⁶ s rögzítettem a megfigyelést, amely szerint a *Mennyei követek* imádságanyagából néhány szöveg átkerült más imádságoskönyvekbe is, így például a *Jó illatú rózsáskert*be. A *Preces Gertrudianae* Ágoston-féle fordításából – nyelvileg némileg módosított formában – három imádságot azonosítottam a Sigray-féle gyűjteményben (Nagyszombat, 1713, 1748, 1754).⁴⁷ E három imádságot most megkerestem az 1703 előtt megjelent német nyelvű, általam elért *Gertrudenburg* kiadásokban. Így figyeltem fel egy 1696. évi nürnbergi kiadásra,⁴⁸ melyből összesen tizenkilenc szöveg fordítása található meg a *Jó illatú rózsáskert*ben. Ezek a következők:

MARTIN Von Cochem, <i>Gertruden-Buch</i> , 1696		SIGRAY, 1713	
		I. rész	
Morgens-Gebet	1–2	Reggeli imádságok	1–2
Ein Befehlung zu Christo	2–3	Más Imádság, az Ur Jesushoz	2
Ein andere Befehlung	3	Más Ajánlás	3
Ein Befehlung zu der Mutter Gottes und seinem Schutz-Engel	3–4 4	Az Isten Annyához Reggeli Ajánlás	4–5
(Morgens-Gebet	1–2)	Az örző Angyalhoz	5
		Végtére kérj áldást [módosult szövegpárhuzam!]	5–6

46 KNAPP Éva, *Martin von Cochem Magyarországon*, I. rész, *Mennyei követek, Len kötelecske, Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve*, Zebegény, Borda Antikvárium, 2014 (Régi Magyarországi Vallásos Nyomtatványok, 1).

47 *Uo.*, 15, 22. jegyzet.

48 MARTIN VON Cochem, *Gertruden-Buch Oder Auserlesenes geistreiches und andächtiges Gebet-Buch [...]*, Nürnberg, P. P. Bleul, 1696. VD 17 23:702376 P – használt példány: Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Xb 8751.

Drey Gebetlein zu der Mutter Gottes vor der Communion. Welches sie selbst St. Gertruden gelehrt und sie versichert daß sie dadurch ihrer Verdiensten wurde theilhaftig werden. l.4.c.49.	294–295	II. rész A' Szüz Máriához. Ezen Imádságra az Isten Annya maga tanította Sz. Getrudist,[!] azt ígérvén, hogy ha el-mondaná az Úr vétele-előtt, ez által a' maga sz. érdemiben részzé tenné	20
Gebet nach der Communion	304–305	Az Úr-vétele után-való Imádság	25–28
Das güldene Hertz-Gebet zur Erstattung seiner Nachlässigkeiten gar nützlich zu gebrauchen	110–112	III. rész Az aranyos Szívhez-való Imádság, a' melly igen hasznos embernek a' maga el-mulatási-nak elég-tételéért	60–61
Gebet zu Seyten-Wund	124–125	Kristus oldala sebéhez	61–62
Unbegreiflich hohes Gebet darinn der Mensch sich erfreut daß Gott Gott ist	85–86	IV. rész Egy igen szép Imádság, a' mellyben az ember örvendez, hogy az Isten, Isten	74
Begierden der Liebe Gottes	86–87	Az Isten szerető szívek szent kívánsága	74–76
Aufopfferung seiner selbst in den Willen Gottes [kivonatosan]	91–93	Isten akarattyával akaratunkat egyesítő Imádság	77–78
Sieben Schloß darinn sich die Seel sicher verschliessen kan	242–244	Hét lakatú Imádság	79–81
Ein anders für seine Freund	231	Jó akaróinkért való Imádság, melly igen hathatós, és érdemes	81
Gebet für seine Feind	231–232	Ellenséginkért való Imádság	83
Geistliche Artzney gegen die Pest. Welche Pabst Clemens der VIII. dem König in Spanien Philippo III. als ein treffliche geistliche Artzney gegen die Pest geschickt hat.	240–241	Lelki orvosság a' Pestis-ellen, mellyet Nyólczadik Kelemen Pápa, harmadik Spanyol Országi Fülep Királynak, mint próbált lelki Orvosságot, Pestisnek idején küldött	84
Gebet zum Schutz-Engel	202–203	VI. rész Az örző Szent Angyalhoz való Imádság	144
Ein Gebet zu seinen Heiligen Patronen	228–229	A' Sz. Pátrónusokhoz-való Imádság	181–182

A német nyelvű, forrásként használt kiadványból származó szövegek lapszám adatait – a *Himmlische Triumph Porten*hez hasonlóan – párhuzamba állítottam a *Jó illatú rózsáskert* szerkezetével és oldalszámaival. Az összevetés azt mutatja, hogy a fordítás alapegysége itt is egy-egy önálló szöveg, s ezek a szövegek a magyar nyelvű imádságoskönyv különféle részeiben, az eredetitől eltérő sorrendben kaptak helyet.

Ugyanakkor a magyarra fordított önálló szövegek száma itt több, s a fordító e szövegeket – korábban bemutatott forrásaitól eltérően – sajátos rendben, egymás után vette át és helyezte el a *Jó illatú rózsáskert*ben. Ez a szerkesztési mód arra enged következtetni, hogy Sigray – más forrásaitól eltérően – többször áttekintette a *Gertruden-Buchot*, és az „újra olvasásoknak” megfelelően, szekvenciaszerűen helyezett át szövegeket saját összeállításába a következő módon:

MARTIN von Cochem, <i>Gertruden-Buch</i> , 1696		SIGRAY, 1713 / 1754
érintett oldalak 1–305 110–125 85–244 231–241 202–229	használat 1. „olvasás” 2. „olvasás” 3. „olvasás” 4. „olvasás” 5. „olvasás”	részek érintett oldalak 1. rész–2. rész 1–28 / 1–79 3. rész 60–62 / 130–134 4. rész/ 74–81 / 150–163 4. rész/ 81–84 / 163–169 6. rész 144–182/268–332

A rekonstrukciós kísérlet szerint a *Jó illatú rózsáskert* anyagának kiválasztásához és a szövegek új szerkezetbe helyezéséhez Sigraynak legalább ötször kellett kézbe vennie Martin von Cochem *Gertruden-Buch*ját. Míg az első és a harmadik alkalommal több száz oldalt tekintett át, a 2. és az 5. olvasáshoz – ismerve a Martin von Cochem-kötet szerkezetét és tartalmát – elegendő volt kisebb egységek újra olvasása. Az általam negyediknek nevezett „olvasás” lényegében a 3. „olvasás” végét ismételte meg, egyfajta „visszatérést” jelentett. Ez a munkamódszer arra utal, hogy a *Gertruden-Buch* nem egyszerűen egy szövegforrás volt a többi között, hanem alapvető szerkezeti és tartalmi mintául szolgált a *Jó illatú rózsáskert* összeállításához.

További körülmény, hogy az azonosított tizenkilenc Martin von Cochem-szövegből tizenennégy az eddig számba vett források közül csupán a *Gertruden-Buch*ban található meg, négyet viszont a *Himmlische Triumph Porten*⁴⁹ is tartalmaz. Egy további imádság minden valószínűség szerint egy, a *Gertruden-Buch*ból származó, korábban már lefordított imádság variálásával keletkezett. Mindez – túl a fordítói tevékenységen – Sigray Erzsébet Róza önálló kötet szerkesztői és adaptációs munkájára hívja fel a figyelmet.

A *Gertruden-Buch*ból származó prózafordítások bemutatására fordítástechnikai szempontból eltérő példákat választottam ki:

MARTIN von Cochem, <i>Gertruden-Buch</i> , 1696, 3	SIGRAY, 1713, 3
Ein andere Befehlung. O Christe Jesu! Ich befehle mich heut and allezeit in die Krafft deines H. Creutzes: ich verschliesse mich in die Tieffe deiner H. Wunden: ich versenke mich in dein Rosenfarbes Blut: ich lege mich in dein Göttliches Hertz: Ich vertieffe mich in den Abgrund deiner grundlosen Barmherzigkeit: Ich schliesse mich in die Krafft deiner ewigen Gottheit,	Más Ajánlás. Oh Uram Jesus Kristus, ajánlom magamat, ma, és minden időben, a' Szent Keresztnek erejében, és bé-zárlom magamat a' te Szent Sebeidnek mélységében; rósa színű szent véredben el-meritem maga- mat, Isteni szent szivedben fektetem maga- mat, irgalmasságodnak feneketlen mélységé- ben helyeztetem magamat, Istenségednek erejében el-rejtem magamat;

49 Vö. *Himmlische Triumph Porten*, 1695, 29, 29–30, 132–133, 110–111.

und übergebe mich in deine vätterliche Bewahrung, damit ich für allen sichtbaren und unsichtbaren Feinden, wie auch für allen Blitz, Ungewitter, Gefahr des Feuers und Wassers, und für allem Leibs und Seelen Fall durch Krafft dieser heiligen Befehlung möge sicher und befreyet seyn. Amen.	a' te Atyai gondviselésedre bizom tellyes- séggel magamat, hogy minden látható, és láthatatlan ellenségtől, és minden égi há- borútól, tüz, és vízi veszedelemtől, es minden lelki s' testi esettől, ezen szent ajánlás-által bátorságossan meg- óltalmaztassam, Amen.
--	--

E fordításban nyilvánvaló a törekvés a szöveg szó szerinti visszaadására és a mondanivaló minél teljesebb kifejezésére. A kettős cél megvalósítása egy, az eredetivel közel azonos hosz-
szúságú imádságot eredményezett. Sigray igyekezett elkerülni a hasonló értelmet hordozó
szavak ismétlését tömörítéssel, lehetőség szerint egyetlen kifejezés használatával („Blitz,
Ungewitter” = „égi háború”), és esetenként vállalta a magyarul kissé nehézkesen hangzó
tükörfordítást is („für allem Leibs und Seelen Fall” = „minden lelki s' testi esettől”).

MARTIN von Cochem, <i>Gertruden-Buch</i>, 1696, 294–295 Drey Gebetlein zu der Mutter Gottes vor der Communion. Welches sie selbst St. Gertruden gelehrt und sie versichert daß sie dadurch ihrer Verdiensten wurde theilhaftig werden. l.4.c.49. O Allerkeuscheste Jungfrau Maria! ich bitte dich durch die allerunschuldigste Reinigkeit durch welche du dem Sohn Gottes in deinem Jungfräulichen Leib ein wolgefällige Wohnung bereitet hast daß ich durch deine Fürbitt von allen Mackelen möge gereinigt werden, Amen. O allerdemüthigste Jungfrau Maria! ich bitte dich durch die allertiefeste Demuth durch welche du über alle Chör und Enge- len und Heiligen erhöht zu werden verdient hast daß durch deine Fürbitt alle meine Nachlässigkeiten mögen erstattet werden, Amen. O allerliebreicheste Jungfrau Maria! ich bitte dich durch die unerschätzliche Lieb welche dich unaufkößlich mit Gott vereinigt hat daß mir durch deine Fürbitt der Überfluß aller Verdiensten möge ertheilt werden, Amen.	SIGRAY, 1713, 20 A' Szüz Máriához. Ezen Imádságra az Isten Anyja, maga tanította szent Getrudest, azt ígervén, hogy ha el-mondaná az Úr vétele-előtt, ez által a' maga érdemiben részessé tenné. L.4. cap.49. Oh Istennek Szent Anyja, édességes Szüz Mária, kérlek téged, a' te makula nélkül-va- ló tisztaságodért, melly által az Isten Fiának a' te Szüz méhedben kellemetes, 's-kedves lakó helyet szerzettél, adgyad, hogy a' te könyörgésed által, minden mocsoktól meg- tisztíttassam. Oh én édes Aszonyom szeplőtelen Szüz Má- ria, kérlek téged a' te mélységes alázatossá- godért, melly által minden Angyali karok föliben emeltetni érdemes lettél, a' te kö- nyörgésed-által tedd azt, hogy el-múlatásim helyre hozattassanak. Oh édes szerelmes szüz Mária, kérlek téged a' te felbonthatatlan szeretetedért, mellyel az Istenhez köteleztettél, hogy a' te könyörgésed-által nékem a' jóságos tselekedeteknek bövsége adattassék. Amen.
--	--

A fenti példában a fordító az eredetihez képest jelentős változtatásokkal igyekezett visszaadni ugyanazt a tartalmat. A címet lerövidítette, és az ismétlődő „Amen”-ekkel tagolt három rövid imádságból egyetlen imádságot hozott létre úgy, hogy az elhagyott „amen”-ek ellenére megőrizte a Szűz Mária-megszólításokkal tagolt eredeti szerkezetet. Ez a fordítás is jelzi, hogy Sigray nem kedveli a részletezést, lehetőség szerint inkább tömörít. Így lett például az „über alle Chör und Engelen und Heiligen”-ből „minden Angyali karok föliben”.

MARTIN Von Cochem, <i>Gertruden-Buch</i>, 1696, 85–86	SIGRAY, 1713, 74
Unbegreiflich hohes Gebet darinn der Mensch sich erfreut daß Gott Gott ist. O Mein glorwürdigster Gott von gantzem Herzen erfreue ich mich und aus gantzer Krafft meines Willens will ich gleich wie du es selbsten willst und begehrest daß du derjenige Gott seyest und bleibest der du in dir selbsten bist in deiner Gottheit und Wesenheit. Und ich opffere dir dich selbsten in aller und mit aller deiner Vollkommenhait auf solche Weiß wie du allein weißt daß es möglich ist zu geschehen zur Dancksagung und Glückwünschung daß du derjenige unendliche Gott bist dessen Wesenheit kein erschaffener Verstand kan begreifen. Ich opffere dich dir auch zur würdigster Dancksagung für alle Wolthaten die du der allerheiligsten Menschheit Jesu Christi seiner glorwür- digsten Mutter allen Engelen und Heiligen mir und allen Menschen wie auch allen armen Seelen und endlich Verdamnten welche dir für ihre empfangene Wolthaten nicht können noch wollen danken jemaß auf einige Weiß und zu einiger Zeit erzeigt hast. Amen.	Egy igen szép Imádság, a’ mellyben az em- ber örvendez, hogy az Isten, Isten. Oh Dicsőségnek Istene, tellyes szivemből örvendezek, és akaratomnak egész erejéből akárom, a’ mint szintén magad akarod, s’ kivánom, hogy te az az Isten vagy, és ma- radsz, a’ ki Isteni mivóltodban vagy, és néked áldozom magán magadat, minden tellyes mivóltoddal, olly móddal, a’ mint ma- gad egyedül tudod, hogy a’ lehetséges szeren- cséltetésül, s’ hála-adásúl; hogy te az a’ véghetetlen Isten vagy, kinek mivóltát semmi teremtettt értelem meg nem foghattya: Néked áldozom továbbá tennen magadat ér- demes hálaadásúl, minden jó-téteményidért, a’ mellyeket tet- tél a’ Kristus szentséges Emberségének, dicsőséges Szent Annyának, minden An- gyaloknak, és Szenteknek, nékem bünösnek, és minden embereknek, úgy a’ Purgatóriumbéli lelkeknek, és végtére a’ kárhozottaknak a’ kik az el-vett jó téteményekért, néked nem adhatnak, s’ nem akarnak hálákat adni – Amen.

A harmadik példa egy filozofikus, teológiai tartalmú imádság. A cím a fordításban leegyszerűsödött, ugyanakkor a misztikus hangulatú *Unbegreiflich hohes Gebet* helyett

az *Egy igen szép Imádság* kifejezés használata sajátos érzellemmel telítette azt. Sigray itt is igyekezett minél teljesebben visszaadni az eredeti értelmet, bár érzékelhetően nehézségekkel küzdött. Tükörfordításai esetenként sikerületlenek; megtévesztő például a „zur [...] Glückwünschung” fordítása a „szerencsértetésül” kifejezéssel. Az imádság végén valószínűleg fordítási nehézség miatt hagyta el a „jemaal auf einige Weiß und zu einiger Zeit erzeigt hast” magyar megfelelőjét.

MARTIN von Cochem, <i>Gertruden-Buch</i>, 1696, 240–241	SIGRAY, 1713, 84
Geistliche Artzney gegen die Pest. Welche Pabst Clemens der VIII. dem König in Spanien Philippo III. als ein treffliche geistliche Artzney gegen die Pest geschickt hat. Auf das Creutz ist er für uns gestiegen: stehend auf demselben dürrtet ihn. Jesus hat an beyden Händen gelitten: Durch die Nägel Speer und Creutz. Was er für uns gelitten zeigen seine Wunden an. Erbarment hat er uns gewaschen von der Sünde grosser Schuld. Welcher gantz nichts hat gesündigt der hat solche Peyn getragen. Für das Leben aller Menschen wurd er an das Creutz geschlagen Amen.	Lelki orvosság a' pestis-ellen, mellyet nyólczadik Kelemen Pápa, harma- dik Spanyór Országi Phülep Királynak, mint próbált lelki Orvosságot pestisnek idején küldöt. A' Keresztre értünk fel-hágott, azon álván, szomjóhozék Jesus, mind a' két kezén szen- vedte a' vas szegeket. A'mint mi értünk szenvedett, az ő sebei meg- mutattyák, írgalmasságából rajtunk szánakodván, meg- mosogata minket, a' mi büneinknek nagy adósságiból, a' ki éppen semmit sem vétkezett, olyan kinokat szenvedet, és az emberi nemzet életéért a' keresztre fe- szítették. Amen

Ebben a kényszerítő erejűnek tartott, tekintélyi hivatkozással ellátott imádságban – az ilyen típusú szövegeknél szokásos változatlanul hagyással ellentétben – a magyar fordításban az imádság eredetét közlő mondat egybeolvadt a címmel, annak része lett. Sigray itt is elkerüli a felsorolást, a részletezést, s nyelvileg egyszerűsít. Így például a „Jesus hat an beyden Händen gelitten: Durch die Nägel Speer und Creutz” sorokat a „Mind a' két kezén szenvedte a' vas szegeket” formában adja vissza.

Megállapítható, hogy a *Gertruden-Buch*ből származó imádságok nem tükrözik a korábban bemutatott forrásokból megismert adaptációs sokszínűséget. Ennek oka minden valószínűség szerint abban kereshető, hogy ez a munka lehetett az egyik első a *Jó illatú rózsáskert* szöveganyagának határait kijelölő források között.

Az eddig feltárt források a *Jó illatú rózsáskert* teljes szövegének mintegy 38%-ához, terjedelmének közel kétötöd részéhez kapcsolódnak. A további lehetséges források meghatározásához érdemesnek tűnik figyelembe venni az áhítati munkák lehető legtágabb körét és összefüggéseit.

A gyűjtemény viszonylag hosszú, megszerkesztett, valószínűleg egyetlen forrásból származó része a *Szent Mária Magdolnához külföldi Imádságok*.⁵⁰ Több Mária Magdolna-áhitatot összevettem Sigray szövegeivel, de ezek egyike sem szolgálhatott alapul a fordításhoz. Így például nincs köze az összeállításnak az egyik legkedveltebb, több kiadásban megjelent, *Speculum poenitentiae, das ist das Leben Mariae Magdalene [..]*⁵¹ című kiadványhoz és ennek magyar fordításához.⁵²

Ugyanakkor például a *Jó illatú rózsáskert* első kiadásánál jóval később megjelent egyik német nyelvű imádságoskönyvben, a *Kindliches Vertrauen und demüthige Andachts-Ubungen [..]* 1766-os müncheni kiadásában (M. M. Mayrin) található egyik cím nélküli imádság variánsa megvan a Sigray-féle összeállításban is. Ez a szöveg a „Sub tuum praesidium confugimus” kezdetű ismert Szűz Mária-imádság parafrázisa.

Kindliches Vertrauen [...], 1766, 38–40	SIGRAY, 1713, 3
In deinen göttlichen Schutze, o ewiger Vatter!	Más Imádság. Oh örök Atya Isten! a' te Isteni óltalmadban
in deine fünf Wunden, o Christe Jesu!	ajánlom magamat: oh édes Jesusom; a' te öt sebeidben ajánlom
in deine göttliche Lieb, o heiliger Geist! befehle ich mich.	magamat: oh Szent Lélek Isten! a' te Isteni szeretetedben
In deine mütterliche Treu, o heilige Maria!	ajánlom magamat: oh Szentséges Szűz Mária Anyai hűségben
in deine übergrosse Güte- und Milde, o H. Anna!	ajánlom magamat,
in deine treue Bewahrung, o H. Schutz-Engel! befehle ich mich,	a' ti hív gond-viselésekben ajánlom oh édes
und in eure beständige Fürbitte, o meine liebe H. H. Patronen befehle ich mich.	örző Angyalim, a' ti szünhetetlen könyörgésekben ajánlom
Ich befehle mich auch in alle heilige Messen, so heut gelesen, in alle heilige Sacramenten, so heut empfangen,	magamat, oh szerelmes Patronusim! Továbbá ajánlom magamat minden Misékben, a' kik ma mondatnak, minden Szent Communiókban, melyek ma lesznek, minden offertóriumokban, kik bemutatattatni fognak;

50 SIGRAY, 1713, 182–202.

51 Cöln, P. Henning, 1611; további kiadása Cöln, 1668 (VD 17 19:733816R).

52 *Poenitentiának tüköre [..]* Németből Magyarra mostan elsőben [...], Bécs Eözevegy Rikesin Susanna, 1665.

in alle gute Werk, Gebett, Tugenden, und Verrichtungen, so heut von allen Christen dem höchsten Gott geopferet werden. Und dieß alles schenke ich dir, o allerheiligste Dreyfaltigkeit! durch das süßiste Herz Jesu Christi, mit ernstlichem Wunsch, daß heut alle Sünder bekehret, und kein einzige Sünd begangen wurde. [...]	ajánlom magamat minden poenitentzia-tartó cselekedetekben, melyek ma végeztenni fognak; ajánlom magamat minden Imádságokban, melyek ma lesznek, minden keresztekben, melyeket az emberek az Isten szeretetiért fognak ma szenvedni: mind ezeket néked ajánlom, oh Szentséges Szent Háromság, az édes Jesus mézzel folyó szíve-által, szívennen örvendezvén azon, hogy ma annyi sok jó cselekedetek lesznek a' te tiszteletedre. [...]
---	--

Az összevetés azt mutatja, hogy a két szövegnek azonos, német nyelvű ősforrása lehetett, amely az idők folyamán többször módosulhatott az imádságoskönyvek szerkesztőinek munkája révén.

A *Jó illatú rózsáskert* tartalmaz három, Néri Szent Fülöphöz szóló, egymást követő szöveget (himnuszt és két imádságot). Bár a Sigray által versben lefordított himnusz német „eredetije” még azonosítatlan, ismeretes egy olyan, 1724-ben latin nyelven megjelent himnusz, mely a magyar szöveghez hasonlóan a szent életútjának állomásait eleveníti meg, s szóhasználata is több párhuzamot mutat Sigray szövegével.⁵³ A 17. század végén különösen népszerű szenthez⁵⁴ intézett himnusz egykorúan különféle nyelveken, eltérő variációkban lehetett ismert.

A szövegforrások további azonosításában érdemes figyelembe venni egy-egy szöveg távolabbi eredetét is. Így például a *Jó illatú rózsáskert* három, Alcantarai Szent Péterhez szóló imádsága közül az első címe kissé különös módon így hangzik: „Alcantarai Szent Péterhez ájtatos felelet”. Ez a szöveg vélhetően tükörfordítása az 1622-ben boldoggá, majd 1669-ben szentté avatott ferences szerzetes szekvenciájának, amely nem más, mint egy korábbi, máig közsímet, Szent Bonaventurának tulajdonított Pádúai Szent Antal-szekvencia parafrázisa:

53 „Charitatis flagrans igne, / O Philippe, Ecclesiae gloria / Tui Psallentium in memoria / Hymnos excipe benigne. // Florum Urbs te genuit florem / [...]” Tomaso PAGANI, *Novena di varij esercizi divoti per la festa Del Glorioso Patriarca S. Filippo Neri* [...], Napoli, Per Stefano Abbate, 1724, 18–20; vö. SIGRAY, 1713, 165–168.

54 Vö. pl. Francesco-Agostino DEFERA, *Istoria figurata del glorioso S. Filippo Neri fondatore della congregazione dell'oratorio*, Vienna d'Austria, M. Sischowitz, 1692.

Páduai Szent Antal- szekvencia	Tratado de la oracion, meditacion, y devocion, que escribio el portento de la penitencia S. Pedro de Alcantara, En Madrid, 1790, 241–242	SIGRAY, 1713, 171
v. Si quaeris miracula, Mors, error calamitas, Daemon, lepra fugiunt, Aegri surgunt sani r. Cedunt mare, vincula: Membra resque, perditas Petunt et accipiunt Iuvenes et cani.	v. Si quaeris miracula, Ignis, glando, glacies, Nix, procellae Spiritus, Petro parent venti.	Alcantarai Szent Péterhez áitatos felelet. Ha csudákat keresz: tűz, kö-esső, jegek, hó, zápor, és meny-kövek, szelek, Péter- nek engednek:
v. Pereunt pericula, Cessat et necessitas: Narrent hi, qui sentiunt, Dicant Paduani.	r. Cedit mors, sors aemula, Quaeque morbi species, Hostis fugit territatus, Astat dum cadenti,	halál, s' ellenkező szerencsét- lenségek el-tűnnek, minden féle betegségek meg-szűnnek, gonosz pokolbéli kisirtő el- lenségek szaladnak, midőn Pétertől segítség érkezik.
r. Cedunt mare, vincula ... Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto	v. Celebrant oracula Invocatus quoties Dona, quot hic coelitus Omni dat petenti.	Dicsőség Atyának, etc.
r. Cedunt mare, vincula ...	r. Cedit mors, sors aemula, etc. v. Gloria Patri et Filio, etc. r. Cedit mors, sors aemula, etc. v. Meritis, et precibus B. Petri de Alcantara. v. Concede nobis, Domine, salutem animae, et corporis.	v. Könyörögj érettünk dicsős- séges Alcantarai Szent Péter, r. Hogy méltók lehessünk a' Kristus ígéretire.

A parafrázisok összevetése ráirányítja a figyelmet a Páduai Szent Antal-áhitat ferences renden belüli sajátos metamorfózisára.

További sajátosság, hogy ezt az Alkantarai Szent Péter-szekvenciát a *Jó illatú rózsáskert*ben egy olyan, ugyancsak e szenthez intézett *Imádság* követi, amelyet a már idézett spanyol–latin nyelvű kiadványban a szekvencia előtt responsoriumként közöltek:

<i>Tratado de la oracion, meditacion, y devocion, que escribio el portento de la penitencia S. Pedro de Alcantara, En Madrid, 1790, 241</i> Domine Jesu-Christe, cui Sanctus Petrus adeo fideliter in vita sua servivit, ut in tempore iracundiae fieret reconciliatio. *Exaudi propter eum preces nostras, et da nobis salutem animae, et corporis. v. Qui famulae tuae Theresiae dixisti, te semper in Petri nomine petentes exauditorium. *Exaudi propter eum preces nostras, et da nobis salutem animae, et corporis. Gloria Patri, et Filio, etc. Exaudi propter eum preces nostras, etc.	SIGRAY, 1713, 171 Imádság. Uram Jézus Kristus, a' kinek Sz. Péter olyan híven szolgált, hogy az haragnak idején békességnek meg-szerzője lenne, halgasd-meg ő érette a' mi könyörgésünket, és add-meg lelkünknek, testünknek egészségét, a' ki a' Sz. Theresia Szüznek ígéretet tettél, hogy mindeneket meg-halgatsz Szent Péter esedezése által, engedd kegyelmessen az ő csudálatos poenitentia tartása, és mélységes elmélkedése által, hogy mi-is testünkben sanyargattatván, a' mennyei ajándékoknak részesülésére méltókká lehessünk, a' mi Urunk Jesus Kristus által.
---	--

Az ilyen és ehhez hasonló összefüggések, intertextuális kapcsolatok ismerete hatékonyan segítheti az eligazodást abban a rendkívül gazdag német áhítati irodalomban, ahonnan Sigray forrásait merítette.

Összegzés

A vizsgálat során közelebb jutottunk egy, a 18. század első harmadában alkotó klarisza apáca eddig ismeretlen fordítói tevékenységéhez.⁵⁵ A *Jó illatú rózsáskert* összeállításához Sigray elsőként Martin von Cochem *Gertruden-Buch* című, német nyelvű imád-

55 Sigray Erzsébet Róza a 18. század elejének nem túlzottan nagyszámú női írói és fordítói közé tartozik. Vö. *Magyar költők antológiája*, összeáll. S. SÁRDI Margit, TÓTH László, Bp., Enciklopédia, 1997; *Magyar nők költői a XVI. századtól a XIX. századig*, vál., szerk., utószó S. SÁRDI Margit, Bp., Unikornis, 1999; *Magyarra fordított művek bibliográfiája 1700–1806*, összeáll. HEGEDŰS Béla, Bp., reciti, 2009.

ságoskönyvének valószínűleg az 1696. évi kiadását használta. A *Gertruden-Buch*ból jelentős számban magyarra fordított, illetve adaptált szövegen kívül erre irányította a figyelmet az imádságok szekvenciaszerű áthelyezése. Megfigyelésem szerint a *Gertruden-Buch* nem egyszerűen egy szövegforrás volt a többi között, hanem Sigray munkájának szerkezetét, kompozícióját és tartalmát meghatározó alapvető mintául szolgált.⁵⁶ E tekintetben a *Jó illatú rózsáskert* Martin von Cochem fokozatosan feltároló magyarországi recepciójának újabb, jelentős állomása. Míg Martin von Cochem *Preces Gertrudianae*ját Ágoston Péter fordította magyarra (1681),⁵⁷ s az általa adott cím (*Mennyei követek*) az újabb kiadásokban többször cserélődve ugyanazt a szöveganyagot örökítette tovább – az időközben lefolytatott újabb vizsgálat szerint – egészen 1911-ig, Sigray Erzsébet Róza a *Gertruden-Buch*on kívül további német nyelvű imádságoskönyvekből is merített. Az ő fordítói tevékenysége révén egy több mint kétszáz éven át újra meg újra kiadott összeállítás jött létre, melyben – a forráshivatkozások hiánya miatt – hosszú időn át anonimitásra ítélt 17. századi szövegek örökítődtek át egészen a 20. századig. A kiterjedt szövegazonosítások és aprólékos összevetések segítségével feltárolni látszik a *Jó illatú rózsáskert* keletkezéstörténete és forrásvidéke. Kirajzolódik az egykorúan „új”, a magyar kutatás számára eddig részben ismeretlen áhítati munkák köre, ahonnan Sigray válogatott, és ösztönzést merített gyűjteménye megszerkesztéséhez. Egyúttal bizonyítást nyert, hogy a fordító állítása, a „Mindenestül Németből fordítottak Magyar nyelvre”, egy kisebb könyvtárnyi német nyelvű áhítati munka magyarországi ismeretét jelenti. Nem kétséges, hogy e művek köre tovább bővíülhet a mű újabb forrásainak azonosításával.

56 Minderről bővebben, KNAPP Éva, *Martin von Cochem Magyarországon*, II, *Pótlások és kiegészítések az első részhez, Jó illatú kis rózsáskertek, Sigray Erzsébert Róza Jó illatú rózsáskertje*, Zebegény, Borda Antikvárium 2016, 105–111.

57 KNAPP, *Martin von Cochem Magyarországon*, I, i. m. (46. jegyzet); KNAPP, *Martin von Cochem Magyarországon*, II, i. m. (57. jegyzet), 39–63.

BORIÁN ELRÉD

Faludi Ferenc kötetkompozíciója a kéziratok és a kiadások tükrében I.

1. A Faludi-verseskötet kiadásainak általános kritikája

Az utókor hálával tartozik a jezsuita Faludi Ferenc (1704–1779) verseit szerető összes szerkesztőnek, kiadónak nagy munkájukért, mert lehetővé tették, hogy ma is olvassuk költeményeit. Szent keresztjük volt a nehezen elérhető, eltérő szövegű Faludi-kéziratok alapján a Faludi-kötet kiadása. Egyúttal azonban Faludi végső akaratának hordozandó keresztje lett.

Faludi Ferenc tisztában volt azzal, hogy versei szövegvariánsokban terjednek, sőt ő maga lehetett sok esetben a változatok forrása, ezért kezdetben hozzá Rohoncon költeményeinek letisztázásához. Másrészt egységes egészbe akarta illeszteni őket a híres ókori latin és a rokokó olasz, német, francia költők,¹ illetve Zrínyi Miklós kötetének példájára.

Egy jezsuita életfelfogásában a katolikus misszió áll a központban. Faludi a prózai munkáival teljesítette az erkölcsi nevelés misszióját, s talán ezért nem értékelte kiadásra valónak a hétköznapi élethelyzeteket bemutató költeményeit. 1773 fordulópont lehetett a művészetfelfogásában is, már nem kötötték le a rendi tisztsegek és felelősség. Talán ezért szánt időt költeményeinek rendezésére, több célból való lemásolására. Paintner Mihály exjeszuita – a Pannonhalmi Főapátság Könyvtárában található – latin nyelvű Faludi-életrajzában hangsúlyozza, hogy Faludi az utolsó éveiben, Rohoncon komoly irodalmi munkásságot folytatott.

Révai Miklóstól kezdve minden szövegkiadó megemlítette, hogy hű akar lenni az *ultima manus*-nak (utolsó írásnak) tekinthető *Szombathelyi kézírathoz*, a verssorrendet tekintve mégis alapvetően hűtlen hozzá. Batsányi János hosszasan meg is magyarázza, hogy miért tudja ő jobban a kötetet megtervezni mint Révai vagy maga Faludi.²

Ha arra gondolunk, hogy Zrínyi Miklós 1651-ben kiadott – Faludi által imitált – *Syrena*-kötetében levő szövegek sorrendjét önkényesen, vagy ahogy a klasszicista gondolkodású kiadók gondolták, „racionálisan” átalakították, akkor nem csodálkozhatunk

* A szerző a Pannonhalmi Bencés Gimnázium tanára.

1 VÖ. SZAUDER MÁRIA, *Faludi Ferenc a Római Árkádia tagja*, ItK, 86(1982), 448–451; SÁRKÖZY Péter, *Faludi Ferenc*, Kalligram, Pozsony, 2005 (Magyarok Emlékezete), 147–159.

2 FALUDI Ferentz' *Verssei*, kiadta BATSÁNYI János, Pestenn, Petrőzai Trattner János' betűivel és költségével, 1824. Az *Előbeszéd* után a *Mutató* következik. Faludi versei: 1–132; *Toldalék*: 133–263. Ebben a *Toldalékban* magyarázza felfogását. – Újabb kiadás: BATSÁNYI János *Próza művei*, II, szerk. KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor, Bp., Akadémiai, 1961 (Batsányi János Összes Művei, 3), 113–191.

rajta, hogy Faludi Ferenc műveit is a klasszicizmus racionális szempontjai alapján műfajok szerint csoportosították, és így adják ki egészen a mai napig.

Zrínyi Miklós csak a költészetét összegző kötetet tudta életében kiadni, Faludi Ferenc viszont épp fordítva: a prózai művei többségét. Zrínyi nagy gonddal összeállított kötete teljesen szabadon „átszabva” olvasható az internetet használó széles közönség számára a Magyar Elektronikus Könyvtárban. A Zrínyi-kötet első kiadásáról egy nemrég megjelent esszében ezt olvashatjuk: „Kazinczy kiadása – miközben a Zrínyi-történet egyik legfontosabb állomása – mégis elzárta az utat Zrínyi igazi kötetével való találkozásról. Akinek megvan a Kazinczy-féle, bizonyára nem kapkodik az eredeti után, amiből ekkoriban sokkal kevesebbet ismertek, mint ma. [...] A művelt magyarság tehát az eredeti kötet kiadása után majd’ százötven évvel ismét kézbe vehette Zrínyi költői műveit: Kazinczy rendjében.”³

A megjelent kiadásokban „természetesen” Faludi verseit is műfajokba gyűjtve, „racionális sorrendben” találhatjuk, akár csak az interneten a MEK-ben. Megpróbálkozom szembenézni a már szinte filológiai tragédiának nevezhető jelenség történeti okaival. De szabadjon előzetesen feltenni egy kérdést. Ki merné ma Ady Endre vagy József Attila kötetének verssorrendjét vagy írásmódját megváltoztatni? Ám ha csak kéziratok maradtak volna tőlük, bizonyára nagy viták lennének a verssorrendről.

Először tehát az ismert, vagy a szakirodalomban eddig nem vagy alig ismert Faludi-kéziratokat kell áttekinteni. A másolatokat a lelőhelyük szerint csoportosítom, ha egy könyvtárban több másolat van, akkor egymástól elkülönítő elnevezéseket adok nekik. Az elnevezésükben csak az autográf lejegyzésekre használom a *kézirat* szót, a többi *másolat*nak nevezem. Ezt gyakorlati okból teszem, tudva, hogy minden másolat egyben kézirat is. Az F betű az elnevezésekben Faludi nevét helyettesíti. Remélem, hogy még újabb másolatok, esetleg saját kezű kéziratok fognak előkerülni, sőt az sem zárható ki, hogy eddig ismeretlen Faludi-versek is. Nemrég Szelestei Nagy László egy eddig ismeretlen magyar nyelvű költeményt fedezett fel a Nagyszombatban talált kéziratban, Báthory Orsolya pedig egy latin nyelvű költeményt Esztergomban, a Prímási Levéltárban. Ezt a köszöntőverset Faludi 1778-ban írta Battyány József esztergomi érseknek, amikor a pápától megkapta bíborosi kinevezését.⁴ A dátum bizonyítja, hogy Faludi halála előtt egy évvel komolyan foglalkozott költéssel.

Bátorságot veszek alaptézisem megfogalmazására: a Faludi-kötet kiadása a kezdetől klasszicista tévúton jár, és eltér a szerző által – élete vége felé – megtervezett kötettől.

3 NÉNYEI Pál, *Ne bántsát a Zrínyit!*, Bp., Kortárs, 2015, 330–331. Nényei Pál tudatosan írja a *Zrínyi* név első magánhangzóját is rövid i-vel, mert Kazinczy kezdte el hosszú í-vel írni, a bán rövid i-vel írta. Vö. *uo.*, 12.

4 BÁTHORY Orsolya, *Faludi Ferenc ismeretlen latin nyelvű verse Batthyány József esztergomi érsekhez*, ItK, 117(2013), 201–205.

2. Kéziratok és másolatok

2. 1. A Szombathelyi kézirat mint a Faludi-kötet kiadásának alapja

Kiindulópontom: a ránk maradt *Szombathelyi kézirat*⁵ maga a kiadásra váró Faludi-kötet.⁶ A különböző helyeken levő üres oldalaival együtt. Ha finomítani akarom tézisémet, e kézirat volna a kiadandó Faludi-kötet fő szövege, a függelékebe kerülne minden más költeménye. Batsányi János és Négyesy László⁷ viszont joggal feltételezi, hogy Révai Miklós egy másik, ma már ismeretlen szombathelyi kéziratot használt,⁸ amely szintén Szily János püspök tulajdonában volt. De vajon miért nem ért rá a nyugalomba vonult Faludi néhány vers bemásolására? A meglévő kéziraton kívül volt egy üres lapok nélküli, teljes kézírata, amely eltűnt? Változott-e a kötete koncepciója az évek során? Lehet, hogy nem volt még elégedett a készülő kötetkompozícióval? Miért nem akarta kiadni a kötetét? Amade Lászlóhoz hasonlóan csak kéziratban akarta terjeszteni költői műveit?

A konklúzió az lett számomra, hogy hosszú évszázadok után el kellene fogadni Faludi Ferenc verses testamentumát úgy, ahogy ránk maradt. Üres oldalakkal együtt vagy legalábbis azoknak megfelelő jelzésével. A „végrendeletet” illő kötelesség egészében tiszteletben tartani.⁹ A máshol – kéziratban vagy kiadott kötetben – fennmaradt (magyar, olasz, német, latin nyelvű) költeményeket pedig csak függelékben szabadna közölni, utána pedig a jegyzeteket.¹⁰ A függeléket két részre kellene osztani: a magyar nyelvű költeményekre, illetve olasz, latin, német nyelvűekre. Összesen csaknem ötven verset kellene elrendezni a költői szándéknak megfelelően a kötet főszövegében és az ehhez szorosan kapcsolt magyar nyelvű részben. A kötet alapszövegéhez számoljuk természetesen a *Szombathelyi kéziratban* található francia nyelvű költeményeket is.

Koltay-Kastner Jenő gondolata elfogadható lehetőség az üres oldalakkal kapcsolatban, szerinte Faludi a versfüzérében azért hagyott üres oldalakat, amiért a kéziratfüzeteiben is: „Faludinak az volt a szokása, hogy kéziratfüzeteit részekre osztotta s e részek közt egy vagy több lapnyi hézagot hagyott, hogy később újabb másolatokkal tölthesse meg őket.”¹¹ Ez a módszer biztosította a bővítés vagy javítás lehetőségét.

5 Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár Kézirattár, külön jelzet nélkül. Németh-Káhl Eszter könyvtárosnak köszönöm az adatot.

6 *Forgandó Szerentse: Faludi Ferenc 1704–1779 kéziratos versesfüzete*, bev. DOBRI Mária, KOVÁCS Mihály, Szombathely, Egyházmegyei Könyvtár, 1992 (Változatlan utánnymás: 2004).

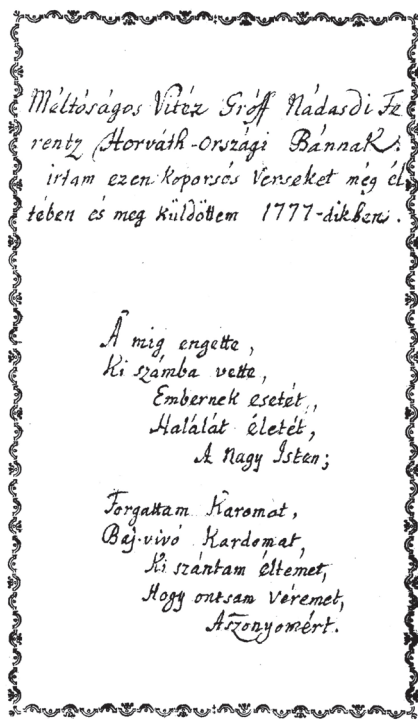
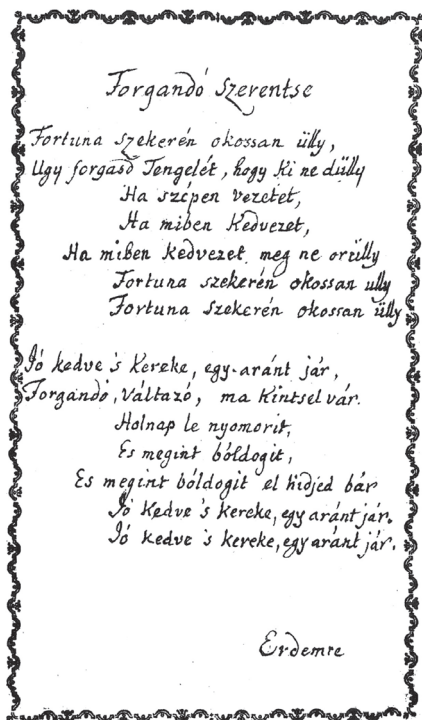
7 BATSÁNYI, *Faludi Ferentz' versei*, i. m., 159–161; FALUDI Ferenc *versei*, kiad., jegyz. NÉGYESY László, Bp., Franklin-Társulat, 1900 (Olcsó Könyvtár), 103–107.

8 Így nevezem el: [*Szombathelyi kézirat 2**] – A zárójel és a csillag a feltételezett kéziraatra utal.

9 A *Szombathelyi kéziratban* is lehet elírás. Meggondolandónak tartom NÉGYESY jegyzetét, hogy a *Tarka madár* c. vers második sorának elején elírásból *található* az *Egy* névelő a *Szép* helyett. De mégsem tudom elfogadni, mert lehetséges, hogy ezzel a változtatással Faludi a vershelyzet általános érvényét akarta kiemelni: mindenkit és mindenhol veszélyeztet a személyes szabadság elvesztése, vagy ennek a jólétben élés reményében való feladása. Ezért szerintem hagyjuk meg a *Szombathelyi kézirat* új változatát. A betűelírásokat viszont javítani kell ennek a kéziratnak kiadásakor is.

10 KOLTAY-KASTNER Jenő, *Faludi Ferenc idegen nyelvű versei és jegyzetei*, FilKözl, 1959/1–2, 129–142.

11 *Uo.*, 134.

Az üresen maradt cirádás keretű levelek számáról és a kézirat oldalszámáról a szakirodalomban nagyon változó számokat olvashatunk. Németh-Káhl Eszter könyvtáros kérésre újra számolta az üresen maradt oldalakat. Kiderült, hogy a kézirat hasonmás kiadásából kimaradt néhány üres levél (egy levél, 2 oldal): „A kézzel írott versesfüzetbe *A pipáru* című vers előtt +2 cirádás keretű üres levél (4 oldal), utána pedig +3 cirádás keretű üres levél (6 oldal) nem került bele a kiadásba.”¹² Sajnos még a reprint kiadás sem teljesen hű a Szombathelyi kézirathoz.

Négyesy László ezt állapította meg a kézirat datálásáról: „A kötetet élte legvégén állította össze Faludi, mindenestre 1777–1779 közt, mert a Nádasdi koporsóverseihez maga odajegyzi, hogy 1777-ben elküldte a bánnak. Egyszersmind Faludi verseinek ez az utolsó eredeti kézírata.”¹³

12 Idézet 2015. dec. 14-én kapott e-mailjéből. Már korábban is megírta ezt Németh-Káhl Eszter, de kérésre újra számolta az üres oldalakat. Köszönettel tartozom érte.

13 NÉGYESY, i. m., 96. – NÉGYESY tanulmányai a kötetben: *Faludi verseinek eredeti kézíratai, másolati, kiadásai*, 95–122; *Jegyzetek egyes versekhez*, 123–173; *Függelék*, 174–179.

2. 2. A Nagyszombati kézirat: Magyar énekek

Szelestei Nagy László adott hírt az általa Nagyszombatban talált Faludi-kéziratról, amelyet autográfnek talált, és összehasonlította a versek sorrendjét, szövegvariánsait az OSZK-beli legrégebbi forrással és a *Szombathelyi kézirattal*.¹⁴ Köszönettel tartozom Szelestei Nagy Lászlónak, hogy megküldte a *Nagyszombati kézirat* másolatát, amely 27 költeményt tartalmaz.¹⁵ A *Nagyszombati* és a *Szombathelyi kézirat* írásmódjának összevetése után legjobb meggyőződéssel állíthatom: valóban Faludi kézírását őrzí a Nagyszombatban található gyűjtemény, amelynek címe: *Magyar énekek. Mindenikének meg vagyon az eő Nótája*. A Faludi-kutatás számára *Nagyszombati kéziratnak* nevezem el.

A kézirat jellemzője, hogy a verssorrend szinte teljesen más, mint a *Szombathelyi kéziratban*, a szerző a versszakok elején gyakran beszámozta a strófákat, a címeket sokszor latinul írta. Figyelemre méltó bejegyzést olvashatunk a *Nagyszombati kézirat* verssorrendjében a 13., a *Proempton* [Útra való] címmel ellátott költemény után:¹⁶ „Irtam neheztelésben.” A versszöveg népies szókimondással küld el valakit a pokolba. A glossza megfogalmazási módja hasonlítható a *Szombathelyi kéziratban* A *Tartsai savanyó vizrul* szóló költemény végén levő jegyzethez: „Irtam ott a’ kutnál azon 1775dik esztendőben sz. István király napján. Faludy”.¹⁷

A kézirat címét komolyan kell venni, ez az összeállítás éneklésre, előadásra szolgált. A Szent Imre-énekvers (*Szent Imre herceghez pozsonyi ének*) előtt Faludi leírja Szent István jobbjának Magyarországra hozatalát, mintha diákokat tanítana a közelmúlt történetére (1771). A negyedik és az ötödik költemény között található az *Arietta concerto Alto con Alto*, ami egy betétvers a *Caesar Aegyptus földjén Alexandriában* című színjátékhoz.¹⁸ Faludi jegyzete magyar fordításban: „Előadták Nagyszombatban és másutt is.”¹⁹ A versszövegek között időnként félig kész sorok, szógyűjtések olvashatók a majdnem üres oldalakon, vagyis a szerző variációkat próbálgathatott, nem kötetben gondolkodott, amikor a verseit összeírta. A *Feszülethez* – nagybőjtben máig énekelt – költemény címének latin variánsa csak itt olvasható: *De Crucifixo*.

Az eclogák közül egynek csak részletét találjuk, a töredékességre a cím is utal: *Fragmentum Eclogae* („Minap egy kis kanász...”). Szelestei Nagy László közléséből tudom, hogy ez az eclogafragmentum nem a kézirat része, hanem a kötetbe valaki által

14 SZELESTEI N. László, *Faludi Ferenc autográf verseskönyve Nagyszombatban*, MKsz., 115(1999), 287–303.

15 Nagyszombat, Szent Adalbert Társaság Levéltára, Fasc. 134. č 4.

16 A *Szombathelyi kéziratban* a 8. vers az *Útra való*.

17 A költő y-nal és i-vel is írta nevét.

18 FALUDI Ferenc, *Fortuna szekerén okosan ül: Versek: Téli Éjtszakák*, vál., kiad., bev., VARGHA Balázs, Bp., Szépirodalmi, 1985, 139.

19 „Productio Tyrnavis et alibi.” SÁRKÖZY Péter ezt írja: „A *Caesar Aegyptus földjén Alexandriában* című, Faludi által olaszból fordított »szomorújátékot« 1749-ben mutatták be először a Nagyszombat melletti »Albano Castrum«-ban, azaz Fejéregyházán, a jezsuita rend frissen felavatott nyári pihenőházának színpadán az »őszü mulatónapok alkalmatosságával«, a később szintén olasz melodramákat magyarra fordító Kunits Ferenc rektorsága idején. [...] 1931-ben jelent meg először nyomtatásban.” SÁRKÖZY, i. m., 113, 123–124. Vö. Uő, „*Et in Arcadia ego*” = *A magyar irodalom története: A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSKY Géza, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat, 2007, 592.

belehelyezett másolat. A kézirat végén pedig csak egy eclogát olvashatunk, de azt teljes terjedelmében („Egy mohos kösziklán...”).

A 9. számú költemény még nem jelent meg sehol, a címe: *Affectus ad Jesum*. Más kéziratból sem ismerjük, csak Szelestei Nagy László tanulmányában olvashatjuk szövegét. Faludi által később betoldott költemény lehet, a sorszámát is a tanulmány szerzője adta, ezért más a kézirat és más a tanulmány számozása.²⁰ A korábban ismeretlen mű az irgalmas Jézushoz fohászkodó bűnbánó ének, amelyben az ismétlődéseket a *rep(etitio)* jelzés mutatja. Ezt a költeményt a következő Faludi-kiadásnak a függelékében közölni kellene.

Szelestei Nagy László a kéziratot Faludi „eddig ismert legkorábbi autográf verseskönyvé”-nek tartja,²¹ s 1771 körülre teszi a kézirat befejezését. Ebből az alapelvből hasonlítja össze az OSZK egyik kéziratával és a *Szombathelyi kézirattal*. Szerintem ez a datálás nem fogadható el, mert a Nagyszombatban található kézirat egyik művének dátumát pontosan ismerjük. Szelestei Nagy László tanulmányában 23., a kéziratban a 22. számozású vers címe: *Epitaphii Ungarici Paradigma per Cantilenam*.²² Ez a költemény megegyezik a *Szombathelyi kéziratban* is megtalálható, ott cím nélküli költeménnyel, amelyet egy hosszú paratextus vezet be, és megadja elküldésének pontos évszámát: 1777. „Méltóságos Vitéz Gróf Nadasdi Ferentz Horvát-Országi Bánnak irtam ezen koporsós verseket még éltemben és meg küldöttem 1777-dikben.”

Nadasdi²³ Ferenc Európa-szerte híres lovassági tábornok, horvát bán volt (1708–1783), a kivégzett Nadasdi Ferenc unokája. Zrínyi hírnevéhez egyedül az övé volt hasonlítható. A Rohoncon élő Faludi nem tévedhetett a dátumban, mert Nadasdi családnál megvolt az elküldött levél. A bán – barokk szokás szerint – már életében teátrálisan készült a halálra.²⁴ A Nagyszombatban található kézirat 1776–1777-ben keletkezhetett, mert a rendkívül előkelő megrendelőnek Faludi egy félévén belül biztos elküldte a versét. A bán azért választhatta Faludit, mert a korábban írt *Nadasdi* című, az ő tetteit dicsőítő költeménye tetszett neki. A vers megrendelésében hírnévre való vágya is közrejátszott.²⁵

A halálra való készülés a keresztény etikában erény volt, ezt a jezsuita lelkeség különösen is hangsúlyozta. Zrínyi Miklós a *Vitéz hadnagy* című munkájában (52. centuria) vetett számot az élettel, amely addig értelmes, amíg tisztességes lehet. Verset is írt – a

20 SZELESTEI N., i. m., 291.

21 *Uo.*, 295.

22 *Uo.*, 293. A különbség oka az, hogy a szerző tudatosan beszámozta az *Arietta duetto* c. verset, amelynek a kéziratban nincs száma, valószínűleg az üres helyre Faludi a végén írta be. Szelestei mindkét számozást és a lapszámokat is pontosan jelöli.

23 Mivel Faludi i-vel írja a gróf nevét, ezért magam is ezt követem.

24 A jezsuita lelkeségben különösen hangsúlyos volt a halálra készülés, a halál szabad elfogadása az örök élet nevében. Ez a lelki szabadság legnagyobb jele. Esterházy Pál a család és rokonság előtt egy koporsóba feküdt, hogy jelezze kész a halálra, és így örökítse meg a család emlékezetét. – FALUDI Ferenc *Omnium*ában található a kilenc éves korában meghalt Esterházy Dániel halálára készült latin nyelvű epitaphium. Vö. NAGY Elemér, *Faludi Ferenc Omniumának latin költeményei és jegyzetei*, Ipolyság, Dunántul Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T., Pécs, 1943 (Értekezések a Magyarországi Latinság Köréből, 8), 41–42.

25 Vö. a vers közköltészeti továbbélésére: FALUDI, *Fortuna szekerén...*, i. m., 15.

Vitéz hadnagy prózai szövegébe illesztve – a halálra való elszántságáról, később stilisztikailag okból, erőteljesebben ható jelzőcserével változtatott a szórenden az egyik sorban.²⁶ A *Szigeti veszedelem* második éneke is a Jézus halálát imitáló önkéntes életáldozatot állítja elének.

A *Nagyszombati kézirat* Nádasdi-versében az éneken (*Cantilena*) van a hangsúly, ezt erősíti meg a címen kívül a strófák megszámozása is, két ötsoros strófát vesz egy egységnek, elképzelhető, hogy mindegyik részt mások énekelték felelgetős ének formájában. Egy eddig ismeretlen szövegvariáció olvasható a kéziratban: Faludi a „bátran néztem” sor alá mint lehetséges variációt beírta: „meg állattam”.

A *Szombathelyi kézirat* kötetkompozícióban már a szövegen van a hangsúly, a szerző nem gondol költeményének a temetésen való előadására. Sárközy Péter így írt a versről: „Az alkalmi versek között van a Nádasdi Ferenc horvátországi bánnak küldött »koporsós verse«, melyet még a bán életében írt és küldött a készülő síremlék feliratának. A vers azért érdekes, mert a hadvezér-költő Zrínyi Miklós módjára szólal meg a bán nevében a pap-költő Faludi.”²⁷

A szövegvariációk a késői kelteztést erősítik meg. A kézirat végén található eclogából hiányzik két sor, amely még benne van az OSZK legkorábbi és a Kaprinai-féle kéziratban, de a *Szombathelyi kézirat*ban már nincs benne. Négyesy szerint Menelcas két sora „annyira konvencionális és üres, hogy Faludi később könnyű szívvel törölhette.”²⁸

Véleményem szerint majdnem egyidejű a két autográf kézirat, Faludi azonban más célra jegyezte le őket. A *Szombathelyi kézirat*ot mégis későbbre datálom, egy jó évvel később fejezhette be a költő.

2. 3. A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattárának öt Faludi-másolata és Paintner Mihály exjezsuita Faludi-életrajza²⁹

Már Faludi életében sokféle szövegvariáns terjedt el szóban és írásban, s még száz évig sok kéziratos gyűjteményben lelhetők fel versei vagy annak variációi.³⁰ A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban őrzött *Dőri énekeskönyvben*³¹ rátaláltam A' *Feszülethez* című költemény eddig nem ismert szövegvariációjára. Kováts István, dőri kántor lejegyzésének ismerjük pontos dátumát, mert a folio aljára feljegyezte: 1768.

26 „Befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó, / Óram tisztességes csak légyen utolsó. / Akár farkas, akár emésszen meg holló: / Mindenütt felyül ég, a' föld lészen alsó.” Vö. KOVÁCS SÁNDOR Iván, *A lírikus Zrínyi*, Bp., Szépirodalmi, 1985, 279–297.

27 SÁRKÖZY, *Faludi Ferenc*, i. m., 208–209.

28 NÉGYESY, i. m., 165. – A törölt rész: „Ne veszekedjete; jó a szép egyesség, / A pásztorok között a csendes békesség.”

29 Köszönöm Ásványi Ilona és Samodai Éva segítségét.

30 VOGEL Zsuzsa, *Faludi Ferenc verseinek recepciója a XVIII–XIX. századi kéziratos énekeskönyvekben = Doromb: Közköltészeti tanulmányok*, 1, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2012, 103–139.

31 *Dőri énekeskönyv* (1763–1774); Kováts István kántor autográf kézirata, PFKK, 10a. E. 29/1. Vö. STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, 2., jav. és bőv. kiad., Bp., Balassi, 2002 (a továbbiakban: STOLL + tételszám), 269. sz. – Dőr község Csorna mellett található. Megköszönöm Horváth Józsefnek, hogy felhívta a kéziratra a figyelmemet.

március 8. Ekkor Faludi Ferenc 64 éves volt. Ezt a kortárs kéziratot így említem: *PFKK F1. Dőri énekeskönyv (1768)*.

Ez egyben a legrégebbi vagy a második legrégebbi lejegyzése. A bizonytalanság oka, hogy Vargha Balázs az általa kiadott Faludi-kötet bevezetőjének *Előkelő és pórias* fejezetében ezt írja: „A *feszülethez* legkorábbi fennmaradt másolata 1762-ben készült.”³² Vargha azonban nem fűzött hozzá jegyzetet, így nem ellenőrizhető a forrás, nem tudhatjuk, hol lelhető fel.

A *Dőri énekeskönyv*ben nem olvasható sehol sem a szerző, sem a cím. Értékét növeli a Faludi-kutatás számára, hogy A' *Feszülethez* éneklésére is útmutatást találhatunk benne. A cím helyett ugyanis ezt a nótautalást találjuk: *Nota. Jertek Keresztény hivek etc.* A szakirodalomban ismert,³³ hogy már Faludi életében énekelhették ezt a versét, de még eddig nem találtak rá a dallam forrására. A ma is használt katolikus énektárban, a *Hozsannában* szerepel ez az ének, de egy későbbi énekgyűjteményből (Zsasskovszky: *Énektár*, 1855) meríti a dallamot és a szöveget.

Nagy valószínűséggel a jezsuita diákok kezdték el énekelni Faludi műveit, majd így terjedt el az országban. Dőr község kántora, vagy valaki még korábban a falusi liturgikus közösség számára néhol módosította, egyértelműsítette a szöveget. Azért nehéz megtalálni a Faludi-szöveget a nagyböjti énekek között, mert a dőri kántor az első sort is átírta:

*Minden szemek sírjatok,
Lelkek szomorkodjatok,
keseregjen minden szív,
a ki JESUSsához hív.*

A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtárba került a *Pannonhalmi énekeskönyv*³⁴ kézírata is. Közös éneklés számára készülhetett, hogy estéiket, „téli éjszakáikat” igényes szövegek éneklésével töltsék az emberek. Nem lehet megállapítani sem a lejegyzőjét, sem azt, hogy honnan került a bencés monostor könyvtárába. A borítólap címkéjét levakarták, ceruzával írták rá: 17[9]6. A Faludi-kutatás számára így nevezem el: *PFKK F2. Pannonhalmi énekeskönyv másolata (1796)*.³⁵

Gálos Rezső adta ki ezt a versgyűjteményt, amely világi dalokat tartalmaz, közöttük 13 Faludi-verset.³⁶ Ez utóbbiakat azonban nem jelentette meg nyomtatásban, csak a szerzőre és a címre utalt. A másolat világi dalokat tartalmazó részében 65 ének található, ebből Gálos 45 szöveget közölt. Amade-versek is találhatók a kéziratban.

Gálos számára mindezek más énekeskönyvekből átvett, néhol tollbamondással lejegyzett szövegeknek tűntek. „Énekeskönyvünk összesen 56 magyar darabja közül 13, tehát az egésznek közel egynegyede Faludi-vers. Ezek a Révai Miklós kiadta szövegtől alig térnek el, eltéréseik is többnyire csak másolási hibák, amelyek arra

32 FALUDI, *Fortuna szekerén...*, i. m., 19. Talán a *Szokolczai István-énekeskönyvre* (1762) utal, vö. STOLL 266. sz.

33 *Uo.*

34 STOLL 430. sz.

35 PFKK E. 8/1.

36 GÁLOS Rezső, *Pannonhalmi énekeskönyv (1796)*, Győr, 1930 (Győri Szemle Könyvtára, 5). Vö. STOLL 430. sz.

vallanak, hogy kötetünk írója előtt nem a nyomtatott szöveg volt, hanem annak egy kéziratos, sőt talán második, harmadik másolata.”³⁷ A *Pannonhalmi énekeskönyv* például az *Erdő* című verset is Révai-féle változatban hozza, vagyis kihagyja azokat a versszakokat, amelyek a Révai számára mérvadó kéziratban nem voltak benne.

Gálos Rezső – akárcsak elődei – a *Tavaszi üdő* című verset Faludi-költeménynek vélte, de Szelestei Nagy László kiderítette, hogy egy másik jezsuita költő, Bíró István műve.³⁸ Gálos már felvetette, hogy érdekes feladat lenne a kéziratos *Pannonhalmi énekeskönyv*et összevetni a legrégebbi kiadott énekgyűjteménnyel, a váci Énekes Gyűjteménnyel: „Sebestyén”³⁹ írja a váci kötetről, hogy Faludinak »csaknem minden világi tartalmú versét gyűjteménybe iktatta.«⁴⁰

A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban található egy olyan kézirat is, amely négy Faludi-eclogát tartalmaz.⁴¹ Erre PFKK F3. *Kis János-másolat*ként hivatkozom a továbbiakban. Gyárfás Tihamér *Kis János-kézirat*nak nevezi;⁴² valószínűleg a bencés könyvtárostól hallotta ezt az elnevezést, akivel kapcsolatban állt, amikor Pannonhalmán kutatótt. A kézirat-katalógust készítő Szabó Flóris bencés könyvtárigazgató szintén Kis János másolatának tartotta az eclogákat, aki evangélikus pap, majd püspök és Kazinczy által rendkívül nagyra tartott klasszicista költő volt.⁴³ Az utolsó oldalon Paintner kézírása fedezhető fel, a *Phillis* című verset másolta le. Koltay–Kastner Jenő és Szelestei Nagy László megállapította erről a másolatról, hogy „a Turóczi-Trostler által közölt német eredeti egy egészen közeli változatáról van szó”.⁴⁴ Gyárfás szerint az átdolgozás Faludi munkája lehet „legnagyobb valószínűség szerint”.⁴⁵ Ezt a német verset a kötet függelékében lehetne hozni mint Faludi-költeményt, utalva az eredetire, amelyet a költő átdolgozott.

Kis János szerette Faludi verseit, „Horváth Endre, az értényi plébános szerint, este az ágyban is Faludit olvasgatta”.⁴⁶ Kis Jánostól kerülhetett valamikor Paintnerhez, de

37 Uo., IX. – Gálos jegyzetének számozása szerint 6. sz. ének a kéziratban: *Kisztő ének*; 7. *Felelő ének*; 8. *Szakácsének*; 38. *Nem mind vigasság a vigasság*; 38. *Útravaló*; 39. *Az epeszi szívemet*; 40. *Duetto*; 41. *Addio!*; 45. *Clorinda*; 52. *Erdő*; 59. *Forgandó szerencse*; 60. *Cupido*; 61. *A hajnal*.

38 GÁLOS Rezső, *Faludi Ferenc egy kiadatlan költeménye*, ItK, 47(1937), 297–299; SZELESTEI N. László, *Egy Faludi Ferencnek tulajdonított vers szerzője: Bíró István*, ItK, 102(1998), 534–535.

39 SEBESTYÉN Gyula, *A váci Énekes Gyűjtemény*, Ethn, 24(1913), 104–114. – Összefoglalás: Csörsz Rumen István, *Az első magyar lírai antológia: a váci Énekes Gyűjtemény (1799, 1801, 1803, 1823) = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 1, i. m., 141–178.*

40 GÁLOS, *Pannonhalmi énekeskönyv...*, i. m., IX.

41 PFKK, 10a. E. 7/11 – Meglepő a kéziratban, hogy az utolsó ecloga után még kilenc sor áll, amelyet a másoló áthúzott. Szervetlenül csatlakozik a *Melibaeus* c. eclogához, az előzőleg lemásolt eclogából való részletről van szó, amelyet Kis János véletlenül ide is bemásolt.

42 GYÁRFÁS Tihamér, *Faludi Ferencz élete*, Bp., Athenaeum, 1911, 48; különnyomat az ItK-ból, 20(1910), 1–15, 129–141, 398–427.

43 SZABÓ Flóris, *A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratkatalógusa: 1850 előtti kéziratok*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 1981 (Magyarországi Egyházi Könyvtárak Kéziratkatalógusai, 2). – Az eclogák és Kis János kéziratainak írásmódja közötti hasonlóság számomra is egyértelmű.

44 SZELESTEI N., *Faludi Ferenc autográf verseskönyve Nagyszombatban*, i. m., 296. – Gyárfás alapján úgy véli, hogy Paintner másolta az eclogákat is, de ez tévedés.

45 GYÁRFÁS, i. m., 48.

46 Értény, 1824. aug. 23., 1826. júl. 9. Vö. BATSÁNYI, i. m., 576.

Révai biztos nem ismerte ezt a kéziratot.⁴⁷ Kis Jánostól több eredeti kézirat található a bencés főkönyvtárban, köztük verseinek kötete, amelyet Kazinczyhoz küldött.⁴⁸ Négyesy jegyzeteivel összevetve azt találtam, hogy alapvetően a BEK Kaprinai-féle és különösen a Négyesy által (M.)-nek jelölt másolathoz hasonló sorcserék, kihagyások, variációk találhatók benne. A *Szombathelyi kézirat* szövegénél mindenképpen régebbi változat lejegyzését állapíthatjuk meg a *PFFKK F3. Kis János-másolatban*.

Koltai András, a Piarista Levéltár igazgatója jóvoltából 2004-ben előkerült a legértékesebb Faludi-kézirat, amely korábban a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár tulajdona volt.⁴⁹ 1826 után lett a bencés kézírattáré Paintner többi könyvével és kéziratával együtt. Jelzetet is kapott: 118. G. 20./1–19. Nem láthatta azonban már sem Négyesy László, sem a bencés Szabó Flóris, így a kézirat-katalógusából is hiányzik.

Koltai András Budapesten, a Batthyány téren levő Szent Anna-plébánia levéltári szekrényében találta meg a kéziratot, és rögtön felismerte jelzetéből, hogy a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtáré volt, és Paintner kézírását is azonosította a borítólapon levő possessorori bejegyzéssel: „Praep.(ositus) Paintner”. Ezt a másolatot nevezem: *PFFKK F4. Paintner-másolatnak*.⁵⁰

A török kiűzése után a jezsuiták kapták meg a Szent Anna-templomot, és – egy évtizedet leszámítva – ők vezették a rend feloszlataáig (1773). A templom plébánosa kérhette ki a 19. század végén vagy a 20. század elején a Paintner-féle másolatot, és nem adta vissza.⁵¹ Faludi Ferenc fiatalon 1734/35-ben egy évet töltött a Batthyány téren ígéhirdetőként, ezért érdekelhette a plébánost a költő kézírata. Ma már emléktábla is megemlékezik Faludi Ferenc működéséről.

Gyárfás Tihámér tanulmányában (1911) ezt olvashatjuk: „A Paintner-féle kézirat, 12 oldalra terjedő negyedréti füzet, címe: »Faludi F. magyar versei.« Paintner kézírása. Tartalmazza a következő verseket: *Ének, Kiszűtő Ének, Felelő Ének, Útra való, Tündér Álom, Phyllis, Satyra, Tavasz, Forgandó Szerencse, Clorinda és Dorindo, Pásztor versek*. Feltűnő a címben való eltérés, lehet, hogy azok Paintnertől származnak. Tekintve azon viszonyt, melyben Paintner Faludival és Révaival volt, e kézirat fontossága és becse elsőrangú.”⁵² Jegyzetében azonban már nagy sajnálattal írta, hogy ő sem látta ezt a kéziratot a könyvtárban.

A *PFFKK F4. Paintner-másolat* egy kolligátumon belül található 12 oldalas másolat. Első versének címe: *Ének*, amely később a *Tarka madár* címet kapta Faluditól. A kor írásmódjára jellemző, aláhúzott cím jól mutatja, hogy korai Faludi-kéziratokkal tart kapcsolatot. Nem hiszem, hogy Paintner adott volna más címeket, inkább Faludi változtatta meg később azokat. Külön érdekessége, hogy az *Ének* mellett a margón és a költemény

47 Ez a szövegvariációkból és az egyik eclogához fűzött jegyzetéből bizonyítható. Gyárfás Tihámér szerint is Paintner révén kerülhetett a kézirat Pannonhalmára.

48 A 8. levélen ezt a bejegyzést találtam: „Kis János verse / 's tulajdon keze írása. / Széphalom, Júl.20d. 1807. Kazinczy Ferenc”.

49 Koltai András e-mailben ezt írta: „A kötetet 2004. aug. 2-án találtam a budapest-felsővízvárosi plébánia levéltári szekrényében (a Szent Anna-templom oratóriumában).” 2004. 09. 09.

50 PFFKK 118. G. 20/11.

51 Négyesy sem tud róla, ezért valószínűbb, hogy a 19. század végén kérték el.

52 GYÁRFÁS, i. m., 47–48.

után is szótározást láthatunk, magyar szavak mellett latin szavakat találunk, mintha az lenne a másolat szerzőjének célja, hogy az *Éneket* valakivel latinra fordíttassa. A *Kisztő ének* cím mellett a latin címet is olvashatjuk: *Provocans Cantilena*. A nehezebb magyar szavak latin megfelelőjét még kiírta a másoló, de a többi versnél már nincsenek latin szavak. Úgy gondolom, hogy ezt a másolatot is eredetileg éneklés céljára állították össze.

A versek többségét hosszú sorokkal másolták le, például az *Utra való* sorai 2×7 szótagból állnak; Révai a strófákat csak hét szótagos sorokra bontja. A *Tündér Álom* viszont 2×8 szótagos sorokból áll a PFKK F4. *Paintner-másolatban*. A *Tündér Álom* Révai kiadásában *Tündér Kert* lett, mert ezt látta a nála levő kéziratokban. Nem olvashatunk jegyzeteiben arra utalást, hogy a *Paintner-másolatban* más címük volt a verseknek. A *Tündér Álom* (*Tündérkert*) a rokokó költészet gyöngyszeme, a növények táncát írja le. A *Paintner-féle* kéziratban *jól forgattyák társokat*, a többi kéziratban *megforgatják* variáció található, kivéve az OSZK legrégibb kéziratát, amit Négyesy (M.) jelzettel látott el. A versszakok sorrendjében levő eltérés is arra mutat, hogy nem látta Révai ezt a *Paintner-féle* kéziratot, amely – akárcsak a PFKK F3. *Kis János-másolat* – az Egyetemi Könyvtár és az OSZK kéziratárának egyik másolatával hasonlítható. Néhány esetben azonban kisebb eltérések vannak a három másolat között.

Az *Utra való* című költemény egyik versszaka teljesen különbözik a Révai-kiadásban levő szövegtől:⁵³

Már el indult jó korán, sebes postán szaporán,
hogy láthassa Velenczét, mi kívánunk szerencsét.

Néhány másolatban azonban ugyanígy szerepel ez a strófa.⁵⁴

A *Paintner-másolatban* a *Forgandó Szerentse* híres versében nincsenek belső ismétlések, az egyik első változat lehet lejegyezve. Ez állhat a többi költeményre is. A *Forgandó Szerentse* után következő címben Clorinda és Dorindo neve alá vannak húzva, pont van utánuk, de az egyik név a bal, a másik jobb oldalon található. A szöveg két részre van osztva, a lap bal oldalán olvasható Clorinda által mondott vagy énekelt négysoros szakaszok, a jobb oldalon pedig Dorindóé. Középen olvasható egy szakasz, amely Clorinda megbékélése előtt áll. Ennek javított változata lehet a Nagyszombatban található kéziratban a *Pastoritium* címmel fellelhető költemény. Ebben már először a Poeta beszél 4 strófában, majd Chlorinda és Dorindo felváltva két-két versszakban. A *Szombathelyi kéziratban* viszont a *Chlorinda* címmel megörökített szöveget nem osztották szerepekre – ez a kézirat már nem éneklésre készült.

A PFKK F4. *Paintner-féle másolatban* az utolsó vers bukolikus költemény, méghozzá a legkésőbb készült VI. ecloga, amelynek a címe: *Pásztori Versek*. A cím felett egy paratextus világítja meg tartalmát: „Ecloga de extincta Socte Jesu”, vagyis ’Az eltörölt

53 Ha ismerte volna Révai ezt a *Paintner-másolatot*, akkor a második, jobbított kiadásában biztos utalt volna rá jegyzeteiben. Abban megegyeznek, hogy a címek után pontot találhatunk.

54 Így olvasható a *Kaprinai-féle* és az (M.), ill. az OSZK *Jankovich-féle másolatában*. – Jellemző a PFKK F4. *Paintner-féle másolatra* az *e* hang helyett az *ö* használata, pl. *kell* helyett *köll*.

Jézus Társaságáról szóló ecloga'. A *Pán haragja* kezdetű sor refrénként négyszer szerepel a költeményben, és mind a négyszer alá van húzva. Az ecloga végén *A kegyes és jó Pánt* dicsőítő sort szintén aláhúzta a másoló, ezt a következetes kiemelést csak a MTA Könyvtárának legrégibb másolatában láthatjuk.

Faludinak a bencések körében való népszerűségére mutató adatot találunk Roznák Márton lékai ágostonos szerzetes naplójában. (Léka a Batthyány-birtokhoz és Rohonchoz közel található.) Amikor Roznák Márton 1783-ban bejárta a Dunántúl nevezetes helyeit, eljutott a Bakony közepébe, Bakonybélbe. Továbbindulása előtt, május 15-én Márton atya kiment a forráshoz, és visszaemlékezett arra, hogy a számára legkedvesebb bencéssel, Amand atyával érkezése másnapján is itt járt. Naplójában felelevenítette, hogy akkor Amand atya gyönyörűen elénekelt neki „e helyhez kiválóan illő, Faludi Ferenc jezsuita által szerzett »Királyi multság« kezdetű magyar nyelvű dalt”,⁵⁵ vagyis a *Tavaszi* című, az erdőkben járás örömről szóló éneket.⁵⁶

Roznák Mártonhoz elég sok tudós, előkelőség írt levelet, ez a levélgyűjtemény is a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban lelhető fel.⁵⁷ Köztük találhatók az exjezsuita Paintner Mihály levelei, amelyek mondanivalója, stílusa baráti viszonyt feltételez. Egyik levelében beszámol neki a jezsuitákról, megemlékezik édesanyja, édesapja haláláról, és a Bakonybélben élt bencés testvérét is megemlíti, aki fiatalon halt meg.⁵⁸

Roznák Márton egy rendtörténeti könyvet adományozott Paintner Mihálynak, amelyet Schier Xystus Pál ágostonos történész írt, de halála miatt (1772) Roznák Márton adott ki 1778-ban Grazban.⁵⁹ A könyvben több ágostonos kolostor leírásánál lapok vannak betoldva, Paintner lemásolta a Roznák által adott kiegészítéseket. A utolsó lapon (130) egy Faludi-vers Paintner által való másolata található! Ezt a másolatot nevezem *PFFK F5. Paintner-féle Nádasdi Ferenc Epitaphium-másolatnak*.

Az ötödik pannonhalmi másolat Nádasdi Ferenc halotti verse, amelyet Faludi még a bán életében írt. *Epitaphium* a címe, s csak a *Nagyszombati kéziratban* (Magyar énekek) találhatunk hasonlót: *Epitaphy Ungarici Paradigma per Cantilenam*. Batsányi János kiadásában (1824) a görög szó magyarra fordítása áll: *Nádasdi Sirkövére*. Paintner a cím után, a vers előtti magyarázatként latinul elmondja, hogy ezt a verset a hírneves Faludi Ferenc páter írta a nagyhírű horvát bán, Nádasdi Ferenc számára, még annak életében. A bán 1783-ban bekövetkező halála után a „pozsonyi levelek”⁶⁰

55 „[...] amoenam illam cantilenam Hungaricam a patre Faludi jesuita compositam loci circumstantiis accommodatissimam”.

56 DÉNESI Tamás, *Egy lékai ágostonos szerzetes dunántúli útinaplója 1783-ból: Forrásközlés = Örökség és küldetés: Bencések Magyarországon*, I, Bp., Művelődéstörténeti Műhely–Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2012 (Rendtörténeti Konferenciák, 7/1), 286, ill. a forrásközlés: 301.

57 PFFK 118. G. 26.

58 Uo., 56. levél, 118.

59 *Memoria Provinciae Hungaricae Augustinianae antiquae*, adservata in schedis P. Systi SCHIER eremitae Augustiniani, ad dein per Martinum Rosnak ejusdem instituti alumnum in lucem publicam emissam. Anno MDCCLXXVIII. Graecii. PFK 119 D 35– A címlapon Paintner latin nyelvű beírása látható, amelyből megtudhatjuk, hogy Roznák Márton adta neki a könyvet és annak kiegészítéseit.

60 Valószínűleg aprónyomtatványt lehet érteni a „leveleken”. PFFK 10a. G. 16/1. – Gróf Nádasdi Ferenc halálára írt másik verset is találunk a kolligátumban (16/12). Bécs, 1783. A szerző neve nincs megadva.

adták ki („an. 1783. per pagellas Posonienses Num. 45. vulgatum est:”). Csak egyetlen Faludi-másolatot találunk a könyvben, akárcsak a *Dőri énekeskönyv*ben. A strófákat itt egyenként számozták, míg a *Nagyszombati kézirat*ban kettesével. A *Paintner-féle Nádasdy Ferenc Epithafium*-másolatban az 5. versszak első két sora eddig ismeretlen variációt tartalmaz: „Vitézit nyomtam / Rab szíjra vontam”. A *Nagyszombati kézirat*ban már az ismert, javított változat olvasható: „Nyitottam erét, / Gázoltam vérét”.

A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban találjuk még Paintner Mihály által latinul megírt tudós jezsuiták életrajzeit, és ezek után a kiadott műveik felsorolását.⁶¹ A kézirat első kötetében találhatjuk Faludi Ferenc életrajzát és prózai munkáinak jegyzékét;⁶² sajnos a szakirodalom ezt nem említi. Ha összehasonlítjuk a Révai Miklós első Faludi-kiadásában levő életrajzzal, megállapíthatjuk, hogy lényegében meg-egyeznek. Néhol azonban különbséget vehetünk észre, például a Paintner-kézirat hangsúlyozza, hogy a szélvihar („post turbinem illum”) után, amely a jezsuitákat szétszórta, Faludi a rohongi „kikötőbe” ment, „ahová nyugalmat és irodalmat vitt, hogy hazája nyelvének kultúráját minél inkább előmozdítsa”.⁶³ Révai első kiadásában (1786) csak visszahúzódsáról olvasunk, arról nem, hogy Rohoncon folytatta irodalmi munkásságát. Faludi magasztalásának legköltoőbb része is hiányzik a Révai-kiadásban olvasható életrajzból. Paintner szerint őt tartotta mindenki a korszak „magyar Cicerójának” és legnagyobb költőjének („summi poëtae nomine compellatur”). Prózai művei felsorolása előtt Paintner azokat „aranyra, cedrusra, halhatatlanságra bizonyosan méltóknak” tartja („Opera ejus auro, cedroque, immortalitate certe dignissima”).

A kézirat végén megtudhatjuk, hogy Révai Miklós, a „kiváló költő” összegyűjtötte Faludi műveit, és 1786-ban kiválóan kiadta, majd 1787-ben újra. Paintner az utolsó sorokban megjegyzi, hogy Faludi latin és német nyelvű verseket és színdarabokat is írt. Joggal merül fel a kérdés: milyen kapcsolat van Paintner kézírata és Révai első kiadásában olvasható Faludi-életrajz között? Ez utóbbiból indul ki minden Faludi-életrajz. Erre a kérdésre később adunk választ egy possessorium bejegyzés alapján. Az egyértelmű, hogy a latin kézirat későbbi a Révai első kiadásában szereplő leírásnál.

Gyárfás Tihámér ismerte ezt a kéziratot, és egy helyen életrajzában korrigálta azt. Paintner szerint a *Böls és Figyelmetes Udvari Embert* Faludi németből fordította, Gyárfás szerint az író maga adja tudtul, hogy franciából fordította, és szerinte a fordítás éve is tévesen van megadva.⁶⁴

61 PFKK 118. C. 35. „Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu olim Provinciae Austriae [...] ab anno 1554 ad nostra tempora.” Pars I. A–H; 18. század vége.

62 Uo., 179–182.

63 „[...] otiumque literarium in id contulit, ut patriae linguae culturam magis magisque promoveret”.

64 GyÁRFÁS, i. m., 42 (2. jegyzet).

2. 4. A Budapesti Egyetemi Könyvtár (BEK) Kézirattárában levő Faludi-másolat

Toldy Ferenc, a nagy hatású irodalomtörténész rövid ideig Pesten az Egyetemi Könyvtár igazgatója volt, s a Faludi-verseket tartalmazó kódexek közül talán ezért elsőként az itteni kézirattárban levő másolatot ismertette: „A Versek egyetemi kézírata, mely Faludi harmincegy költeményét foglalja magában; Kaprinai István a híres történetbuvár saját kezével nagy szorgalommal írva, feltűnőleg szép beosztással. 4-rétben, 141 l.”⁶⁵ Nemcsak a beosztás, hanem az írásmód is rendkívül szép. Egyetlen kéz által lejegyzett másolatról van szó.

Faludi Ferenc ismerte fiatalabb rendtársát Kaprinai Istvánt,⁶⁶ akihez humoros stílusban írt – egy könyveladással kapcsolatos – „üzleti” levelét Géfin Gyula tanulmányából ismerhetjük.⁶⁷ Érdemes a levél befejezést idézni: „Ha jó szán-út leszen, pörölgük ki a többit négyszemközt és azért ránduljon Kegyelmed hozzánk. Fogytán vagyunk az esztendőnek, kívánom szívből, érhesse Kegyelmed jó végét!” Ilyen levelet csak baráti kapcsolatban levő emberek küldenek egymásnak. Sárközy Péter valószínűleg erre a levélre alapozva nevezi Kaprinait „Faludi kortársának és barátjának”.⁶⁸

Négyesy László megadta a másolat jelzetét, amely azóta is változatlan.⁶⁹ A kéziratot Km. (Kaprinai-féle másolat) betűkapcsolattal jelöli.⁷⁰ Mivel Budapesten több könyvtárban is fellelhető Faludi-kézirat, ezért a könyvtárra való utalással és az ismert történész, retorikatanár, jezsuita nevével jelölöm a kéziratot: *BEK Kaprinai-féle Faludi-másolat*.

A rövidítve BEK Kaprinai-másolatnak nevezhető kódexben alá vannak húzva a címek, de nincs pont utánuk. Végző javítás jeleit is láthatjuk rajta, például a *Cupido* című vers negyedik strófájában az egyik sorkezdő szót beljebb kezdte a másoló, majd ezt gondosan áthúzta, s újra elé írta a szót („Sok <Sok>”). Kaprinai a *Tarka madár* leírása vagy az egész kódex átnézése után vette észre, hogy felcserélte az utolsó két versszakot. A margóra kiírta: „Postponatur” és „Praepnatur”, vagyis ’elője kell helyezni’ és ’utána kell tenni’.

A *BEK Kaprinai-másolat* korábbi változat, mint a *Szombathelyi kézirat*.⁷¹ A *Kaprinai-féle másolat*ban a *Tavas* című verset hét lapra másolták, mivel hét strófából áll a köl-

65 FALUDI Ferenc *Minden munkái*, Eredeti kéziratok és kiadások után a szerző életrajzával kiadta TOLDY Ferenc, Pest, 1853 (Nemzeti Könyvtár), XIX.

66 Kaprinai István életrajzáról, műveiről: SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, V, Bp., 1897 (reprint: 1980–1981), 980–983.

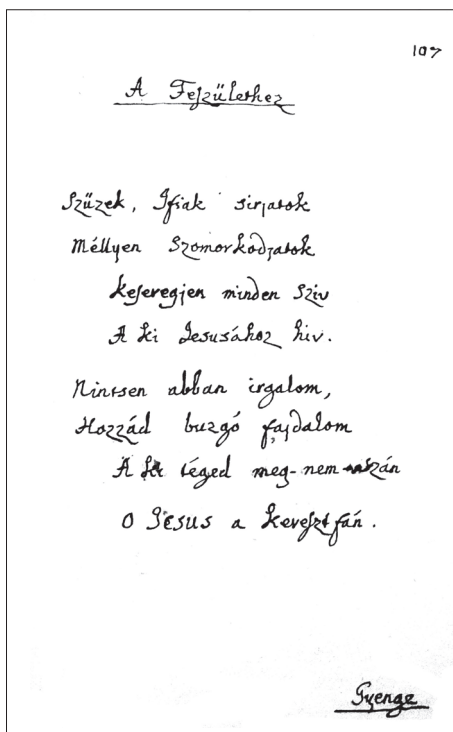
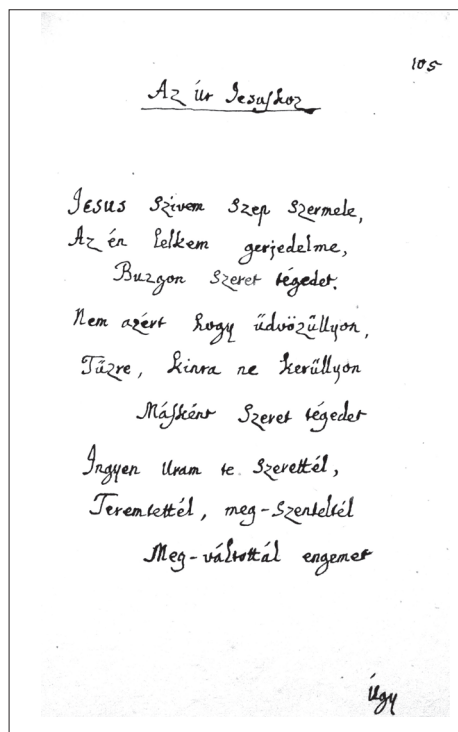
67 GÉFIN Gyula, *Faludi Ferenc 1704–1779*, Bp., Pray Rendtörténetirői Munkaközösség, 1942 (Kiadványok Jézus Társasága Magyarországi Történetéhez, 15), 8. – 1767. október 17-én írta Faludi a levelét, amely a BEK Kézirattárában maradt fenn. Ezt a levelet elsőként HOLLÓSY Béla adta ki tanulmányában: *Faludi Ferenc élete és költészete*, A nagykirályi főgimn. Értesítője, 1898/99, 16. – Megjelent Faludi Ferenc prózai munkáinak kritikai kiadásában is: FALUDI Ferenc *Prózai művei*, kiad. VÖRÖS Imre, URAY Piroska, Bp., Akadémiai, 1991 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 8), II, 818–819.

68 SÁRKÖZY, *Faludi Ferenc*, i. m., 160.

69 BEK Kézirattár H. 32.

70 NÉGYESY, i. m., 107–108.

71 Erre utal például az, hogy a *Kaprinai-féle másolat*ban a *Tavas* első két sorában még „járkálni ~ sétálni” igepárokat olvashatunk. Faludi a *Szombathelyi kézirat*ban már „sétálni” változatra cserélte ki. A *Kaprinai-másolat* ötödik-hatodik sorában ez áll: „Örömet nevelni / Kedve szerint élni”. Nem könnyű eldönteni, hogy a *Szombathelyi kézirat*nak ugyanezen soraiban az egyetlen magánhangzó-eltérés véletlennek tekinthető, vagy esetleg az egész strófára vonatkozó tudatos hangtani ismétlés: „Örömet nevelni, / Kedve szerint élni.”

teményt.⁷² A korábbi másolatokban még olvasható volt egy 8. strófa is, de ezt már nem tartalmazta a Kaprinai-féle szöveg. Faludi a *Szombathelyi kézirat*ból már kihagyta a *Kaprinai-másolat*ban még 4. strófaként olvasható részt is. A *BEK Kaprinai-féle másolat*ban a *Nintsen neve* címet kapta az a vers, amely a legrégebb másolatokhoz tartozó *PFKK F4. Paintner-féle másolat*ban még a *Satyra* címet viseli. Kaprinainál alcímként ezt olvashatjuk: „Pro paradigmate Satyra”, vagyis ’Szatírára példaként’.

Kaprinai korábbi kéziratok alapján dolgozott, mint a *Szombathelyi kézirat*, ezért nem kötetkompozícióban gondolkodott. Kaprinai 1777-ben vagy utána másolhatta le a kötetet, mert Nádas Ferenc halotti verse már olvasható benne. Verssrendjét tekintve azt állapíthatjuk meg, hogy Faludi Ferenc a végleges kompozíciót csak a Szombathelyen fennmaradt kötetében alkotta meg.

Kaprinai István a jezsuita írók életrajzáról, kiadott műveiről összegzéseket készített. A szakirodalom által nem ismert kéziratban két helyen is olvashatunk tőle Faludi Ferencről. A *Catalogus Scriptorum Societas Jesu in Hungaria* című kéziratában⁷³ először

72 NÉGYESY a Tavaszhoz írt jegyzeteiben tollhibára mutat rá: „hegyes völgyet” írt a másoló a „hegyet völgyet” helyett. NÉGYESY, i. m., 130.

73 Stephanus KAPRINAI, *Catalogus scriptorum Societatis Jesu in Hungaria*, BEK, Coll. Kapr. B, Tom. 88, Nr. 2, 107–108.

életrajzáról olvashatunk; ebben a feldolgozatlan forrásban a legérdekesebb az utolsó mondat: „[...] most Pozsonyban a teológiai könyvtárat vezeti” („[...] nunc Bibliothecam Catecheticam curat Posonii”). Vagyis még Faludi életében kellett Kaprinainak az életrajzot írnia. Faludi kiadott könyvei közül hármat említ meg: elsőként a *Nemes embert* (1748) – az angol eredetire, az olaszból való fordítás forrására is pontosan utal –, másodjára a *Nemes asszonyt* (1748), harmadikként az *Udvari embert* (1749), amelyet spanyol szerző, Baltasar Gracian írt.⁷⁴ Az *Udvari ember* második és harmadik része 1770-ben és 1772-ben jelent meg, de ezekről már nem olvashatunk. Így a kézirat keletkezését 1770 előtti évre tehetjük. Befejezésésképpen pedig megemlíti, hogy Faludi olaszból lefordította *Constantinus Porphyrogenitus* című tragédiát, amelyet nagy sikerrel adtak elő több helyen is. (Elsőként 1750-ben Nagyszombatban.)

Kaprinai kéziratának másik helyén nincs életrajz, Faludi művei közül csak a *Nemes embert* és a *Nemes asszonyt* említi.⁷⁵ Azt gondolhatnánk, hogy ezt még 1750 előtt írta, de Kaprinai más szerzők később kiadott műveit is említi. Igaz, a két Faludi-könyv leírása után hozzáfűzött még egy érdekes mondatot: „Vannak még más művei is.”

2. 5. 1. Az OSZK Kézirattárában található öt forrás és új elnevezésük

Négyesy Lászlónak az 1900-ban írt tanulmánya valóban nagyon értékes, hozzá fogható azóta sem jelent meg. Úgy gondolom, hogy eljött az idő, hogy a csodálat mellett kritikai módon olvassuk sorait. A tanulmány első mondata így hangzik: „Faludi versei két sajátkezü példányban maradtak korunkra. Ezek egyike a Magyar Nemzeti Múzeum [OSZK – B. E.], másika pedig a szombathelyi püspöki könyvtár tulajdona.”⁷⁶

Ez a kijelentés akkor meglepően új, ha tudjuk, hogy Toldy Ferenc csak a *Szombathelyi kéziratot* tartotta egyedül autográfának az általa ismert kéziratok felsorolásakor. A kéziratok feltérképezésekor a legfőbb vágy egy új „önkezü” kézirat megtalálása. Négyesy tisztában volt állítása újdonságával: „Felhasználva ez a kézirat eddigelé nem volt [...]”⁷⁷

A Faludi-kutatás számára az OSZK-ban található legismertebb kéziratot *OSZK F1. másolatnak* nevezem.⁷⁸ Négyesy *múzeumi kéziratnak* (M.) nevezte, mert akkor még a Nemzeti Múzeumban volt található.

A második forrást *OSZK F2. Verseghy-másolat*ként említem; Verseghy Ferenc, az expálos költő-szerzetes készítette 1806-ban Budán.⁷⁹ Verseghy első korszakában a „min-taadó jórészt Faludi volt, nemcsak jellegzetes szavak, szókapcsolatok és rímek buk-

74 A szakirodalom 1750-re teszi a kiadást.

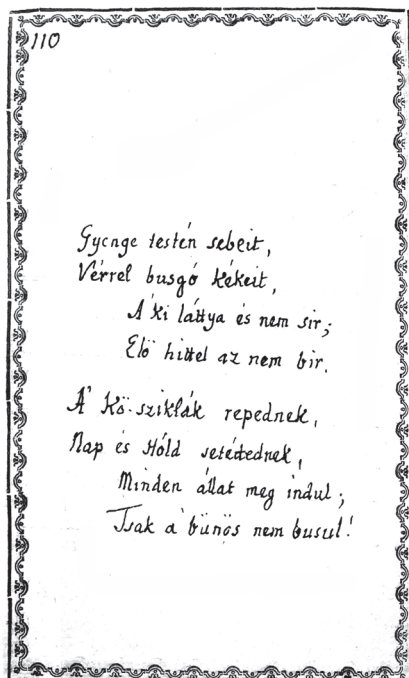
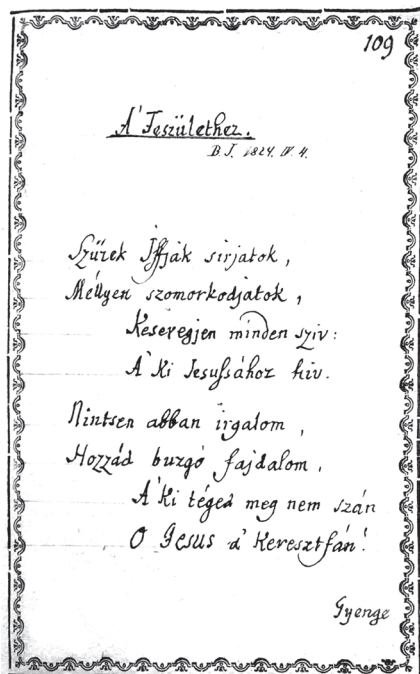
75 Stephanus KAPRINAI, *Catalogus scriptorum Societatis Jesu in Hungaria*, BEK, Coll. Kapr. B, Tom, 89, Nr. 2, 59. – „Sunt etiam alia adhuc ejus opera.”

76 NÉGYESY László, *Faludi verseinek eredeti kéziratai, másolatai, kiadásai* = i. m., 95.

77 Uo., 101. Vö. OSZK Oct. Hung. 357.

78 Nem én vagyok az első, aki Négyesy jelzetét átírja. KULCSÁR Péter W betűjelre változtatta a *Bónis-kódex* jelét, amelyet Négyesy A betűvel jelölt a Zrínyi-kutatás számára. Vö. ZRÍNYI Miklós *Prózai munkái*, kiad., jegyz. KULCSÁR Péter, Bp., Akadémiai, 2004, 49.

79 FALUDI Ferencz' *énekei*, Leírta VERSEGHY Ferenc, Budánn, 1806. Vö. OSZK Oct. Hung. 48.

kannak elő nála, de jellegzetes szemléleti vonások is”.⁸⁰ Négyesy jelzése: Vm. Szerinte a szövegvariánsok Révai első kiadásával rokoníthatók, de Verseghy az összehasonlítások alapján nem a könyvből írta le, hanem Révai „eredeti vagy másolati példányából másolt”,⁸¹ amelyek elvesztek, más nem látta őket.

Hús világi költemény olvasható benne, nincsenek köztük sem vallásos énekek, sem pásztorversek, sem alkalmi költemények. „Helyesírása Verseghy elméletéhez van idomítva, s a dunántúli tájéjtés fel van benne cserélve a tiszavidékivel.”⁸² A kötet elején *Mutató* található, amely címlistája néhol nem egyezik meg a másolatban levő versek címeivel. Az utolsó verse: *Nádasdi koporsós verse*. Meglepő, hogy Négyesy 1775 utánra teszi a kézirat keletkezését a *Búcsúzó* költeményre hivatkozva. A *Szombathelyi kézirat* datálásánál számára a *Nádasdi koporsós verse* dátuma (1777) perdöntő volt, csak ez után keletkezhett a *Szombathelyi kézirat*. Ugyanezt kellene mondania az OSZK F1. és OSZK F2. Verseghy-másolatról is. Miért nem teszi? Elfogadhatatlan számomra ez az ellentmondás.

A harmadik kéziratot OSZK F3. *Jankovich-gyűjtemény másolata* címmel jelölöm, mert Jankovich Miklós könyvtárából származik.⁸³ Négyesy szerint ez a kézirat „siető-

80 SZAUDER József, *Verseghy Ferenc pályakezdése* = Uő, *A romantika útján*, Bp., Szépirodalmi, 1961, 50–89. Vö. BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi, 1998, 317.

81 NÉGYESY, i. m., 111. Jele: (Vm.)

82 Uo., 112.

83 *Faludi Ferenc versei*, OSZK Oct. Hung. 47. Cod. Sec. XVIII. (ceruzával: Fol. 84.); a 66. levéltől üres. Négyesynél jele: (Jm.)

sen és elég hanyagul írt másolat”. 34 versből 31 ugyanaz, mint az OSZK F1.-ben vagy a BEK Kaprinai-féle másolatában, sorrendjük is megegyezik. A végén három, máshonnan nem ismert költemény is szerepel a kéziratban, ezeket a másoló tévedésből tarthatta Faludi verseinek. A 66. levéltől kezdve üres a füzet. Nem valószínű, hogy maga Jankovich Miklós írta le, mert akkor ezt jegyzetben közölte volna. Négyesynél jele: *Jm.* Szerinte a „múzeumi” példányról másolták, vö. OSZK F1. A sorrendben 28. a *Nádasdi koporsós vers*, így ez a másolat is 1777 után keletkezhetett.

A negyedik kéziratot OSZK F4. *kézírtos énekeskönyv (1800 körül)* címmel jelölöm, ebben hét Faludi-vers található. Szelestei Nagy László fedezte fel azokat az 1800 körül összeírt kéziratban, amelyet 1993-ban vásárolt meg az OSZK.⁸⁴ „Az énekeskönyv első részében található magyar és latin nyelvű versek közül hét Faludi Ferenc szerzeménye.”⁸⁵ Az énekeskönyv szövegvariációi a korai variánsokkal, valamint az elveszett szombathelyi kézirattal és Révai második kiadásával mutathatnak egyezéseket.

Az ötödiket OSZK F5. *Omniarium* címmel említem, ez valójában Faludi jegyzetfüzete.⁸⁶ Az autográf kéziratot fiatalon Rómában készítette, s az 1770-es években újra írt bele. Az első lapján a barokk és rokokó legjellegzetesebb motívumát, a labirintus rajzát találhatjuk. Az *Omniarium* betűhív közlését, valamint az idegen nyelvű szövegek fordítását Faludi prózájának kritikai kiadásában olvashatjuk.⁸⁷

Nagy Elemér az *Omniarium*ban található latin nyelvű költeményeket csoportosította, és részletesen foglalkozott Faludi eredeti latin nyelvű verseivel, töredékeivel.⁸⁸ A latin költemények között egy komor hangú található *De Soc[ietate] Jesu* címmel, amelyet Rohoncon, 1774-ben a jezsuiták feloszlatásáról írt.⁸⁹ Sárközy Péter szerint ez lesz „a VI. eclogának témája és ihlető forrása”.⁹⁰ Négyesy nem vette fel az általa értékelt kéziratok közé, mert nincs benne magyar nyelvű Faludi-vers. A kritikai kiadás függelékében viszont közölni kellene a nem magyar nyelvű verseit is.

2.5.2. Négyesy László tévedései: az OSZK F1. datálása és autográfnek tartása

Az OSZK F1. *másolat* esetében az első megállapításom, hogy Négyesy datálása nem fogadható el, mert szerinte a szerző 1773-ban fejezte be. A 28. lemásolt vers azonban *Temetői Versek G. Nádasdi Ferentz Horvát bánrúl*. Ezt a paratextust Faludi kiegészítette évszámmal a *Szombathelyi kéziratban*: „megküldöttem 1777-dikben”. Négyesy is tudta ezt, ezért megjegyezte, hogy „nincs odajegyezve, hogy elküldte volna”.⁹¹ Elképzelhetetlen

84 SZELESTEI N. László, *Faludi Ferenc versei egy 1800 körüli énekeskönyvben*, ItK, 99(1995), 204–213. OSZK Oct. Hung. 1986; STOLL 1153. sz., *Páter Vitus-ék. (1800 k.–1831)* címmel.

85 Uo., 204. *Nádasdy vitéz Éneke; Tündér Kert; Erdei Mulatság; Minden féle Erköltsről (Phyllis); Reggeli hajnal, Királyi Mulatság; Az új Politziáról.*

86 OSZK Quart. Lat. 699.

87 FALUDI, *Prózai művei, i. m.*, 937–989; jegyzetek: 1061–1109.

88 NAGY E., *i. m.*

89 FALUDI, *Prózai művei, i. m.*, 964. Fordítása: 1081.

90 SÁRKÖZY, *Faludi Ferenc, i. m.*, 52. – Sárközy szerint 1773-ban írta, de a kritikai kiadásban 1774 olvasható.

91 NÉGYESY, *i. m.*, 99.

számomra, hogy Faludi a horvát bánnak a megrendelés után négy évvel küldje el költeményét. Az európai hírű tábornok iránt ez rendkívüli udvariatlanság és tiszteletlenség lett volna, ami távol állt Faludi jellemétől, életfelfogásától. Nem érthető, hogy Négyesy miért fogadja el datálási alapnak a Nádasdi-verset a *Szombathelyi kézirat* számára, és miért nem az OSZK F1. esetében?

Az OSZK F1. másolat tehát szerintem legkorábban 1777-ben keletkezhetett. Kérdésként tehető fel: vajon az OSZK F1. nem egy korábbi kézirat másolata? Ha másolat lenne, akkor az eredetije keletkezhetett 1777 után. A PFKK F3 *Kis János-másolat*nak és a PFKK F4. *Paintner-másolat*nak feltűnően sok közös vonása, egyező szövegvariációja van az OSZK F1.-gyel. Erre lehetne megoldás egy közös eredetű jezsuita másolat feltételezése.

Ha elfogulatlanul vesszük kézbe az OSZK F1. másolatot, akkor a második kérdésünk ez lesz: vajon miért nem adta tudtul Négyesy a rendkívül gondos tanulmányában, hogy az általa (M.) jelzésű kézirat minden verscíme alatt ott olvasható egy B. J. monogram és mellette egy dátum? A B. J. monogramú olvasó nem lehet más, mint a Linzbe száműzött Batsányi János! A *Forgandó szerentse* cím alatt például ezt látjuk: „B. J. 1824. I. 18.”, A’ *Feszülethez* cím alatt pedig: „B. J. 1824. IV. 4.” Nagyon gondosan dátumozott Batsányi. A 3. (*Duetto. Páros Ének*), illetve a 4. vers (*Erdő*) címe alatti dátumnál („B. J. 1824. I. <XIII.> 13.”) először római számmal írta a napot, amelyet gondosan áthúzott, és mellette arab számra javította. Nem egyszerű megérteni viszont, hogy az 5.-ként szereplő *Cupido* cím alatt a dátum „1824. III. 1.”, a 6.-ként sorolt *Szerentse* után pedig „1824. I. 7.” olvasható. Vagyis egyáltalán nem időrendben dátumozta a verseket – ennek oka még megfejtendő. Batsányi Faludi-kötete 1824 februárjának végén vagy március elején jelent meg. A 31 versből Batsányi 21-et dátumozott 1824. I. vagy II. hónapjára, és csak tíz művet márciusra és áprilisra, vagyis a Faludi-kötet megjelenése után.

Négyesy szerint egy kéz írása a kézirat. Szelestei Nagy László árnyalja a kijelentést: szerinte Faludi különböző időben másolta a verseit, ezért fedezhetünk fel a kéziratban más tollú és írásképu írást.⁹² Szerintem több kéz írása fedezhető fel a kéziratban. A verssorrendben a 17. helyen levő eclogának (a *Szombathelyi kézirat*ban az 5. ecloga) teljesen más a kézírása, mint az előtte levő lírai énekeknek. Az ecloga leírása közben egy lap kimaradt, Négyesy szerint ez véletlen figyelmetlenség, azonban egy új másolóra is vallhat.

Az OSZK F1. másolatról azt feltételezem, hogy Batsányi az Egyetemi Könyvtárból Kaprinai István (1714–1785) jezsuita kézíratos kötetének másolatát kapta meg.⁹³ Valószínűleg a 18. század vége felé másolták le, és ezt küldték meg Batsányi kérésére. A kézirat minden bizonnyal Batsányi könyvtárával együtt került Pestre, az OSZK-ba.⁹⁴

Az OSZK F1. és a *Szombathelyi kézirat* betűinek írásmódja között nagyon sok az eltérés, ezt a különbséget a Négyesy által feltételezett négy-öt év az idős Faludi esetében nem teszi elfogadhatóvá. Négyesy következetes eltérésekről beszél, és precízen összegzi ezeknek bőséges példáit.⁹⁵ A következetes eltérések szerintem azt bizonyítják, hogy

92 SZELESTEI N., *Faludi Ferenc versei...*, i. m., 213. – Ezt a véleményt ismétli meg SÁRKÖZY, *Faludi Ferenc*, i. m., 162.

93 Egyetemi Könyvtár H 32: *Faludi Ferenc Versei*. Leírva Kaprinai István által.

94 Szelestei Nagy Lászlónak köszönöm ezt a gondolatot.

95 NÉGYESY, i. m., 101.

nem Faludi Ferenc írta le az *OSZK F1. másolat*ot. A kötet elején ezt olvashatjuk: „18. századi kézírás”. Ez egy könyvtáros bejegyzése lehet, és ő sem tudta, ki a másolója.⁹⁶

Négyesy László az *OSZK F1.* és a Budapesti Egyetemi Könyvtárban található másolat kapcsolatáról ezt állította: „Határozottan a múzeumi kéziratot (M.) [*OSZK F1.*] másolta Kaprinai. Ugyanannyi verset ad, ugyanazon sorrendben, lapról-lapra ugyanazon beosztással [...]”.⁹⁷ Én a fordítottját tartom valószínűnek, illetve talán a Kaprinai-féle másolat egyik másolatát kaphatta meg Batsányi.

Könnyen cáfolható, hogy a *Kaprinai-másolat* formailag teljesen megegyezik az *OSZK F1.* leírásával. Az *OSZK F1.* példányában a cirádás kereten belül és kívül is van számozás, ez utóbbi későbbi, főként ceruzával írott. A 29. verstől hiányzik a kereten belüli lapszámozás, vagyis nincs végig számozva eredetileg (a kereten kívüli lapszámozás folytatódik tovább). A *BEK Kaprinai-féle másolat*ában csak egyféle, az eredeti számozás látható. Az 5. laptól a 11-ig kivételesen nincs lapszám, de folytatódik, és végig meg van számozva egészen a 141. oldalig.

A *Forgandó szerentse* az *OSZK F1. másolat*ban 49. lapon kezdődik, akárcsak a Kaprinai-másolatban. A *Feszülethez* lapszámában viszont már különbség látható: az *OSZK F1.*-ben a 109. lapon, a *BEK Kaprinai-féle másolat*ában azonban a 107. lapon kezdődik.

A *BEK Kaprinai-féle* és az *OSZK F1. másolat*ban a 29. vers a *Melibaeus* címmel olvasható ecloga. Mindkettő megegyezik abban, hogy két sornyi többlet található bennük a *Szombathelyi kézirat*hoz képest (itt már *Első ecloga* a cím). Formailag azonban eltérnek: az *OSZK F1. másolat*ában az ecloga címének aláhúzása hullámos, rendezetlen, nincs is lapszáma, a sorrendben 133-nak kellene következnie. A *Kaprinai-másolat*ban viszont a 125. lapon kezdődik, továbbra is gyönyörű a betűformálás, ráadásul egyszer és gondosan van aláhúzva az ecloga címe. A két kézirat között már 8 lapnyi különbség van a számozásban! Négyesy megállapítása („lapról-lapra ugyanazon beosztással”) tehát bizonyíthatóan téves.

Az *OSZK F1.*, az *OSZK F2. Verseggy-féle másolat*, illetve a *PFKK F4 Paintner-féle másolat* írásképeinek jellegzetessége, hogy a címek után mindig pont található. A *Szombathelyi kézirat*ban csak néhány vers és ecloga címe után található pont. Révai, Batsányi, valamint Négyesy a Faludi-kiadásaikban formai szempontból sem mindig a legutolsó kéziratot követik, ezt bizonyítja, hogy mindig pontot tesznek a címek után.

Batsányi a későn megkapott Faludi-másolat verseit gondosan dátumozta, ennek okát és a dátumozás különleges módját nem tudom magyarázni. Ha Batsányi Faludi-kéziratnak vélte volna, akkor azt bizonyosan nyilvánosságra hozza, könyve kiadása előtt még beírta volna a *Toldalék* szövegébe. Egyértelmű, hogy Batsányi nem tartotta Faludi eredeti kéziratának; én sem tartom annak. Toldy Ferenc viszont még nem ismer-
te ezt a másolatot.

96 Horváth Józsefnek, a 18. századi halotti beszédek, kéziratok kiváló szakértőjének megmutattam a *Szombathelyi kézirat* reprintjét és az *OSZK F1. másolat*ból A' *Feszülethez* fotóját. Véleménye szerint túl sok eltérés van a betűírás módjában, ahhoz képest, hogy Négyesy három-négy év különbséget feltételez a kéziratok között.

97 NÉGYESY, i. m., 105–107.

2.6. Három másolat az MTA Könyvtára Kézirattárában

Egy nagyon értékes Faludi-kéziratot találhatunk a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában.⁹⁸ Toldy Ferenc ezt írta erről az ismeretlen másolótól származó kézitről: „előbb a Batthyányiak rohonci könyvtáraé”.⁹⁹ Nem bizonyítja ezt az állítást, s Négyesy is csak Toldy megjegyzésére utal.¹⁰⁰ Valószínűsíthető, hogy Toldy Ferencnek komoly forrása volt ahhoz, hogy az egykor Batthyány-rezidenciaként működő rohonci kastély¹⁰¹ könyvtárához kötötte a kézirat eredetét. Mivel nem jelölte forrását, ezért nem bizonyítható, így nem nevezem rohonci kéziratnak, hanem *MTAK F1. másolat*ként hivatkozom rá.

Nincs címe, csak a kötet gerincén olvasható: *Faludy versei*. Csonka a kötet, az utolsó lapok elkallódtak. *A' Feszülethez* szóló utolsó költemény alján *A Szűz hívószót* találjuk; *A' Szűz Máriához* és a *Szent Emidhez* című költemények elvesztek a kötetből.

Négyesy *Akm. másolat*nak nevezte, s korrigálta Toldyt: 34 (és nem 31) magyar és egy olasz vers található benne. A kézirat különlegességére, „külön típusára” érvként hozza fel a kötetkompozíció köztes állapotát: „A versek sorrendje is átmeneti. A 15 első vers sorrendje a múzeumi kéziratéval egyez [*OSZK F1.*] és nagyon eltér a szombathelyi-től, míg a többi versek elrendezése a szombathelyiéhez közeledik, nevezetesen az eclogák egy helyre vannak gyűjtve és már végleges sorba szedve, az istenes énekek pedig a gyűjtemény végére helyezve.”¹⁰²

Négyesy szerint a kézirat 18. századi. Ezt nem lehet konkrétan bizonyítani, de Négyesynek kétségtelenül komoly ismeretei voltak a kéziratok meghatározásában. Véleménye szerint 1777 után keletkezett az eredetije, „mert benne van a Szily püspöki beiktatására írt vers”, de régibb a *Szombathelyi kézirat*nál. Nem található benne a versek mutatója (sorrendje) sem. Az írásmódja kifejezetten igényes, díszes. A *Tavaszi* című költeményének eredeti 4. strófája („Eszem-izsom után...”) még olvasható az *MTAK F1.*-ben,

Négyesynek a *VI. ecloga* jegyzetében olvashatjuk, hogy az akadémiai másolatban a „Pán haragja vége, fogyta életemnek” refrénsor alá van húzva.¹⁰³ Az *MTAK F1. másolat*ban azonban a második Zrínyi-imitáció után, a *VI. ecloga* végén levő az új Pánra (*VI.*

98 MTAK Kézirattár RUI 4r 61, 96. – A Révai-kiadásokban és Batsányi-, valamint Toldy-kiadásában sincs sorisméltés. Faludi valószínűleg a *Szombathelyi kézirat*ban változtatta meg a sorokat, és az első strófa ismétléseit is ott véglegesítette. Négyesy kiadása az első, amely a *Szombathelyi kézirat* szerint pontosan hozza a szöveget, de a cím után pontot tett, illetve beszámozta a versszakokat. Ezek a mérvadó Faludi-kéziratban, a *Szombathelyi kézirat*ban nem találhatók.

99 FALUDI Ferenc *minden munkái*, i. m., XX. (*Faludi Ferenc élete* után található a kiadott művek és kéziratok jegyzéke, oldalszám a műveknél kezdődik.)

100 NÉGYESY, i. m., 109–110.

101 KOLTAI András, *Batthyány Ádám: Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*, Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2012 (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai: Források, Feldolgozások, 14), 233–235.

102 NÉGYESY, i. m., 110. – A legtöbb cím vagy a hosszabb paratextusok egy részlete viszont kétszer van aláhúzva, akár a *BEK Kaprinai-féle másolat*ban és az *OSZK F1.*-ben.

103 NÉGYESY, i. m., 173. – Azt azonban nem írja, hogy a *Szombathelyi kézirat*ban ezt a kitüntetett szerepű refrént az első alkalommal Faludi szintén aláhúzta, viszont a többi három helyen nem.

Piusra) utaló, üdvöt remélő sor szintén alá van húzva: „A kegyes és jó Pán élte életemnek”. A VI. *ecloga* csak ebben, illetve a PFKK F4. *Paintner-féle másolatban* maradt fenn a *Szombathelyi kézirat*on kívül. Az öt kiemelt mondat következetes aláhúzása arra enged következtetni, hogy ez utóbbinál korábbi, Faludi által írt változatról másolták.

Az MTAK F1-ben a VI. *ecloga* után egy olasz vers következik. Négyesy felhívta a figyelmet rá, hogy csak ebben a kéziratban található meg a *Solitario bosco amato*. Koltay-Kastner Jenő adta ki ezt a Faludi-verset,¹⁰⁴ amelynek minden megjelent Faludi-kötet függelékében benne kellene lennie, de nincs. Koltay-Kastner szerint eléggé romlott a szövege, és többek között a rímek gyengesége is verselési kísérletre mutat.

A MTA Könyvtárának Kézirattárában két másolatot is találunk a *Szombathelyi kézirat*ról. Az első Batsányi János kérésére Bitnitz Lajos premontrei nyelvész professzor készítette el, és küldte meg Linzbe. Ezt a kéziratot MTAK F2. *Bitnitz-féle másolat*nak nevezem el.¹⁰⁵ Négyesy ezt írja róla: „[...] a szöveg egész beosztása, az üres lapokat is beleértve, mindenben megegyez. Az akadémiai kézirattárában őrzött kötet címe: »Faludi Ferencz kézírásának igaz mássa, melly a' Szombathelyi Papnevelő Ház könyvtárjában találattik. (14 Junii 1822).« Elül, még a címlap alsó felén kezdve, tartalommutató; végén NB. jel alatt Bittnicz [!] kísérő leveléből van néhány közérdekű szakasz Batsányi kezével lemásolva.”

Bitnitz Lajos levelét 1822. június 13-án küldte meg Batsányinak, melyben azt állította, hogy az eredetivel tökéletesen egyezik a másolat, amelyet egy tanítványa készített, „a ki fáradságért semmit sem kíván”.¹⁰⁶

Kétségtelenül nagyon gondos, szép írásképp jellemzi, amelyet érdemes lenne felhasználni még Faludi kritikai kiadásához is. De van-e mindenben tökéletes másolat? Az első komoly ellentmondás a másolat és az autográf *Szombathelyi kézirat* között, hogy ez utóbbi nyolc üres lappal kezdődik, míg a Bitnitz-féle másolat elején ma már nem látunk üres lapot. Négyesy sem láthatta őket, hiszen azt írja, hogy „a címlap alsó felén kezdve, tartalommutató”. Batsányi viszont a Faludi-kiadása után írt *Toldalék* című értekezésében ezt olvashatjuk: „Az elejénn nyoltz üres lap vagyon, és tsak a' 9dikenn kezdődnek az Énekek, első helyet foglalván közöttök a' Felelő Ének.”¹⁰⁷ Az első nyolc üres lapot feltételezésem szerint maga Batsányi vette ki a kéziratból, hogy a *Mutatójának* helyet adjon, amelyben megadja a négy könyvre osztott verssorrendet. De nem az MTAK F2. *Bitnitz-féle másolat* (vagyis a *Szombathelyi kézirat*) sorrendjében, hanem ahogy Négyesy írja: „olyan sorrenddel és beosztással, a mint Batsányi kiadásában látjuk”. Tehát kiadott kötetének tartalommutatóját olvashatjuk a más verssorrendet tartalmazó kézirat előtt!

A kéziratban Batsányi ízlését mindenütt jelzik a piros ceruzával való „javítások”, áthúzások. Különösen dühösen húzta át többször is a *Francia Verseket*. A legtöbb vál-

104 KOLTAY-KASTNER, i. m., 131.

105 MTAK Kézirattár RUI 8r 27. – Négyesy nem adta meg a jelzetét.

106 1824. febr. végén vagy márc. elején jelent meg Batsányi Faludi-kiadása. Bitnitz Lajoshoz 1824. márc. 19-én írt levelében örömmel adta legfontosabb segítője tudtára: „E' napokban küldék a' posta-kotsival Faludi' verseiből egy nyomtatványt számodra, és reménylem, hogy nem sokára kezdedhez érkezik.” GÉFIN Gyula, *Batsányi Lajos és Bitnitz Lajos levelezése*, ItK, 42(1932), 67–83, itt: 75.

107 BATSÁNYI János, *Toldalék* = FALUDI Ferencz' *Versei*, i. m., 155.

tozztatását a *Toldalék*ban meg is magyarázta.¹⁰⁸ Batsányi legtöbbször a margóra írta a „helyes” változatot. Az „Olasz sonetto formára” paratextust színes ceruzájával szintén áthúzta, mert nem tudta elfogadni az ütemhangsúlyos szonett fogalmát. A kiadásában nincs is benne, a címet (*A' Pipáru*) is „jobbította”: *A' Pipához* címmel látta el. Elég sok helyen különbség van a magánhangzók hosszúságának, rövidségének jelölésében.¹⁰⁹ Az *MTAK F2. Bitnitz-féle* másolat *VI. eclogájában* a refrénszerű kulcsmondat még az első alkalommal sincs aláhúzva, így ebben sem követi a *Szombathelyi kéziratot*.

Toldy Ferenc kérésére a *Szombathelyi kézirat*ról egy másik másolat is készült: *Faludi Ferenc Versei*,¹¹⁰ a továbbiakban *MTAK F3. Toldy-féle másolat*ként említem. Toldy Ferenc a címlapon megadja a másoló nevét és a leírás idejét is: „(Másolva a szerző önkezű, jelenleg a szombathelyi püspöki könyvtárban őriztetett, codexből. Az itt látható hézagok ott is megvannak, a szerző által hagyva.)”¹¹¹ „E másolat készült Pesten, 1853. Ring Adorján acad. irnok által Toldy Ferenc”. Négyesy ezt írja a kéziratról: „A másolat egészen gondos. – A kötet végén, a 129. laptól kezdve, vannak a Faludi halálára és hagyatékára vonatkozó hivatalos iratok másolatai.”¹¹²

Faludi haláláról szóló első, latin nyelvű beszámolóban ezt olvashatjuk: „placidissime expiravit”,¹¹³ vagyis „nagyon békésen lehelte ki lelkét”. Mindegyik beszámoló elmondja, hogy Faludi meggyónt, megáldozott, készült a halálára, P. Mersics Jacob volt a gyón-tatója.¹¹⁴ A szobájában talált tárgyak inventariumát németül írták össze.

Toldy akkor másoltatta le a *Szombathelyi kéziratot*, amikor a Faludi-kiadása előtt megkapta azt a Szombathelyi Püspöki Könyvtárból. Újra fel kell tennünk a kérdést: van-e tökéletes másolat? Vegyünk számba néhány különbséget.

Az *MTAK Toldy-féle másolat* elején 10 üres oldalt találunk. A *Szombathelyi kézirat* elején csak 8 üres lap látható. A magánhangzók írása ebben a korban még nem volt teljesen rögzítve. Azt tapasztalhatjuk, hogy a másoló számára nyilvánvalóan hosszú magánhangzók fölé hosszúságjelet tesz, még ha az a *Szombathelyi kézirat*ban nincs is kitéve.

Az *MTAK F3. Toldy-féle másolat A' Feszelethez* utolsó strófájában a „volt” szót viszont röviddel jegyezte le, míg Faludi hosszú ó-val. Ring Adorján több helyen az igekötőket

108 Például a *Nádasdi* szövegében a *Rágjuk apróra* kifejezés mellett Vbetűt láthatunk, a Batsányi-kiadásban ezt is olvashatjuk: *Vágjuk apróra sziveket. A Clorinda* szövegében *fenyősben* mellett a ceruzával való javítás: *fenyvesben*; a kötetben is így szerepel. Az *A' Dio (Addio!)* szövegében az *Absid* szót húzta alá, a kiadásban Batsányi megtartotta a szót, csak kisbetűvel és kötőjellel adta ki: *absid-leveled. A' Feszelethez (A Feszülethez)* című vers utolsó strófájában Batsányi a *sirasd meg* után a vesszőt húzta ki. A *Szent Emidhez* végén a *haragját* ismétlődését húzta alá a kiadó, és *ostorát* szóval cserélte ki. A *szószollunk* ragját is aláhúzta, a kiadásában *szószóllónkra* javította át.

109 A *VI. eclogában* valószínűleg öntudatlan eufemizmusként a *szarnyara* szót *szárnyara* váltja fel. Az írásmódra példa, hogy ebben az *eclogában* a *Szombathelyi kézirat* másolója a *szántó* szót szintén ékezet nélkül, *a*-val írta.

110 *MTAK Kézirattár Ms 888. (Régi jelzet: M. Cod. 8r 1.)*

111 Eredetileg is zárójelben.

112 NÉGYESY, i. m., 98. – TOLDY a kiadása jegyzetében ezt írta: „Halála módját és idejét, melyről eddig nem tudtunk közelebbről semmit, Fatovich Mátyás rohonci kerületi alesperesnek 1779. de. 20-dikán az egyházi tanácshoz intézett leveléből vettem.” TOLDY, *Faludi Ferenc élete*, i. m., XIV.

113 *MTAK Kézirattár Ms 888, 129–130.*

114 Vö. GÉFIN, *Faludi Ferenc...*, i. m., 19–20.

is egybeírja, például a *Tavaszbán*: (Musicáját) „meghalgatni”, míg a *Szombathelyi kéziratban* külön van írva: „meg halgatni”. A másoló sok helyen vesszőket is kitett, bár a Faludi-kéziratban nem találjuk őket, de szerinte mindenképpen ki kellett tenni. A kötőjeleket pedig időnként elhagyta, például a „hogy-sem” szavakat kötőjel nélkül írta.

A másolat egyszeri, gyors átnézése során egy komoly hiba tűnt fel a másolat végén, *A Szűz Máriához* című énekben. Az *MTAK F3. Toldy-féle másolatban* ezt olvashatjuk: „Éljen bennünk ez a' tűz”.¹¹⁵ A *Szombathelyi kéziratban* Faludi azonban ezt írta: „Egjen bennünk ez a' tűz”. Az *égjen* szót véletlenül (a hasonló hangzás miatt) *éljen* igével cserélte fel a másoló.

Ezek a kéziratok segíthetik ma a Faludi-versek kiadóit. Sajnos több másolat eltűnhetett az idők során. Révai Miklós az első vagy második Faludi-kiadásánál láthatott még számunkra ismeretlen kéziratokat. Négyesy szerint Verseyhy Ferenc expálos ismerhette ezekből valamennyit.

Megismétlem alaptézisem: a legutolsó, mérvadó kézirat a *Szombathelyi kézirat*. Egy valóban hű kiadónak ennek szerkezetét, kompozícióját érintetlenül kellene hagynia.

Forrásjegyzék

Szombathely, Egyházmegyei Könyvtár, Kézirattár

Szombathelyi kézirat; autográf, utolsó kézirat, jelzet nélkül.

Feltételezett kézirat: [*Szombathelyi kézirat 2**]

Nagyszombat

Nagyszombati Faludi-kézirat; autográf, Szent Adalbert Társaság Levéltára, Fasc. 134. č 4.

Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára

PFK F1. Dőri énekeskönyv (1768). 10a. E. 29/1

PFK F2. Pannonhalmi énekeskönyv másolata (1796) 10a. E. 8/1

PFK F3. Kis János-másolat. 10a E. 7/11

PFK F4. Paintner-másolat. 118. G. 20/11

PFK F5. Paintner-féle Nádasdi Ferenc Epitaphium-másolat. 119 D 35

Paintner latinul írt Faludi-életrajza. 118. C. 35. „Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu olim Provinciae Austriae [...] ab anno 1554 ad nostra tempora.” Pars I. A–H; 18. század vége

Budapest

Egyetemi Könyvtár, Kézirattár

BEK Kaprinai-féle Faludi-másolat. H. 32

Kaprinai-féle latin nyelvű Faludi-életrajz és prózai művei (Stephanus Kaprinai: *Catalogus scriptorum Societatis Jesu in Hungaria*) Coll. Kapr. B, Tom. 88, Nr. 2, 107–108.

¹¹⁵ *Uo.*, 119.

Elsőként kiadott prózai műveiről másutt:

Stephanus Kaprinai: *Cathalogus scriptorum Societatis Jesu in Hungaria*. Coll. Kapr. B, Tom. 89, Nr. 2, 59.

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár

OSZK F1. *másolat*. Oct. Hung. 357.

OSZK F2. *Verseghy-másolat*. Oct. Hung. 48.

OSZK F3. *Jankovich-gyűjtemény másolata*. Oct. Hung. 47.

OSZK F4. *kéziratos énekeskönyv (1800 körül)*. Oct. Hung. 1986.

OSZK F5. *Omniarium*. Quart. Lat. 699.

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár

MTAK F1. *másolat*. RUI 4r 61, 96.

MTAK F2. *Bitnitz-féle másolat*. RUI 8r 27.

MTAK F3. *Toldy-féle másolat*. Ms 888.

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

Batsányi János és Baumberg Gabriella életrajzának anyakönyvi forrásai

Batsányi Jánosnak és feleségének, Baumberg Gabriellának az életútja, irodalmi munkássága már jórészt ismert és feldolgozott. Életrajzuk anyakönyvi forrásait – kivéve a költő keresztelési bejegyzését¹ – azonban a kutatók eddig nemigen keresték. Jómagam arra vállalkoztam, hogy megtaláljam ezeket az eredeti dokumentumokat, illetve ismertessem a tartalmukat. Kutatásaimat siker koronázta, így az alábbi közleményben publikálásra kerülhetnek Batsányi és Batsányiné keresztelési, házassági és halotti anyakönyvi bejegyzéseinek adatai, melyeket több osztrák és egy magyar levéltárból sikerült megszereznem.

Batsányi János születése

A legújabb magyar életrajzi lexikon és a legfrissebb magyar irodalmi lexikon² szerint Batsányi János Tapolcán látta meg a napvilágot 1763. május 9-én. A tapolcai római katolikus plébánia matrikuláiban – melyek Veszprémi Érseki és Főképtalan Levéltár őrizetében vannak – sikerült is megtalálnom a keresett anyakönyvi bejegyzést.³ A latin nyelvű dokumentum szerint: Tapolcán, 1763. május 9-én részesült a keresztség szentségében „Georgius Bacsányi et Catharina [Benes]” (Batsányi János és [Benes] Katalin) fia, „Joannes” (János). A keresztszülei Fazekas János és Poór Marianna voltak. A szertartást pedig Felkis János tapolcai plébános végezte. (Itt szeretném megjegyezni, hogy Batsányi János születésének napja is 1763. május 9. volt. A 18. századi egyházi anyakönyvekben viszont csak a keresztelés dátumát tüntették fel.)

Baumberg Gabriella születése

A legújabb magyar életrajzi lexikon közlése szerint Baumberg Gabriella Bécsben, 1766. március 24-én látta meg a napvilágot. Nemi problémát okozott azonban, hogy az 1760-as években kilenc római katolikus plébánia (Burgpfarre, Pfarre St. Stephan, Pfarre St. Michael, Pfarre Schotten, Pfarre St. Leopold, Pfarre Gumpendorf, Pfarre St. Ulrich, Pfarre Maria Treu, Pfarre Lichenthal) és három templom, illetve kórház (Bürgerspital,

1 GyÖRGY Lajos, *A Batsányiak Tapolcán*, A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 17(1984), 354.

2 *Új Magyar Életrajzi Lexikon*, főszerk. MARKÓ László, Bp., Magyar Könyvklub, 2001, I, 513, 529; *Új Magyar Irodalmi Lexikon*, főszerk. PÉTER László, Bp., Akadémiai, 1994, I, 161.

3 Veszprémi Érseki és Főképtalan Levéltár, Plébániai levéltárak, VI. 141, A tapolcai római katolikus plébánia iratai, Keresztelési és esketési anyakönyv, 2. kötet, fol. 53.

Kirche Maria am Gestade, Kirche Deutscher Orden) vezetett anyakönyveket. Végül a St. Stephan-egyházközség (Pfarre St. Stephan in Wien) matrikuláiban – melyek a bécsi Érseki- és Szent István Székesegyházi Levéltár (Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien) őrizetében vannak – találtam meg a keresett bejegyzést.⁴ A latin és német nyelvű dokumentum szerint Bécsben, 1766. március 24-én nyerte el a keresztség szentségét „Jo[ann]es Florianus Baumberg, K[aiserliche] Hof-Kammer Archiv-Adjunct” (Florian Johann Baumberg, a császári Udvari Kamara Levéltárának gyakornoka) és „Maria Xtina [Christina]” lánya, „Maria Anna Elisabetha Xtina [Christina] Gabriela” (Maria Anna Elisabeth Christina Gabriella). A forrásból megtudhatjuk továbbá, hogy a szülésénél segédkező bábát Müllernének hívták.

Batsányi János és Baumberg Gabriella házasságkötése

A legújabb magyar lexikonok szerint Batsányi János és Baumberg Gabriella Bécsben, 1805-ben fogadtak örök hűséget egymásnak. Egy internetes oldalról arról értesültem, hogy „1805. jún. 10. Esküvőjüket a bencés Schotten-templomban tartották 1805. június 10-én”.⁵ E közlés alapján a schotteni római katolikus egyházközség (Pfarre Unsere Liebe Frau zu den Schotten) matrikuláiban – melyek a schotteni plébánián (Pfarramt Unsere Liebe Frau zu den Schotten in Wien) találhatók – meg is találtam a keresett bejegyzést.⁶ A német nyelvű dokumentum szerint Bécsben, 1805. június 10-én kötött házasságot „Georg Batsányi” és „Katharina Benes” fia, a római katolikus vallású, 42 éves, nőtlen „Johann Nep[omuk] Batsanyi, K[aiserlich] K[önigliche] Hofkonzipist” (Batsányi Nepomuk János, császári-királyi udvari fogalmazó) és „Johann Florian Baumberg, K[aiserlich] K[önigliche] Hofkammer-Archiv Direktor” (Johann Florian Baumberg János, a Császári-Királyi Udvari Kamara Levéltárának igazgatója) és „Christina ge[boren] Rodius” (Christina, született Rodius) lánya, a római katolikus vallású, 39 éves, hajadon „Gabriella Baumberg”. A tanúk Stephan von Rayner és Franz Joseph Müller von Reichenstein császári-királyi udvari tanácsosok voltak, a szertartást Adrian Gretsch plébános végezte.

Baumberg Gabriella halála

A legújabb magyar életrajzi lexikon közlése szerint Batsányi Jánosné Linzben hunyt el 1839. július 24-én.

Az 1830-as években hét római katolikus plébánia (Ebelsberg, Heilige Familie, Pöstlingberg, St. Magdalena, St. Mathias, St. Peter, Stadtpfarre) működött Linzben. Közülük a Heilige Familie- – korábban St. Joseph- – egyházközség (Pfarre Heilige Familie in Linz) matrikuláiban leltem rá keresett bejegyzésre. Az eredeti anyakönyvek a plé-

4 Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien, Taufbuch der Dompfarre St. Stephan, Bd. 86, fol. 162.

5 <http://batsanyi.hu/batsanyi-kor-irodalmi-szalon/> (2016.05.22)

6 Katholisches Pfarramt Unsere Liebe Frau zu den Schotten in Wien, Traaungsbuch der Pfarre Unsere Liebe Frau zu den Schotten, Bd. 40, fol. 130.

bánián (Pfarramt Heilige Familie in Linz),⁷ a másodpéldányai pedig a Felső-Ausztriai Tartomány Levéltárban (Oberösterreichisches Landesarchiv)⁸ találhatóak. A német nyelvű dokumentum szerint Linzben, a 791. számú házban 1839. július 24-én hunyt el a katolikus vallású, 73 éves „Johann Batsanyi, Schriftscheller, seiner Gattin Gabriela, von Winn in Unter-Oest[erreich] gebürtig” (Batsányi János író felesége, Gabriella, aki Bécsben, Alsó-Ausztriában született). Halálát krónikus köszvény okozta.

Batsányi János halála

A lexikonok szerint Batsányi János Linzben, 1845. május 12-én hunyt el.

Az 1840-es években – hasonlóan az előző évtizedhez – hét római katolikus plébánia működött Linzben. Közülük a Heilige Familie-egyházközség matrikuláiban letem rá erre a bejegyzésre is.⁹ A német nyelvű dokumentum szerint Linzben, a 791. számú házban 1845. május 12-én hunyt el a katolikus vallású, 82 éves „Johann von Batsanyi, Privatier, von Fünfkirchen in Ungarn gebürtig” (nemes¹⁰ Batsányi János, magánzó, aki Pécssett,¹¹ Magyarországon született). A halál oka végelgyengülés volt.

7 Katholisches Pfarramt Heilige Familie in Linz (a továbbiakban: KPHFL), Sterbebuch der Pfarre St. Josef, Bd. 3, fol. 287.

8 Oberösterreichisches Landesarchiv (a továbbiakban: OöLa), Pfarrmatriken-Duplikate, L 23, Sign. 306/1839.

9 KPHFL, Sterbebuch der Pfarre St. Josef, Bd. 3, fol. 17.; OöLa, Pfarrmatriken-Duplikate, L 23, Sign. 306/1845.

10 Téves bejegyzés; Batsányi János nem volt nemesi származású.

11 Téves bejegyzés; Batsányi nem Pécssett, hanem Tapolcán született.

VERES ANDRÁS

Miért bírálta Kosztolányi Adyt?

Megjegyzések Horváth Iván könyvének egyik passzusához

Talán nincs akkora jelentősége, mint képzelem, de ha már Horváth Iván megtisztelt azzal, hogy könnyelmű kézzel bevont a régiségről szóló irodalomtörténet-írásba, és szükségét érezte annak, hogy az *Ómagyar Mária-síralom* elemzésébe belekeverje Kosztolányit és az én Kosztolányiról szóló könyvemet, legyen szabad hozzászólnom ehhez a passzusához. Arra számítok, hogy a régiség irodalomtörténete iránt érdeklődők talán nem annyira ismerik Kosztolányit és még kevésbé a hírbe hozott könyvemet.

Horváth Iván 2015-ben megjelent monográfiájában egy helyütt a következő olvasható:

Az ÓMS versformájának egy másik megdöbbentő jelentősége az, hogy heterostrofikus: olyan versszakokból áll, amelyek különböző számban tartalmaznak verssorokat. [...] Az ÓMS-ben két 3-soros versszakot találunk, utánuk nyolc 4-soros következik, majd – ha szabad az *ulud* szónak külön sort adni – két 5-soros versszak zárja a verset. Ez roppant különös. A magyar líra a 20. századig majdnem kizárólag izostrofikus (vagyis: egyforma versszakokat egymás után rakosgató) jellegű volt. A 18–19. században előfordult ugyan néhány szonettkezdemény (köztük nemigen emlegetjük az egyetlen sikerültet, Arany *Naturam furca expellas*-át), de a heterostrofikus líra a fiatal Kosztolányi egyedi, többnyire heterostrofikus versformáiig (*A szegény kisgyermek panaszai*, 1910) és az ifjú Babits szonettjeiig (*Levelek Irisz koszorújából*, 1909), majd a nagy Baudelaire-fordításig (1923) lényegében váratni fog magára. Ady *Új versek* kötete (1906) a „magyar Ugar” főlemlegetésével, a „Mit bánom én, ha utcasarkok rongya” versnyitással és mással országos botrányt robbantott ki, de verstani szempontból a kötet anyaga – a műfordítások kivételével – még izostrofikus volt, akár a megelőző évszázadok magyar költészete. Bár Veres András (2012) a rejtett lelki indítékokat ajánlja a mai olvasóközönség figyelmébe, Kosztolányinak a politikai gyökerű Ady-kultusz elleni fellépésekor az általa hangoztatott, tisztán irodalmi szempontból is bőven volt mit sérelmeznie. Egy, mondjuk, 5 egyforma versszakból álló költemény eleve retorikai felépítésű („mondanivalómat 5 fő részre osztom”), szemben az egyszeri lírai ihletet képlékenyen követő egyedi versforma folyékonyágával.

Az ÓMS tehát heterostrofikus, mint a szonett, de terjedelmileg nem zárt, mint az. Csak fél győzelem a kompozícióért vívott harcban. Bő évtizeddel felfedeztetése előtt természetesen nem is vehetett részt, mint Baudelaire és Rilke, a zárt és egyedi lírai formák

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének emeritus professzora.

mintaadó költői, a Nyugat küzdelmeiben a modern magyar irodalomért. Mégis figyelemre méltó, hogy az ŐMS jó 600 évvel megelőzte a korát e heterosztrofikus jellegében.¹

Horváth Iván szövege bővelkedik meglepő megállapításokban, anélkül, hogy érvekkel és hivatkozásokkal támasztaná alá azokat. Ha nemcsak a szonettet tekintjük heterosztrofikusnak, akkor a 19. századi magyar irodalom nem mondható annyira szegényesnek, azt pedig nem könnyű belátni, hogy éppen a szonettforma lenne az irodalmi modernség netovábbja. A Nyugat költői – Baudelaire példáját követve – azért fordultak előszeretettel hozzá, mert a nálunk (is) nagy hagyománnyal rendelkező ideológiai irodalomeszmény ellenében láttak benne mint abszolút költői formában megfelelő ellensúlyt. Ha jól értem Horváth Iván eszmefuttatását, a heterosztrofikus versben valaminő magasabb rendű irodalmi teljesítményt lát. Elsőként Babitsot és Kosztolányit nevezi meg reprezentánsaként, holott Juhász Gyuláé az érdem, a szonettforma előterbe állításáért. Ugyanakkor Juhász igen sok bűn rossz szonettet írt, és Babits és Kosztolányi esetében sem ritka a kevésbé sikerült. Alighanem József Attila írta a legtöbb remekművet szonett formában, de korántsem hiszem azt, hogy ezeket az *Eszmélet* című ciklusa vagy a költő utolsó versei fölé kellene helyezni azért, mert az utóbbiak egytől egyig izosztrofikusak.

Mindez lehet ízlés és vita kérdése is, de az már nem, hogy Horváth Iván magától értetődőként állít olyasmit, aminek inkább az ellenkezője igaz. „Nemigen emlegetjük az egyetlen sikerültet, Arany *Naturam furcâ expellas*-át” – jelenti ki, holott nem akárkik, Németh G. Béla és Hankiss Elemér időztek el hosszan ennél a versnél. Németh G. Béla nevezetes 1967-ben publikált Arany János-tanulmányában egyedül ezt a verset idézi teljes terjedelmében;² Hankiss Elemér pedig az ugyancsak figyelemre méltó *A népdaltól az abszurd drámáig* című tanulmányában idézi és értelmezi.³ Hankissnak annyira kedves verse volt a *Naturam furcâ expellas*, hogy a 2008-ban publikált *Ikarosz bukása* című könyvében is példaképpen idézi és elemzi.⁴

Ady *Új versek* kötete (1906) Horváth Iván szerint a „magyar Ugar” fölemlegetésével és a „Mit bánom én, ha utcasarkok rongya” versnyitással országos botrányt robbantott ki. A „magyar Ugar” esetében helytálló, sőt közhely a megállapítása, de már a másik példája aligha állja meg a helyét. (Még akkor sem, ha eltekintünk attól, hogy az *Új verseket* mennyire reprezentálhatja egy olyan vers, amely más címmel ugyan, de már Ady korábbi verseskötetében is szerepelt.) Nemcsak Sinkó Ervin, az 1918–1919-es forradalmak regényíró krónikása emlékezéséből tudható, hogy 1912-ben – tizennégy évesen – *Az én menyasszonyom* című Ady-vers idézett sora nyitotta rá szemét „elementáris hatalmakra, új világokra”,⁵ de még a szélsőjobboldali, Turul álnevű újságíró is ez a

1 HORVÁTH IVÁN, *Ômagyar szöveg emlékek mint textológiai tárgyak*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2015, 47–48.

2 Kötetbeli kiadás: NÉMETH G. Béla, *Mű és személyiség: Irodalmi tanulmányok*, Bp., Magvető, 1970, 39–40.

3 Kötetbeli kiadás: HANKISS Elemér, *A népdaltól az abszurd drámáig*, Bp., Magvető, 1969 (Elvek és Utak), 69–70.

4 HANKISS Elemér, *Ikarosz bukása: Lét és Sors az európai civilizációban*, Bp., Osiris, 2008, 209–210.

5 Vö. SINKÓ Ervin: *Ady Endre* (1963) = S. E., *Szemben a bíróval: Válogatott tanulmányok*, szerk. SÜKÖSD Mihály, Bp., Gondolat, 1977, 336–337.

vers térítette meg Adyhoz.⁶ A Léda-versek valóban botrányt okoztak, de éppen ezekkel a versekkel barátkozott meg leghamarabb a pesti polgári közönség.

Horváth Iván szerint mindez kevésbé fontos, mint az, hogy Ady kötete „verstani szempontból [...] még izosztrofikus volt, akár a megelőző évszázadok magyar költészeté”, azaz elavultnak tekinthető, s ezért a heterosztrofikus költészetet művelő „Kosztolányinak a politikai gyökerű Ady-kultusz elleni fellépésekor az általa hangoztatott, tisztán irodalmi szempontból is bőven volt mit sérelmeznie”. Csak az a bökkenő, hogy Kosztolányi híres-hírhedt 1929-es vitacikkében (*Az írástudatlanok árulása. Különnvélemény Ady Endréről*) egyetlen szó sem esik az Ady-versek izosztrofikus vagy egyéb verstani elmaradottságáról. Igaz, Horváth Iván sem pontosan ezt állítja, csak hát logikai kapcsolatot teremt Kosztolányi „tisztán irodalmi” sérelmei és az izosztrofikus szerkezet ősidisége között. Nagy kár, hogy magától Kosztolányitól merőben idegen volt ez az árukapcsolás. Amikor Radó Antal tanulmánykötetével vitába szállt a neki különösen kedves magyar rím kérdésében, Radó szemére vetette, hogy nem foglalkozik az utolsó évtizedek fejleményeivel, s éppen Adyt hozta fel pozitív példának arra, hogy a nemzeti versforma általános visszaszorulása ellenében is képes volt megújítani azt: „[...] megemlíthette volna Radó, hogy újabb költőink közt egyedül Ady Endre merte fölleveníteni és művelte is, sikerrel. Ismeri a »Krónikás éneket 1918-ból« a négyes rímeivel s a Móríc Zsigmondhoz intézett levelet?”⁷ Márpedig a *Krónikás éneknél* archaikusabb strófájú verset keresve sem tudott volna találni.

Csak remélni tudom, hogy Horváth Iván a régiség irodalmáról szólva megbízhatóbb ismeretekkel rendelkezik. S itt térnék rá a számomra legkényesebb kérdésre. A *Kosztolányi Ady-komplexuma* című könyvemről⁸ azt állítja, hogy Kosztolányi Ady-bírálatában „rejtett lelki indítékokat” lát és „ajánl a mai olvasóközönség figyelmébe”, ahelyett hogy „tisztán irodalmi szempontokat” vizsgálna. Ha ő ezt olvassa ki könyvemből, hát – lelke rajta. Itt csupán arra hívhatom fel a figyelmet, hogy már könyvem előszavában leszögezem:

Kétségtelen, Ady személyisége és költői sikerei fölöttébb ingerelték Kosztolányit, először amikor az ő pályája indult, később pedig, amikor már Ady halála után a korábbinál is szélesebb kultusza támadt. A magyar irodalmi közízlés súlyos elferdülését látta mindkét esetben. Többről van szó, mint személyes ellenszenvről, költői féltékenységről és versengésről vagy költészet-felfogásuk, művészi világképük ütközéséről. Kosztolányi számára ugyanis 1906-ban és 1929-ben egyaránt a *magyar költészet jövője* volt a tét. De a két időpontban másképp élte meg a helyzetet (tulajdonképpen maga a helyzet is gyökeresen más volt), és az érvei is nagyon különböztek.⁹

6 VÖ. TURUL, *Innen-onnan: Ady olvasásakor*, A Cél, 1919/3, 167–168.

7 KOSZTOLÁNYI Dezső, *A magyar rím*, Nyugat, 1921/24, 1775–1776; vö. Uő, *Nyelv és lélek*, vál., s. a. r. RÉZ Pál, Bp., Osiris, 1999, 424.

8 VERES András, *Kosztolányi Ady-komplexuma: Filológiai regény*, Bp., Balassi, 2012.

9 Uo., 9.

Nem könnyű belátnom, hogy a magyar irodalmi közízlés ostromozása és a magyar költészet jövőjének féltése kívül esik a „tisztán irodalmi szempontokon” és lelki, pláne rejtett lelki indítékként szolgálna.

Olvasóimnak külön figyelmébe ajánlom könyvemnek a Kosztolányi vitairatáról szóló fejezetét (a 138–161. lapon), ahol igyekszem részletes szövegelemzését adni *Az írástudatlanok árulásának*. Természetesen nem hallgatom arról sem, hogy a szöveg talán lehangsúlyosabb helyén Ady világképét szapulja:

Gondolatvilágának főtengelye: a messianizmus. Az a tudat, hogy a világ boldogtalan, s az a hit, hogy valakinek, egy új megváltónak kell jönnie, s az majd mindent egy csapásra jóvátesz és rendbe hoz. Ezt a keleti miszticizmust átveszi minden prófétáló kenetességével, s megfejlve újabb szózatokkal, valami ellentmondó bölcselletté gyúrja.¹⁰

Nem gondolom, hogy Kosztolányinak ez az ellenvetése tisztán irodalmi szempontú volna. Ami pedig a „rejtettséget” illeti, könyvemben megpróbálom kimutatni, hogy Kosztolányi vitairatának egyik érdekes ellentmondása: miközben az Ady-kultuszt konzervatív jelenségnek tartja, akadálynak az új irodalmi korszak kibontakozása előtt, mégsem erre hivatkozik. A klasszikus magyar költők színvonalához képest ítéli kevésnek Adyt és eltévelyedésnek az „írástudatlanok” rajongását. Bizonyára úgy gondolkodott, hogy egy tömeghatás ellenében hasonló erejű tömeghatást kell felvonultatnia (amilyennel a nemzeti irodalmi kánon feltehetően rendelkezik). Így viszont éppen ő került abba a látszatba, hogy konzervatív. Csak nagyon kevesen (elsőként Németh Andor és Vas István) ismerték fel a kortársak közül Kosztolányi elégedetlensége mögött a megújulás szándékát.

Ha Horváth Iván figyelmesebben olvasta volna könyvemet, nyilván feltűnt volna neki, hogy Sinkó Ervin és Turul lelkesedéséről is szó esik benne (94, 101), mint ahogy a *Krónikás énekről* is (81) – azaz tévedései elkerülhetők lettek volna. Az már csak tovább színezi a képet, hogy könyvem megírása után éppen Horváth Ivánt kértem fel egyik lektoromnak, de idő hiányában nem vállalta. Amikor elolvasta könyvemet, és jelezte, hogy akad egy-két ellenvetése, a legnagyobb örömmel ajánlottam fel a Literatura szemleirovatát, és kértem, hogy részletesen fejtse ki ezeket. Ismét nem talált rá elég időt. Nem tartom egészen fair-nek, hogy rövidre zárva, sommásan, minden bizonyítást mellőzve teszi közzé véleményét.

Végül még egy apróság, egy másik idézet Horváth Iván könyvének 11. lapjáról:

Többször hallgattunk zenét hármásban (közös szenvedélyünk volt régi, nagy művészek hangfelvételeinek gyűjtése): a 2004-ben meghalt Zemplényi Ferenc, V. A., aki szintén irodalomtörténész, meg én. 15–20 éve történhetett. Hegedűszót hallgattunk, elég rossz minőségben megmaradt felvételtől, már nem emlékszem, kiét, talán Ysaÿe, Joachim vagy Sarasate játékát, és V. A., akinek nagyon kényes füle van, kijelentette, hogy ez a sercegő lemezzörej elviselhetetlen.

– Ne azt hallgasd – intette Zemplényi.

¹⁰ *Uo.*, 152.

Nem egészen világos, hogy Horváth Iván itt miért éri be nevem monogramjával (talán terhelőbbnek tekinti rám nézve Feri barátunk válaszát, mint az ő elmarasztaló véleményét könyvemről?). Mindenesetre, a hitelesség kedvéért, szeretném pontosítani a szövegét. Én ugyanis nem hagytam válasz nélkül Zemplényi Feri „intését” (nem szokásom az ilyesmit válasz nélkül hagyni), és azt feleltem neki, hogy: „Neked pedig fölösleges bármit is meghallgatnod, ha csak a belső hallásodra figyelsz.” Sajnálom, hogy replikám lemaradt a Horváth Iván-féle változatból, mert most különösen találónak érzem az ő esetében is – mintha csak a saját lelke belső hallására figyelt volna.

Pintér Márta Zsuzsanna: *Theatrum és literatúra*

Budapest, Universitas Könyvkiadó, 2014 (Historia Litteraria, 30), 287 l.

Pintér Márta Zsuzsanna monográfiája a régi magyarországi színház- és drámatörténettel foglalkozik. A címben szereplő két fogalom nem határvonalat húz a területek közé, inkább arra hívja fel a figyelmet, hogy az *irodalom*, a *dráma* és a *színház* kifejezések által jelölt jelenségeket meglehetősen nehéz egyértelműen és pontosan meghatározni. Ahogyan arra a kötet tanulmányai mindvégig reflektálnak, egyrészt rendkívül széles kulturális és művelődéstörténeti tartalommal bírnak, másrészt ezek a kategóriák legtöbbször összefüggnek egymással és átjárásnak egymásba.

A szerző *theatrum* és *literatúra* kapcsolatát elsősorban a 17–18. századi jelenségeken keresztül kívánja vizsgálni – beleértve a korabeli előadásokra vonatkozó adatokat, a konkrét drámaszövegeket és az elméleti forrásokat is. Munkájának azonban egyik legnagyobb érdeme, hogy nem csupán egyes problémákra vonatkozó elemzéseket, esettanulmányokat közöl, hanem a régi magyarországi színházzal és drámatörténettel egészében szemléli, lényeglátóan világítva rá az olyan, nagyobb folyamatokat alakító tendenciákra és kapcsolódásokra is, amelyek egyébként rejtve maradhatnának az olvasó előtt. Pintér Márta figyelembe veszi a 16. századi előzményeket, de azokat az 1800-as évet követő jellegzetességeket is, amelyek az általa kiemelten vizsgált két évszázad színház- és drámatörténeti irányainak folytatásaként, további alakulásaként értelmezhetők. A kötet tanulmányai négy nagyobb tematikus blokkba rendeződnek: 1) *Az*

iskolai színjátékok horizontja; 2) *Dráma és színházelméletek*; 3) *Műfajok körül: A színjátékok világa*; 4) *A színház nyelve*. Az egyes (al)fejezetek azonban önállóan is olvashatók – egy részük a szerző korábban már publikált kutatásainak az átdolgozásából született, kiegészítve az újonnan előkerült adatokkal és eredményekkel.

A monográfia első nagyobb tematikus egységét a *Kánonteremtés-kánonbővítés a magyar drámai irodalomban* címet viselő tanulmány nyitja. Az, hogy az egyes korszakokban mely szerzők mely művei voltak azok, amelyeket a hagyomány kiemelt, megőrzött és a nemzeti kánon részévé tett, az irodalomtudomány egyik leggyakrabban felmerülő problémája. Pintér Márta a dráma műfajára fókuszálva számba veszi azokat az eddigi vállalkozásokat, amelyek a magyar nyelvű drámakánon megteremtésére törekedtek. Áttekintésében külön öröndetes, hogy kitér az eközben felmerülő nehézségekre is, mint amilyen a műfaji alapelvek tisztázatlansága, a fordítások, töredékek vagy a nem magyar nyelvű szövegek kérdése. Rámutat arra, hogy habár a 18. században a magyar nyelvű drámaszövegek száma jelentős mértékben megnőtt, a műfaj mégis „alulreprezentált” maradt, a jelenlegi kutatások és szövegkiadások azonban sokat tehetnek a drámakánon újragondolásáért és kibővítéséért.

A következő tanulmányban (*A mecenatúra formái a magyar színházzásban*) Pintér Márta a kortörténeti adatokra és forrásokra támaszkodva, árnyaltan mutatja be a 16–18. században megfigyelhető különféle támogatási formák típusait

és azok főbb jellegzetességeit is. Ahol szükségesnek érzi, ott egy-egy várost (pl. Eger), vagy jelentősebb patrónust (Esterházy Pál) részletesebben is kiemel a mecenatúra kulturális és társadalmi aspektusainak mélyebb megértése érdekében. Megvilágítja továbbá a színházpártolás és az egyházi, illetve világi reprezentáció összefüggéseit, s rámutat arra, hogy a kezdeti egyházi mecenatúra a 18. századra egyre inkább világi, nemzeti színezettel is telítődő formát öltött.

A történelmi dráma mint allegória – hermeneutika a barokk színpadon és a Nevelés és propaganda: drámák Holló Zsigmondról című fejezetek arra hívják fel a figyelmet, hogy a 16–17. századi drámák, illetve színházi előadások jóval szélesebb értelmezési horizontot kínálnak, mint gondolnánk. Az előbbi fejezet néhány kiválasztott mű elemzésén keresztül fejt fel a barokk színpadi játékok emblematikusságát: az adott darab szövegében megbújó allegorikus-szimbolikus vonatkozásokat és a színpadi megjelenítés technikáit egyaránt. Az utóbbi fejezet Holló Zsigmond példázatos életével és a róla szóló jezsuita drámákkal foglalkozik: Pintér Márta a fennmaradt források alapos vizsgálatát követően megállapítja, hogy a katolikus hitre áttért ifjú alakja egy idő után „általános példává, szimbólummá vált”, s a történetet dramatizáló jezsuita játékok ekképp az iskolai színjátszásban megmutatkozó pedagógiai program egy kivételes példáját jelentették. A dráma műfajaihoz szervesen hozzátartozó zenei motívumok jelentőségére kívánja felhívni a figyelmet *A zenés színház: operák, daljátékok, közjátékok* című tanulmány. A szerző itt azokat az új kutatási eredményeket tekinti át, amelyek fontos adalékokkal szolgálnak a 17–18. századi színjátszás történetéhez,

s megmutatják, hogy a korabeli darabok egy jelentős részének autentikus létmódját a zenével kísért előadásmód jelentette.

A kötet második nagy tematikus egységét az elméleti irányultság jellemzi: az itt olvasható tanulmányok a *dráma- és színházelmélet* tárgykörébe tartoznak. Pintér Márta elsőként azokat a jelentősebb 17–18. századi kézíratos poétikai jegyzeteket ismerteti, amelyek drámaelméleti fejezetet is tartalmaznak (*Kézíratos drámapoétikák a 17–18. századból*). Tíznel több latin nyelvű drámaelméleti forrást vizsgál – a pontos leíráson túl – egymással is összefüggésbe állítva, kiemelve azokat a tartalmi vonatkozásokat, amelyek az iskolai színjátszás kontextusában lényegesnek bizonyulhatnak. A következő tanulmány két 18. századi jezsuita poétikai jegyzetere fókuszál: *Két drámapoétika* Varjú Zsigmond S. J. [1704] és Mártonfi József S. J. [1786] diákkorából. Elemzésük több szempontból is tanulságos: azon túl, hogy bepillantást enged a korabeli leobeni és szakolcai jezsuita tanárképző kollégiumok (*repetentia humaniorumok*) működésébe, alapvető segítséget nyújt a két jezsuita atya későbbi irodalmi-pedagógiai működésének megítéléséhez és a poétikai tudás korabeli gyakorlati hasznosíthatóságának megértéséhez. Pintér Márta kutatásai nyomán e diákkori poétikai jegyzetek a két jezsuita életpályája során mintegy „élővé” váltak – az elméleti, lapokon rögzített ismeretanyag voltakképpen tehát a gyakorlatban, Varjú és Mártonfi önálló darabjainak a megalkotása révén lett hasznos, aktív tudás.

A monográfia drámaelméleti egységét a magyar és latin nyelvű dráma- és színházdefiníciók ismertetése zárja (*Dráma- és színház-definíciók a 18. században: A magyar nyelvű műfajpoétika kezdetei*).

A szerző összefoglalása már önmagában, a sorra vett elméleti meghatározások közlését és magyarázó értelmezését tekintve is lényeges a monográfia lapjait forgató, s a szakmában tevékenykedő olvasók számára; de figyelmet érdemel azért is, mert ráirányítja az érdeklődést azokra az új adatokra, drámaszövegekre és egyéb forráscsoportokra, amelyek a régi magyarországi vonatkozású drámatörténeti és színházelméleti irodalmat gazdagítják. Fontos tehát tudatosítani, hogy a korabeli színház- és drámaelmélet rekonstruálásához nemcsak a kifejezett poétikai és retorikai írások szolgálnak forrásokat, hanem a primer szövegek is legalább ennyi – ha nem több – figyelmet érdemelnek: a paratextusok (prológusok, argumentumok, epilógusok) kitüntetett helyzetűek ebből a szempontból.

A dráma poétikai normáinak és műfajkonstituáló elemeinek az ismerete teremt folytonosságot a kötet harmadik nagy tematikus egységével (*Műfajok körül: A színjátékok világa*), amely különböző színjátéktípusokat vizsgál. Az ide tartozó négy tanulmány (*A passiójátékok és a két-szintes dráma modellje; A pásztorjátékok tipológiája és szimbolikája; A kárhozatos szerelemtől a szív jogáig: Az érzékenyjáték az iskolai színpadon; Szomorújáték Zrínyi Miklósról: Friedrich Werthes: Niklas Zrini, Buda, 1793*) invenciózusan ötvözi az elméleti megközelítést és az olvasócentrikusabb, szövegből kiinduló elemzés gyakorlat-orientáltabb módszerét. A passiójáték, a pásztorjáték, az érzékenyjáték és a szomorújáték drámatípusával foglalkozó fejezetekben a szakirodalmi tézisek – például Bécsy Tamás dráma modelljei, a tipológiai szimbolizmus, a pásztorjátékok kategorizálása – mégis inkább csak keretet ad Pintér Márta megállapításai-

nak, s hangsúlyosabban érvényesülnek az egyes játéktípusokhoz társított konkrét művekből vett jeleneteknek, figuráknak, motívumoknak, és a különféle (allegorikus / pedagógiai-pszichológiai / történeti) jelentésszinteknek az értelmezése. Valamennyi esettanulmányt az egységben látás és a korszakokon átívelő irodalom- és drámatörténeti tendenciák felismerésére való érzékenység jellemzi – Pintér Márta elemzéseiből a szélesebb esztétikátörténeti hatások figyelembevétele éppúgy nem marad ki, mint a nyugat-európai kulturális kapcsolatok regisztrálása.

A monográfia utolsó nagy tematikus egységének tanulmányai a nyelv, nyelviség problémája köré szerveződnek (*A színház nyelve*). Pintér Márta elsőként a pozsonyi Notre-Dame apácák leánynevelő intézetében folyó színjátszás jellegzetességeit tekinti át (*Francia nyelvű színielőadások Pozsonyban a Notre-Dame apácák intézetében*). Két fő forráscsoportja az előadásokról fennmaradt színlapok, valamint a korabeli nyomtatott sajtó híradásai – utóbbiak már a darabok fogadtatásáról is beszámolnak, ekképp a recepcióra is következtetni lehet belőlük. Ez a színjátszási gyakorlat több érdekességet is felmutat: a korszak fiúkból álló iskolai szintársulataival ellentétben a Notre-Dame apácák pozsonyi intézetében egyedülálló módon lányok adták elő a darabokat; ráadásul a szerzetesrendi hagyományoktól eltérően nem a morálizálást szolgáló vallásos játékokat tűzték műsorra, sokkal inkább a világi színjátszás felé mutató profánabb, gyakran szerelmi tematikájú alkotásokat. Az itt zajló színi élet a magyarországi színjátszás nyelvi megoszlása szempontjából sem tekinthető általánosnak, a francia előadások ugyanis kiemelkednek a többségben

latin, német és magyar nyelvű bemutatók közül. A *Magyar nyelvűség a 18. századi színjáték-irodalomban* című tanulmány a 18. századi színjátszásban bekövetkezett változásokat elemzi, alapos leírást adva arról a többlépcsős folyamatról, amelynek középpontjában a magyar nyelv latinnal szembeni térhódítása áll, s amely a magyar nyelvű színházi intézményrendszer és terminológia kialakulásáig vezetett. A latin és a vernakuláris nyelvhasználat viszonyrendszerének vizsgálata a jelenlegi nemzetközi kutatásoknak is gyakori témája – a tanulmány problémafelvetései ekképp a tágabb tudományos kontextusban is relevánsak. Az általános jellemzők számbavételét az egyes felekezetek, illetve szerzetesrendek magyar nyelvű színjátzásának mélyreható, konkrét számadatokkal is alátámasztott vizsgálata követi,

majd szó esik a drámafordítói és -kiadói programok jelentőségéről is. A mindezek eredményeként létrejövő intézményesülési törekvésekhez sok szállal kapcsolódik a magyar nyelvű színházi terminológiának kialakulása. A kötet befejező tanulmánya ezt a metanyelvet vizsgálja, mindenekelőtt a korabeli szótárak alapján (*A játéknéző palotától a színházig: A magyar színházi szaknyelv kialakulása*).

A monográfiát képmelléklet is gazdagítja, amely nyolc színlapot tartalmaz, s ez nem csupán az egyes fejezetek szöveges elemzéseit egészíti ki, hanem segít közelebb hozni a régi magyarországi színház- és drámatörténet időben távolinak tűnő, de annál érdekesebb világát.

Kaposi Krisztina

(PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

T. Erdélyi Ilona: Erdélyi János (1814–1868)

Pozsony, Kalligram, 2015 (Magyarok Emlékezete), 564 l.

Nem szokványos ez a könyv, sem tárgya, sem szerzője miatt. S most nem is arra gondolok, hogy ez az első átfogó és részletes Erdélyi János-monográfia, ami a költő-kritikus jelentőségét ismerve, némileg meglepő. Sokkal inkább azért különleges vállalkozás a kötet, ami ezt a két fogalmat, személyt (Erdélyi Jánost és T. Erdélyi Ilonát) összeköti. S persze nem lenne érdemes belemélyedni a témaválasztás a kérdésébe, ha nem tartoznék hozzá szervesen a monográfia problematikájához, s a szerző nem tartaná fontosnak ezt már a könyv elején leszögezni.

T. Erdélyi Ilona számára ugyanis nem csupán tudományos téma Erdélyi Já-

nos, hanem családtörténeti objektum is, s ilyenformán érzelmi kérdés. Az olvasó bizonyosan beleszédül abba a megszokhatatlan távlatba, hogy valaki, aki kortársunk, a 21. század elején magától értetődően mondhatja ki, hogy könyvének főhőse, egy 1868-ban elhunyt író a nagyapja (11). Ez lehetne csupán kuriózum is, hiszen nem gyakori, hogy az emberöltő fogalma olyannyira kitáguljon egy család esetében, hogy három nemzedék három évszázadot érintsen és íveljen át. Ám itt mégsem a különlegességről van szó: a szerző az előszóban (9–24) ennek a kérdésnek figyelmet szentel, s ezáltal tárgyiasítani igyekszik a témához való eljutás módját.

Ez kézenfekvőnek látszik ugyan, de éppen ezek a sorok győzhetnek meg arról, hogy egyáltalán nem volt magától értetődő. A szerző voltaképpen azt a helyzetet írja körül, miért nem próbálta korábban megírni Erdélyi-monográfiáját, amikor pedig a feladat igazából rá várt. Az izgalmas fejtegetések konklúziója pedig az, hogy miközben a szerző némileg menekült a feladat elől, s inkább Erdélyi János műveinek újrakiadására koncentrált, jó darabig nem érzékelte megfelelőnek a tudománypolitikai klímát egy ilyen vállalkozáshoz. Azaz voltaképpen előnyei vannak annak, hogy korábban nem született meg ez a könyv, amely ilyenformán egy eredendő és nagy (személyes és érzelmi) adósság törlesztésének fogható föl. T. Erdélyi Ilona személyes hitelű érveit más nézőpontból megerősítheti az olvasó is. Ugyanis időközben olyan komoly diszciplináris segítséget kapott egyéb kutatásoktól az Erdélyi Jánosra irányuló érdeklődés, amelyet korábban nem lehetett volna remélni.

Első helyen talán a tudományos szempontok árnyaltabbá válását említhetjük meg, s ezek példáját leginkább a magyarországi kritikátörténeti kutatások megindulása és kiépülése jelenti. Az 1970-es évektől kezdődő folyamat szemléletileg is újat hozott, s az anyagfeltárás területén is számos, eddig kellő figyelemre nem méltatott teoretikus szöveg újraértelmezésére tett megalapozott javaslatot. A kutatás fókuszának áthelyezésével új eszköz adódott Erdélyi irodalomértelmezői, kritikusai jelentőségének megítélésében, s ez az életmű egy fontos részének újraolvasását tette lehetővé. A korszakra vonatkozó feldolgozások – elsősorban és közvetlenül Korompay H. János korszakmonográfiája (*A „jellemzetes” irodalom jegyében: Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása*, Bp.,

Akadémiai–Universitas, 1998 [Irodalomtudomány és Kritika]) – sokat segítettek a kontextus megragadásában. Mint ahogy a szerző által említett (18) két másik, fontos életmű is: Dávidházi Péter és S. Varga Pál munkássága, amelyek monografikus feldolgozásokon kívül (mint például DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai–Universitas, 2004; S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Bp., Balassi, 2006) kifejezetten Erdélyi Jánossal foglalkozó tanulmányokat is magában foglaltak.

A másik fontos, új irány a közköltészetnek az utóbbi évtizedben fellendülő és intézményesülő kutatása. Ezzel Erdélyi folklórgyűjtésének a tudománytörténeti újrapozicionálása vált lehetségessé. Külöls Imola és Csörsz Rumen István eddigi teljesítménye – nem utolsósorban a tőlük kiadott közköltészeti antológia-sorozat, valamint teoretikus írásaik sora – szintén hozzájárult ahhoz, hogy ma máshol és másban lássuk Erdélyi alapozó teljesítményének a centrumát, mint ahol még néhány évtizede is a folklorisztika kereste. Folklór iránti érdeklődése ilyenformán nem elsősorban és nem kizárólag a „népköltészet” irodalomba integrálásának műveleteként fogható föl, hanem egy, a korszakra jellemző folklórfogalom kidolgozásaként, s a közköltészeti hagyománnyal való számvetésként – ami pedig előkészítette az utat egy más hangsúlyokra épülő népköltészet-fogalom kidolgozására, szövegkiadásával pedig megadta a folklorisztika intézményesülésének a lehetőségét is.

Ugyancsak fontos ösztönzést jelentettek az utóbbi évtized új fejleményei: az

írói életrajz műfajának differenciálódása és fölértékelődése, amelynek immár a magyar nyelvű irodalomtörténeti szakirodalom újabb termésében is több nyoma van. Ez termékenyen felhasználható mintákat is nyújtott az Erdélyi-könyvhöz. A szerző – bizonyosan ezek alapján is, még ha a vonatkozó részben magyar nyelvű művet nem is említ mintái között – munkáját egy újabb módszertani-elméleti irányhoz tudta hozzákötni, amikor a mikrotörténelem irányában tájoltta be (16–24). Ez még akkor is igen fontos fejlemény, ha a munka feldolgozásának szempontrendszerre nem tűnik mindenestül kompatibilisnek a mikrotörténelem módszerével. Az azonban kétségtelen, hogy ötleteket (elsősorban az érintett történeti problémák körének meghatározására) vagy éppen inspirációt a monográfia valóban nyert a mikrotörténelemtől. S így a könyv azt is képes érzékeltetni, hogy az Erdélyire vonatkozó személyes források kivételes bősége és részletessége megnyithatja a lehetőséget egy, a mikrotörténelem irányába kiinduló vizsgálatnak is. A kötet számos helye ennek felismeréseként is felfogható.

T. Erdélyi Ilona szakmai tudatosságát reflexivitása mutatja. Ő nemcsak számol ezekkel az eredményekkel, ahogyan ezt az előszavában explicit módon is kifejti, hanem kifejezetten épít is rájuk: olyan módon, hogy inkább a rájuk való utalással old meg bizonyos kérdéseket, mintegy saját interpretációját kiegészítésként tüntetve föl a legfontosabb, egyetértőleg idézett értelmező, újabb szakirodalomhoz. Ilyenformán könyve szervesen látszik kinőni az utóbbi időszak Erdélyire vonatkozó szakirodalmából, s mintegy meg is koronázza az eddigi, fontos előzményeket: integrálja eredményeiket egy

pályakép keretébe. Ugyanakkor viszont a könyv témájának sajátos forrásadottságai és szemléleti elemei számos ponton erősen befolyásolják a kifejtés módját, s ezért és ennyiben nem egyszerűen mintakövető, hanem kezdeményező jellegűvé válik.

A kötet nagy érdeme, hogy mindemeltett egy kivételes kéziratos hagyatékot mutat be, s annak felhasználására épít. Az Erdélyi Tár a legépebben megmaradt 19. századi írói hagyaték, csak Arany János egykori, ám 1945-ben jórészt megsemmisült hagyatékához mérhető. A magántulajdonban lévő Erdélyi Tárnak nemcsak a keletkezése érdekes (erről ez a monográfia is képet ad), hanem legalább annyira a fennmaradása is – érdekes és fontos lenne tehát egy családtörténet megismerése is: annak a családnak a története, amely képes volt ezt megőrizni, s a nyilván újra és újra felmerülő kísértés ellenére sem adta el az anyagot. S az, hogy egészben őrizték meg a család egymást követő generációi ezt az archívumot, olyan speciális információk megőrzését is jelentette, amely egy szétszóródott hagyaték esetében immár végleg rekonstruálhatatlanná válnék. E történet megírására pedig ki lehetne inkább képes, mint T. Erdélyi Ilona, aki része ennek a családtörténetnek, s jó ideje immár az Erdélyi Tár megőrzője is?... Az Erdélyi Tár szakmai utóélete és jelenléte a korszak historiográfiájában annyiban is eltér az Arany-hagyaték helyzetétől, hogy T. Erdélyi Ilona tisztában volt a rászállt anyag jelentőségével, s nem agyonőrizte, mint Voinovich Géza tette Arany János hagyatékával, hanem folyamatosan közzétette – vastkos forráskiadások formájában – az Erdélyire vonatkozó, illetve tőle származó szövegeket. Ilyenformán ennek a monográfiának is speciális helyi értéke van: mivel számos fontos szövegkiadás

előzte meg és készítette elő, valóban végső összefoglalásává tudott válni Erdélyi János rendkívüli pályájának, s nem az anyagfeltárás helyett, mintegy azt pótolva született meg. (Szemben mondjuk Voinovich Géza háromkötetes Arany-életrajzával, amely jobb híján helyettesíti a tőle várt, de létre nem jött szövegkiadásokat, s a mai Arany-filológia kénytelen így használni a munkát.)

De miért is lenne fontos az Erdélyi-monográfia után egy családtörténet megszületése? Már csak azért is, mert ennek a könyvnek a másik komoly erénye, hogy fölrajzol egy, a 19. század első felében induló, magyarországi honorácior pályafutást. (Bár, ha figyelmesen olvastam a könyvet, ezt a fogalmat a szerző sehol nem használja.) A rendi társadalomban megalapozódó, nem nemesi származású értelmiségi létformájának sajátos társadalomtörténeti tanulsága a családi folyamatosság: mivé válhatnak egy honorácior apához képest az utódok, milyen társadalmi státust érhetnek el – s ez Erdélyi János pályáján kívül is igen fontos tanulságokat rejt magában. A nem erre fókuszáló monográfia tehát kíváncsiságot ébreszthet egy ilyen családtörténeti narratíva iránt is, amely elszórva szinte ott van azért e könyv lapjain, csak nem konkrétan, adatszerűen, hanem inkább a vállalkozás ihletében és megfigyelmezett pátoszában. Illetve abban az előszóban, amelyről már szót ejtettem, s amely T. Erdélyi Ilonának a monográfia tárgyához való viszonyát akarja körülírni.

Ha ilyen szemmel nézzük és olvassuk T. Erdélyi Ilona könyvét, akkor éppen ennek a honorácior életpályának kaphatjuk meg számos fontos rétegét (érdemes hozzátenni: a 19. század első és második felének olyan jelentős életművei mögött

is hasonló feltételrendszer húzódik meg, mint például az Arany Jánosé és a Petőfi Sándoré). Csak néhány fontos tanulságot emelnék ki a monográfia Erdélyi-pályaképéből. A reformátusság kulturális intézményrendszerében való létezés, amelyre Erdélyi egész pályafutása igen fontos példát mutat, ilyen formában és tartóssággal például Aranynál nem figyelhető meg, Petőfitől meg teljesen idegen maradt egész életében a protestantizmus védőszárnyai alá húzódás. A sajtónyilvánosság szerepe, ideértve a szerkesztővé válás lehetőségét, a korszak tipikus nemesi-honorácior életformájának számít. Hosszasan lehetne sorolni azoknak a nevét, akik akár 1848 előtt, akár a későbbi évtizedekben megpróbálkoztak a lapalapítással vagy szerkesztéssel (előző példáinknál és a reprezentatív írói pályáknál maradván, Petőfi és Arany mellett akár Vörösmarty Mihály, Jókai Mór és Kemény Zsigmond is említendő ebben az összefüggésben, noha éppen e három utóbbi nemesi háttérrel próbálta ki ezt az életformát).

Pest és a „vidék” feszültségének és kulturális viszonyrendszerének problémája is igen drámaian mutatkozott meg Erdélyi pályáján. Arra gondoljunk, hogy pályája végén, korai halála előtt Erdélyi mennyire szeretett volna Pestre kerülni s odahagyni Sárospatakot, amelyet ő vidékiesnek, s ezért szegényesebb intellektuális lehetőségeket kínálnak gondolt és érzett. Ám Erdélyi esetében nem működött az a közakarat, amely Aranyt képes volt kiragadni Nagykőrösről, s lehetővé tette, hogy Pestre, az irodalmi centrumba költözzön. Érdekes s továbbgondolandó kérdés, hogy miért Aranyban látta egy politikusi-irodalmár érdekcsoport azt a személyt, akit az intézményesülő irodalmi élet központjában kulcsszerephez kell juttatni, s miért

nem merült föl ebben a vonatkozásban Erdélyi János neve.

Külön figyelmet érdemel a *népiesség* kérdése. A könyv – ugyan nem elsőként, de igen meggyőzően – érvel amellett, hogy a népköltészet irodalomba integrálásának problémájával Erdélyi korábban foglalkozott, mint Petőfi (s ez nemcsak teoretikus teljesítményére igaz, hanem szépirodalmi kísérleteire is). Itt voltaképpen irodalomtörténet és kritikátörténet eltérő perspektívája mutatkozik meg – hiszen ezt a tényt a kritikátörténet teljes joggal rögzíthette, de ettől még nem válik érvénytelenné az az irodalomtörténeti megfigyelés, hogy a kortársak és az utókor is inkább Petőfit társította ehhez a fogalomhoz. Azaz egyáltalán nem véletlen, hogy Petőfi ezt a kezdeményezést magára tudta vonatkoztatni, s életművének intenzitásával mintegy saját magát tudta origójává tenni a népiességnek. Ez hatástörténeti értelemben eltagadhatatlan, s éppen ezért lehet izgalmas irodalomtörténeti probléma ennek a jelenségnek a megértése és minél teljesebb dokumentálása.

Nem hagyható szó nélkül az sem, ahol és ahogyan megjelent ez a monográfia. Van ugyanis jelentősége annak, hogy T. Erdélyi Ilona kötete egy népszerűnek szánt, s kanonizáló funkciót is vállaló sorozatban kapott helyet. Ám annak inkább a hátrányai mutatkoznak meg, hogy ez immár nem eleven sorozat (ha helyesek az értesüléseim, az egyébként sem túl sok kötetet felmutató *Magyarok emlékezete* című vállalkozásnak ez az utolsó darabja a kiadó szándékai szerint). A Kalligram Kiadó általában igényességéről és gondos szerkesztői munkájáról híres – de az itt nem véletlen vagy figyelmetlenség, hogy a kötetben még csak a felelős szerkesztő nevét sem találjuk feltüntetve. Ez a gesz-

tus így őszinte. Merthogy ezt a kötetet valóban nem szerkesztették a kiadóban, ennek belátásához elegendő csupán egyszer végigolvasni a könyvet. T. Erdélyi Ilona kézírata nem kapta meg azt a segítséget, amelyre rászorult volna. Ezért maradt benne számos sajtóhiba, ezért nincs névmutató a könyvben, s ezért fordul elő, hogy a tartalmi szerkesztés (az ismételések kiszűrésének, a stiláris döccenők elsimításának) hiánya is igencsak feltűnő. Pedig a szerző (akár szakmai rangja, akár életkora, akár a vállalkozás újszerűsége miatt) megérdemelte volna, hogy a kiadó a számára rendelkezésre álló eszközökkel segítséget nyújtson neki. S akkor számos hibát könnyedén ki lehetett volna küszöbölni ebből a jobb sorsra érdemes könyvből. Mint például azt, amikor ugyanaz az idézet a *Pályák és pálmákból* kétszer is szerepel a könyvben (vö. 158, 467), ám a szerkesztőnek – ha lett volna – kellett volna észrevennie, hogy a két idézet egymással nem egyezik meg mindenben (például az egyikben *hamupehelyke*, a másikban *hamupepelyke* olvasható mint mesehős) – s ha ezek után összevetette volna citátumokat a hivatkozott Erdélyi-kiadással (amelyet egyébként szintén T. Erdélyi Ilona gondozott), kiderülhetett volna, hogy egyik sem teljesen pontos.

Mondhatni, a népszerűsítés szándéka nem baj Erdélyi János esetében. Egy olyan jelentős személyiségről van szó, hogy csak örülhetünk, ha egy könyvsorozat mintegy a klasszikusok közé akarja besorolni. S üdvözlendő, hogy végre van egy olyan (bárha eredeti szándékához képest csonkán kiépülő és felemás módon lezáruló) népszerű irodalomtörténeti monográfia-sorozat, amely be tudta fogadni az Erdélyi Jánosról szóló munkát. De épp azért nem volt jó döntés, hogy a róla szóló

első monográfia egy, ezt a szándékot vállaló könyvsorozatban jelent meg (akár a szerzőtől, akár a kiadótól származott az ötlet). Ez a monográfia ugyanis inkább az alapozás feladatát kellett hogy elvégezze – s ezt sikerrel meg is tette. Nem annyira az utolsó szót mondja ki tehát Erdélyi Jánosról, s nem is annyira a népszerűsít

tés feladatát végzi el, mint inkább a köré sűrűsödő problémák katalógusát nyújtja. Talán ezért fogják majd a következőkben sokan és sokféleképpen használni T. Erdélyi Ilona munkáját.

Szilágyi Márton

(Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások

Szerkesztette Biró Annamária, Boka László, Nagyvárad–Budapest, Partium Kiadóreciti, 2014, 348 l.

A Partiumi Keresztény Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszéke 2013 júliusában rendezte meg új kutatási programjának első konferenciáját *Értelmiségi karrierrek, karrierminták, írócsoportosulások. Társadalomtörténeti és irodalmi reprezentációk* címmel. A program során kétévenkénti tanácskozásokkal és azok tanulmányköteteivel a magyar értelmiségi lét, az értelmiségivé válás és az értelmiségi körök működésének kérdéseire keresi a választ.

Összevetve a konferencia és a tanulmánykötet címét, láthatjuk, hogy ez utóbbi egy nagyon fontos elemmel, a *kapcsolathálók* kifejezéssel bővült. Jelenlétét felerősíti a kötet borítóján látható illusztráció, egy random hálózat ábrája. Míg az értelmiségi tematikának – akár magyar nyelven is – hagyományosan könyvtárnyi szakirodalma van, a hálózattudományból származó terminus használata újdonságként hat az irodalomtudományban. Az elsősorban a természettudományokon belül vizsgált terület egy fiatalnak tekinthető és már

is nagy interdiszciplináris érdeklődésre számot tartó tudományág, melynek alapmunkái magyar nyelven is hozzáférhetők: CSERMELY Péter, *A rejtett hálózatok ereje: Mi segíti a világ stabilitását?*, Bp., Vince, 2005; BARABÁSI Albert-László, *Behálózva: A hálózatok új tudománya*, Bp., Helikon, 2011; a Természet Világa 2015/1. tematikus különszáma, illetve BARABÁSI Albert-László, *A hálózatok tudománya*, Bp., Libri, 2016. Barabási nevéhez köthetők a hálózattudomány alap kutatásai, Csermely pedig a biológia különböző, főként fehérjehálózatait vizsgálja. Kutatási eredményeik számos olyan egyezést mutatnak a világ különböző hálózatai között mind szerkezetükben, mind működési mechanizmusaikban, amelyekből arra következtethetünk, hogy a hálózat kutatás eredményeit bármely más tudományterületen is fel lehet használni, ezáltal újszerű, eddig nem ismert részeredményeket kaphatunk. Például a *kisvilágság*, a *skálafüggetlenség*, az *egymásba-ágyazottság* és a *gyenge kapcsolatok stabilizáló funkciója* egyaránt

jellemző például a sejthálózatainkra, az internetre, a különböző társadalmon belüli csoportosulásokra, baráti kapcsolatokra, a világpiacra, az ökoszisztémára, közlekedési hálózatainkra, nyelvünkre, de még olyan területeken is felfedezhetők, mint a különböző irodalmi alkotások szerkezete.

Hazánkban a nyelv- és irodalomtudomány egyes területeinek hálózati szempontú vizsgálata 2009-től követhető nyomon (*Hálózatkutatás: Hálózatok a társadalomban és a nyelvben*, szerk. BALASKÓ Mária, BALÁZS Géza, KOVÁCS László, Bp., Tinta, 2010; *Hálózatkutatás: Interdiszciplináris megközelítések*, szerk. BALÁZS Géza, KOVÁCS László, SZŐKE Viktória, Bp., INTER-MSZT-BOM-Eötvös, 2012; *Hálózatkutatás: Diszciplínák és metszéspontok*, szerk. BALÁZS Géza, KOVÁCS László, SZŐKE Viktória, Bp.-Szeged, INTER-MSZT-BOM-SZTE JGYPK, 2013). Bár a kötetek az irodalom területéről is tartalmaznak írásokat, az irodalomtudomány hálózati szempontú megközelítése még kísérleti szakaszában van. Nem születtek még meg az átfogó művek, nem szilárdult meg még a pontos terminológia. Az első eredmények egy-egy részterület hálózati szempontú vizsgálatát jelentik.

A kötet másik kulcsfogalma az *értelmiségi*. Az előszó e gyűjtőfogalom minél tágabb használatát javasolja, azaz górcső alá vehetők mindazok, akiknek valamiféle szellemi tevékenység jelenti a megélhetésüket, illetve ezen szellemi tevékenység alapján szervezik társadalmi kapcsolataikat. Ez a legtágabb értelemben vett megközelítés lehetővé teszi a szigorúbb, az értelmiségi fogalmát jobban behatároló definíciók játékba hozását (az értelmiségi mint kultúrateremtő, vagy az értelmiségi

mint társadalmi csoport, illetve közéleti szerep, vagy akár a kritikai értelmiség fogalma). Az értelmiségi fogalmának, és a különböző értelmiségi csoportok hálózatainak vizsgálata bármely történelmi korban újabb terepet nyit az erről folytatott diskurzusok számára, és fontos eredményekkel szolgál a művelődéstörténet vagy akár a szociológia területén is.

A huszonhat tanulmányt magában foglaló *Értelmiségi karriertörténetek* időrendben lineárisan halad a régi magyar irodalom témáitól kezdve a jelenkor kérdéseiig. A kötet címében szereplő három nagy tematikus egység nem egyenlő arányban szerepel a tanulmánykötetben, ami az eredeti konferencia tematikájával magyarázható.

Külön csoportot képeznek hat tanulmánnyal azok az írások, amelyek egyes értelmiségi pályák kiindulópontját, történetét, hanyatlását, jellegzetességeit, nehézségeit mutatják be különböző kutatási módszerek felhasználásával. Kecskeméti Gábor nyitó tanulmánya (*Értelmiségi pályák a kora újkori Magyarországon: A tipikus és az egyéni*, 13–30) arra mutat rá, hogy a kora újkori magyar peregrinus értelmiség Nyugat-Európában folytatott tanulmányainak helyszínei és az ott domináló szellemi áramlatok milyen tipikus karrierutakat eredményeztek. Számadatokkal igazolható mára, hogy mely egyetemeken hány magyar diák tanult, közülük sokak pályája nyomon követhető. A fennmaradt adatokból kibontakoznak a népszerű egyetemek, eszmék és a népszerű foglalkozások. Jól látható az is, hogy a piacképtelennek bizonyuló stúdiumok hogyan alakulnak, bővülnek, hogy versenyképesek tudjanak maradni. Például a klasszikus humanista filológia módszerei

a bibliai exegézis nélkülözhetetlen alapjává formálódnak.

Demeter Júlia tanulmánya (*Magyar Pallas, akinek testvére a szegénység*, 119–136) a 18. század végi magyarországi nememesek értelmiségi karrierlehetőségeit elemzi, forrásként korabeli iskoladrámákat felhasználva. A bemutatott korszakban még nem beszélhetünk az értelmiségről mint társadalmi csoportról, hanem annak előzményeit vizsgálhatjuk. A honorációrok csoportjának kialakulását sokban segítette II. József 1785-ös pátense. A paraszti származású értelmiségiek azonban nem rendelkeztek a nemeseket megillető privilégiumokkal, és a 18–19. század fordulóján még csak nagyon kevésé volt kereslet a társadalomban a kezdetleges értelmiségi foglalkozásokra, így az iskoladrámák tanulsága szerint anyagi nehézségek és részbeni elszigetelődés volt az osztályrészük.

Margócsy István írása (*Passió és üdv-történet*, 145–154) egy készülő nagyobb terjedelmű tanulmány első változata, amely az írói szerep 19. századi megjelenési formáit mutatja be. Vízválasztó a század közepére megjelenő tömeges igény az irodalom iránt, melynek következtében megváltozott az írók egzisztenciális bizonytalansága. A nemzeti ideológia is segítségül hívta az irodalmat, amit nagyobb arányú könyvvásárlás, illetve az írók magasabb dotálása követett. Az irodalmi piac bővülésével jelentősen gyarapodott a népszerű írók vagyona és párhuzamosan társadalmi státuszuk. Ennek következtében a korábbi napszámos- vagy mártírszerep jelentős átalakuláson ment keresztül.

Gyáni Gábor Móríc Zsigmond *Életem regénye* című munkáját teszi vizsgálata tárgyává (*Az alkotó értelmiség társadalmi forrásai*, 155–166), rámutatva mindeköz-

ben arra, hogy a szociológia módszerei és fogalmai egy-egy értelmiségi társadalmi eredetének feltárásakor csak részleges eredményeket hozhatnak.

Szilágyi Zsófia (*A pályakezdés: Mítosz vagy konstrukció? Változó feltételek, változó mintázatok a 20. századi magyar irodalomban*, 305–316) egy nagyobb ívű kutatás részleteit adja közre. Középpontjában 20. századi magyar írók pályakezdésének vizsgálata áll: az a pályaszakasz, amely a (megkonstruált) írói életrajzokon belül sok esetben marginális szerepet kap, illetve gyakran keveredik a fantázia és a legendák világának elemeivel. Részletes feltárásukkal nemcsak az adott íróról való ismereteink gyarapodhatnak és módosulhatnak, hanem arról a korszakról, melyben a pályakezdés végbement, illetve az intézményrendszerrel is értékes új adatokat kaphatunk.

Bányai Éva (*Irodalmi Alap – romániai magyar írók támogatása 1960–1989 között*, 329–336) a Bukarestben 1949-től 1996-ig fennálló állami intézmény, a romániai írók állami dotálását végző Irodalmi Alap 1960 és 1989 közötti korszakának korabeli forrásokon alapuló bemutatására tesz kísérletet. Az Irodalmi Alap két munkatársához, Majtényi Erikhez és Szász Jánoshoz írott támogatást kérő levelek, melyek több esetben magukon viselik a későbbi nyilvános közlés lehetőségének a jeleit, rávilágítanak a hatalmi mecenatúra és az annak kiszolgáltató írók viszonyrendszerére. Az Irodalmi Alap iratainak egy része elveszett vagy lappang, illetve fennállásának, fenntartóinak pontos adatai kapcsán is mutatkoznak bizonytalanságok. Az itt közölt levelek alapján kapott eredmények egy átfogó kutatási projekt részeredményei.

A legnagyobb halmazt kilenc olyan tanulmány alkotja, amelyek egy-egy személyiség életét vagy életszakaszát mutatják be mint értelmiségi karriertörténetet. A kis híján négy évszázad egyes karriereseményeit elemző írások mind társadalmi közegében, mind nyelvében, mind földrajzi elhelyezkedésében változatos és változó, módosuló karriereket, illetve azok egy-egy szakaszát mutatják be. Hevesi Andrea (*Újfalvi Imre: Egy protestáns értelmiségi karrier a 16–17. század fordulóján*, 31–40) az unitárius énekeskönyvek felől közelít a hosszú ideig elhallgatott református egyházi író, Újlaki Imre karriertörténetéhez. Verók Attila (*Egy magyarországi értelmiségi európai tudományos karrierje a 18. században: Martin Schmeizel és a polihisztorizmus*, 55–70) a 18. századi polihisztor, az erdélyi szász Martin Schmeizel Nyugat-Európában befutott értelmiségi karrierjét mutatja be pontokba szedve, párhuzamba állítva azokkal a lehetőségekkel, amelyek szülőföldjén álltak volna a rendelkezésére. Verók egy új terminus, a kulturális emigráció fogalmának bevezetésére és használatára tesz kísérletet, és meggyőzően bizonyítja a fogalom létjogosultságát. Kalmár György kalandos élete és karrierjei sokféle megközelítési módot tesznek lehetővé. Hegedüs Béla (*Kalmár György élete mint mű*, 71–78), Kalmár monográfiáirója a tudós életének alapvető céljából, a világ lehető legalaposabb megismerésének vágyából kiindulva mutatja be a korabeli és mai szemmel is extrém karriertörténetet, amely iránt ma is változatlan az érdeklődés.

Czibula Katalin Bessenyei György színházi élményeiről szóló tanulmányának (*Hangsúlyok és tévedések egy karrierépítő testtörtiszt megítélésében: Bessenyei György színházi élményeiről*, 105–118) kija-

vít egy a szakirodalomban hagyományozódó tévedést. A *Delfén* című költemény ugyanis Marguerite Delphine-nek nem az Esterházy Fényes Miklós ünnepségén bemutatott *Páris ítélete* című előadását örökíti meg – hiszen abban az időpontban Delphine már nem élt –, hanem egy bécsi fellépés emléke. Ebből következőleg az egy nyomtatványban megjelentetett *Esterházi vigasságok* és a *Delfén* más írói szándékot tükröznek, mint ahogy eddig feltételezték. Felhívja továbbá a figyelmet a barokk balett egy eddig szinte teljesen figyelmen kívül hagyott forrására, az úgynevezett *Varsói kézirat*ra, amelyet a Varsói Egyetemi Könyvtár őriz, és Jean-Georges Noverre balettmester (többek között a *Páris ítélete* rendezője) pályázati anyagát tartalmazza Szaniszló Ágost lengyel király udvari színpadmestere pozíciójára. A terjedelmében is jelentős anyag többek között tizenhét balettprogram, köztük a *Páris ítélete* részletes leírását, forgatókönyvét, partitúráit és jelmezterveit tartalmazza. Milbacher Róbert (*Petőfi „pályakezdése” mint probléma: Kísérlet egy elméleti keret fölvázolására*, 137–144) olvasatában Petőfi Sándor rövid írói karrierje egy írói pályakezdés történetének is felfogható. A pályakezdő költő tapogatózásait tetten érhetjük az életmű műfaji, téma- és hangnembeli változatosságában.

Szajbély Mihály (Csáth Géza [1887–1919]: *Egy kudarcos értelmiségi karriertörténet kórrajza*, 231–240) Csáth Géza karriertörténetét az író személyes identitása felől közelíti meg, illetve a funkcionálisan differenciált társadalom elmélete alapján (vö. Cornelia BOHN, Alois HAHN, *Selbstbeschreibung und Selbstthematisierung: Facetten der Identität in der modernen Gesellschaft = Identität und Moderne*, hrsg. Herbert WILLEMS, Alois

HAHN, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1999, 33–61) kimutatja, hogy a modern kor embere a társadalmi alrendszerek differenciálódása következtében már csak nem is egy, hanem több identitással rendelkezik. A sikeres karrierépítés kulcsa a megfelelő identitás megfelelő szituációban való használata. A zene, az irodalom, a képzőművészet és az orvostudomány területén egyaránt tehetséget mutató Csáth nem tudta megteremteni életében az identitások zavarmentes egymásmellettségét, ez vezetett végül karrierjének és kapcsolatainak hanyatlásához és személyes tragédiájához.

Balogh Andrea tanulmánya (*Többszörösen kisebbségi: Karácsony Benő és Mózes Teréz karrierépítési stratégiáiról*, 241–256) két karriertörténetet mutat be, amelyeknek kapcsolódási pontja a többszörösen kisebbségi lét. Karácsony Benő író és Mózes Teréz történész-muzeológus mindketten zsidó származású erdélyi magyarok voltak, ám életstratégiájuk, és ennek köszönhetően karriertörténetük mégis nagymértékben különbözik. Vallasek Júlia (*Balra át! Jékely Zoltán, a Világosság „kultúrpolitikusa”, 295–304*) Jékely Zoltán pályájának 1944 decembere és 1946 szeptembere közötti szakaszát vizsgálja. Jékely a második bécsi döntés után költözik vissza Budapestről Kolozsvárra. Kolozsvári éveinek utolsó szakaszában újságíróként dolgozott a Balogh Edgár szerkesztette kolozsvári Világosság című baloldali napilapnál, melynek művelődési rovatát vezette. Az újságban megjelent cikkei, kritikái, könyvismertetői, valamint családi levelei adják a tanulmány forrásait, amelyek magyarázatot keresnek Jékely alkalmazkodására, írói munkásságának háttérbe szorulására, majd visszatérésére Magyarországra. Szénási Zoltán (*Magá-*

nos repülő: Vasadi Péter pályakezdéséről – a katolikus költő mint értelmiségi szereplehetőség összefüggésében, 317–328) a magát laikus keresztény értelmiséginek valló Vasadi Péter, az Új Ember és a Vigília munkatársa költői pályakezdésének körülményeit kutatja, felvázolja és cáfolja a kései pályakezdés buktatóit: a dilettantizmus, illetve a keresztény gondolkör és a második világháború-élmény miatt a Pilinszky-epigonizmus vádját. Vasadi költészetére erősen jellemző az ó- és újszövetségi utalásrendszer, melynek megértése előfeltételezi az olvasó bibliai alapismereteit. Hermeneutikájára jellemző, hogy a Szentírás betű szerinti értelmezése helyett a saját interpretációjára hagyatkozik.

A kötetben arányaiban kisebb részben vannak jelen, annál inkább megkerülhetetlenek azok a tanulmányok, melyeknek fő témája az író-, illetve művészcsoporthoz. Debreczeni Attila tanulmánya (*Kazinczy, az alkalmi költő*, 97–104) Kazinczy költészetének bonyolult utalásrendszeréből kiindulva azt bizonyítja, hogy a szabadkőművesség társadalomképeinek hármas egysége, azaz a megvilágosodottak, a megvilágosíthatók és a világosság befogadására eleve képtelenek, Kazinczy alkalmi költeményeiben is tükröződik. A szinte csak kommentárokkal értelmezhető művei olyan hálózati csomópontoknak tekinthetők, amelyek köré a szűk befogadó réteg alkalmi csoportjai szerveződnek. Boka László (*A Holnap „kültagjai” és a karrier*, 175–200) a Holnap költőcsoport tágabb környezetét és a csoport közös karrierjét vizsgálja a korabeli sajtó tükrében. A hadászatból származó metaforákat sem nélkülöző szöveg már hangulatával is jól érzékelteti azokat az ellentéteket, melyek a modern irodalmat képviselő

Holnap Irodalmi Társaság és a hivatalos irodalom képviselői között feszültek, és amelyek mentén a nagyvárad írócsoportosulást mozgó csoportmechanizmusok működtek.

K. Horváth Zsolt tanulmánya (*Kulturális vonzások és baloldali választások: A Munka-kör és a társadalmi tér kettős fogalma, 1928–1932, 257–270*) az „elsődleges kontextus” fogalmából és Bourdieu habitus-elméletéből kiindulva a Kassák Lajos körül szerveződő avantgárd csoport, a Munka-kör társadalmi beágyazottságába enged bepillantást. A tanulmány külön érdeme interdiszciplinaritásra való törekvése: K. Horváth kutatásaihoz felhasználja a szociológia, a történettudomány, a mikrotörténet és a csoportpszichológia eredményeit. Balázs Imre József (*Az Európai Iskola művészcsoport értelmiségi modelljei és kapcsolathálózata, 271–284*) az Európai Iskola elnevezésű, 1945 és 1948 között működő szürrealista beállítottságú művészeti csoport megalakulásának körülményeit, működését, alapelveit, kapcsolathálóit és megszűnését követi nyomon az alapító tagok szereplehetőségeinek bemutatásával együtt – például Mezei Árpád autodidakta értelmiségi szerepe a hivatalos iskolarendszerből kirekesztve fejlődik ki. A tanulmány végső kérdésfelvetése, hogy a kommunizmus és a szocializmus korszakában létezhetett-e a hivatalos kultúrával párhuzamosan egy attól független kulturális kisvilág.

A szorosan vett hálózattudományok témaköréhez kapcsolható munkák közös jellemzője interdiszciplináris tájékozottságuk. Biró Annamária (*Hatvany Lajos berlini kapcsolatai, 201–212*) a történeti hálózatkutatás német nyelvű szakirodalmából kiindulva, s annak terminológiáját használva hozzájárul Hatvany Lajos

kevésé feltárt berlini éveinek és az őt ott ért szellemi hatásoknak a jobb megértéséhez. Keszeg Anna (*Az idősebb Indig Ottó, B. Kokas Klára, Zsindelyné Tüdös Klára és Keleti Márton, 285–294*) Indig Ottó *A torockói menyasszony* című vígjátékának kapcsolati hálón végigkövethető útját és a műhöz különböző formában kapcsolódó személyek és művészeti produktumok (vígjáték, film, operett) viszonyrendszerét mutatja be.

Németh Zoltán (*A Kalligram-sztori: Hálózattelmélet, regionalitás, kánon, 337–346*) a szoros értelemben vett hálózattudomány eredményeit használja fel, amikor arra tesz kísérletet, hogy a Kalligram Kiadó mint hálózat kifejlődését, kapcsolatrendszerét, alrendszereit feltérképezze. A szuperorganizmusként aposztrofált Kalligram a Barabási Albert-László és munkatársai által feltárt és definiált skálafüggetlen hálózatok tulajdonságait hordozza magán: jellemzője például a preferenciális kapcsolódás, azaz a hálózathoz egy újonnan csatlakozó pont azt a csomópontot részesíti előnyben, amely már számos kapcsolattal rendelkezik. A Kalligram bővülésére jellemző, hogy a hozzá új pontként csatlakozó szerzők a saját addigi kapcsolathálójukat (személyes kapcsolatok, intézményi háttér) is viszik magukkal.

Négy tanulmány maradt hátra, amelyek témaválasztásuk alapján nehezen besorolhatók: adatbázis a kapcsolatháló kutatásának szolgálatában, családtörténet mint karriertörténet, írócsoportok kávéházi háttere és egy fiktív karriertörténet elemzése. Maczelka Csaba, az *Inscriptiones Alborum Amicorum* (IAA) adatbázis munkatársa tanulmányában (*Angol szerzők idézettsége peregrinációs albumaikban, 41–54*) amellett, hogy fölül-

vizsgálja mindazt, amit eddig John Owen költeményeinek magyarországi recepciójáról tudtunk, azt is bemutatja, hogyan alkalmazható a Magyarországon hiánypótló adatbázis a hungarikakutatásban, illetve nagyszerű példát nyújt arra, hogy a peregrinus emlékkönyvek, az album amicorumok mennyire használható forrásai az értelmiségi kapcsolathálóknak.

Egyed Emese (*Apák és fiúk a széki gróf Teleki családban, 1700–1841, 79–96*) a széki gróf Telekiek karrierlehetőségeit vizsgálja az 1700 és 1841 közötti időszakban. A figyelemmel kísért apákra és fiú utódokra egyaránt jellemző az igény a magas fokú műveltség elsajátítására. Ennek a hazai kollégiumi iskoláztatás mellett két útját választották: magántanítókat alkalmaztak, illetve külföldi tanulmányutakon vettek részt.

Saly Noémi tanulmánya (*Mit ültök a kávéházban? Írók, irodalom, szerkesztőségek az előző századforduló Budapestjének kávévilágában, 213–230*) azokat a kávéházakat, azaz kapcsolódási csomópontokat sorolja fel, amelyek fontos találkozási helyet jelentettek a 19–20. század fordulóján az irodalmi közéletben. A személyi feltételek, az infrastruktúra, a felszereltség és az elhelyezkedés mind szerepet játszanak abban, hogy egy kávéház a főváros szórakozóhely-hálózatában irodalmi csomóponttá fejlődjön.

Hajdu Péter (*Egy majdnem-karrier-történet: Bródy Sándor: A nap lovagja, 167–174*) *A nap lovagja* című fiktív újságírói karriertörténetet veti egybe Maupassant *A szépfű* című regényével. A két regény különböző háttere, a magyar és a francia társadalom jellege is az oka, hogy Bródy Sándor regényének főhőse, Asztalos Aurél egészen máshogy futja be újságírói pályáját, mint a szintén alacsony sorból szár-

mazó, kezdetben huszadrangú lapoknál újságíróskodó George Duroy.

A tanulmányok ezen némiképp önkényes csoportosítása mellett számos más kapcsolódási pontot fedezhetünk fel, melyekből itt csak a hálózatok egyik legnyilvánvalóbb tulajdonságának, az egymásba ágyazottságnak bizonyítására emelek ki néhányat. A kötetben szerepel Kazinczy és Kalmár; Kazinczy a *Pályám emlékezetében* emléket állít a külön Kalmárnak (I. könyv, II. szak, 25). Míg Kalmár magát protestáns teológusnak és filológusnak nevezte, Kecskeméti Gábor és Biró Annamária tanulmánya érinti a klasszika-filológia tudományát; több írás törekszik interdiszciplináris megközelítésre; míg K. Horváth Zsolt és Biró Annamária hivatkozik is az elsődleges kontextus fogalmára, szinte minden írás használja azt; K. Horváth Zsolt központi szerepet szán Goethe *Vonzások és választások* című regényének, Kecskeméti Gábor tanulmánya végén céloz rá, valójában a csoportképző mechanizmusok és a hálózatok vizsgálatának az egyik legelső „alapműve”.

A kötet címében szereplő fogalmak tehát úgy alkotják a kötet fő rendezőelvét, hogy mentükön a tanulmányok folyamatosan reflektálnak egymásra. A szerkesztői módszer egy szociológiai kísérletet idéz fel, mégpedig az írócsoportosulások talán legismertebb, kortárs, szociológiai szempontú vizsgálatát, amely Helmut K. Anheier és társai nevéhez köthető (H. K. ANHEIER, J. GERHARDS, F. P. ROMO, *Forms of Capital and Social Structure in Cultural Fields: Examining Bourdieu's Social Topography*, *American Journal of Sociology* 100[1995], 859–903). Anheier és társai Bourdieu tőkeelmélete alapján a gazdasági, társadalmi és kulturális tőke

dominanciáját vizsgálták a Kölnben működő írók kérdőíves megkérdezésével. Kérdéseik alapvetően az írók kapcsolat-hálózatának feltérképezésére irányultak, ehhez négy kapcsolódási típust vizsgáltak: az egymásról való tájékozottságot, az egymáshoz fűződő barátságot, az egymásnak nyújtott támogatást és az egymáshoz való lojalitást. A körülbelül 155 író válaszait elemző kísérlet eredménye egy szűk hatfőnyi kulturális elitet, egy körülbelül húsz írot számláló, közvetlenül a kulturális elit alatti csoportot és egy öt fős szervezeti elitet mutatott, azaz az eredmény az úgynevezett *mag-periféria* szerkezet, melyben az írók népszerűségét nem gazdasági státuszuk, hanem reputá-

ciós rangjuk határozta meg. Másként fogalmazva a kísérlet a kulturális tőke dominanciájával zárult.

Anheierék kísérlete csak egy példa arra, hogy szinte végtelen azoknak az elméleteknek, kísérleteknek és módszereknek a száma, amelyeket az értelmiségiek vizsgálatába érdemes lehet bevonni. Természetesen bonyolult feladat, és számos hibalehetőséget rejt magában a különböző tudományterületek módszereinek kombinálása. Ugyanakkor az is látható, hogy új eredmények eléréséhez elengedhetetlen az új módszerek kipróbálása, amire ezúttal a Partiumi Keresztény Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanácskének konferenciája adott alkalmat.

Bíró Csilla
(Országos Széchényi Könyvtár)

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült.

A folyóirat megjelenését támogatta:
Nemzeti Kulturális Alap
www.nka.hu

Nemzeti Kulturális Alap

A folyóiratot az MTMT indexeli és a REAL archiválja.

A kiadásért felel az Universitas Könyvkiadó igazgatója, Hargittay Emil
(Universitas Kulturális Alapítvány, 1193 Bp., Csokonai u. 12.)

A folyóirat főszerkesztője: Kecskeméti Gábor, felelős szerkesztője: Csörsz Rumen István

Korrektor: Bretz Annamária

Tördelte: Szilágyi N. Zsuzsa

Borítóterv: Szentés Éva

A folyóirat megjelenik évente hatszor.

Budapest, 2016.

A nyomdai munkálatokat a Kódex Könyvgyártó Kft. nyomdaüzeme végezte.

HU ISSN 0021-1486 (nyomtatott kiadás)

HU ISSN 1588-0834 (elektronikus kiadás)

Terjeszti az Universitas Könyvkiadó.

Előfizethető a kiadó által kiállított átutalási számla kiegyenlítésével (számla a szerkesztőség címén kérhető: 1118 Budapest, Ménesi út 11–13.). Az előző évi előfizetők a kiadótól automatikusan megkapják a tárgyévi előfizetési felhívást és a számlát.

Példányonként megvásárolható a jelentős tudományos könyvesboltokban és az egyetemi jegyzetboltokban.

Egy szám ára: 1225 Ft

Éves előfizetési díj: 7350 Ft